

Eastern Review

ER

TOM 13(1) 2024

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Eastern Review

TOM 13(1) 2024

pod redakcją
Michała Słowikowskiego

WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO
ŁÓDŹ 2024

Member since 2019
JM14481

RADA PROGRAMOWA

Walenty Baluk (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Polska)
Roman Fiala (Wyższa Szkoła Politechniczna w Igławie, Czechy)
Aistė Lazauskienė (Uniwersytet Witolda Wielkiego w Kownie, Litwa)
Vahatung Maisaia (Caucasus International University, Tbilisi, Gruzja)
Andrey Makarychev (Uniwersytet w Tartu, Estonia)
Natalia Petruk (Chmielnicki Uniwersytet Narodowy, Ukraina)

KOMITET REDAKCYJNY

Redaktor naczelny: *Michał Słowikowski* (Uniwersytet Łódzki)
Zastępca redaktora naczelnego: *Anatoliy Kruglashov* (Uniwersytet Łódzki)
Sekretarz: *Tomasz Limanowski* (Uniwersytet Łódzki)

REDAKTORZY TEMATYCZNI

Robert Czulda (Uniwersytet Łódzki), *Krystyna Dzwonkowska-Godula* (Uniwersytet Łódzki)
Alika Guchua (Uniwersytet Kaukaski), *Stanisław Kosmynka* (Uniwersytet Łódzki)
Bartosz Kowalski (Uniwersytet Łódzki), *Tomasz Lachowski* (Uniwersytet Łódzki)
Olga Nadsakakula-Kaczmarczyk (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie)
Jakub Olchowski (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej)
Magdalena Rekść (Uniwersytet Łódzki)

REDAKTOR NAUKOWY TOMU

Michał Słowikowski

REDAKTOR INICJUJĄCY

Agnieszka Kałowska-Majchrowicz

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Bogusława Kwiatkowska, Marta Olasik

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

PROJEKT OKŁADKI

Michał Pierzgalski

Czasopismo recenzowane

Lista recenzentów naukowych czasopisma dostępna na stronie: <http://iceer.uni.lodz.pl>

Publikacja dofinansowana przez Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych UŁ

© Copyright by Authors, Lodz 2024

© Copyright for this edition by University of Lodz, Lodz 2024

ISSN 1427-9657

e-ISSN 2451-2567

Spis treści / Contents

<i>Agnieszka Orzelska-Stączek</i> – Komisja Europejska jako partner strategiczny Inicjatywy Trójmorza. Wyzwania badawcze	7
The European Commission as a Strategic Partner of the Three Seas Initiative. Research Challenges	8
<i>Przemysław Żurawski vel Grajewski</i> – Rumunia wobec Inicjatywy Trójmorza (2016–2023)	15
Romania and the Three Seas Initiative (2016–2023)	16
<i>Barbara Jundo-Kaliszewska, Jolanta Urbanovič</i> – Inicjatywa Trójmorza a priorytety Litwy w polityce bezpieczeństwa. Analiza szczytów w Wilnie i Warszawie	49
The Three Seas Initiative and Lithuania’s Security Policy Priorities: An Analysis of the Summits in Vilnius and Warsaw	50
<i>Katarzyna Kosowska</i> – Energetyczna gra Gazpromu w warunkach sankcji . . .	67
Gazprom’s Energy Game Under the Conditions of Sanctions	68
<i>Taras Polovi, Khrystyna Yuskiv</i> – Hate Speech in the Media Discourse of Belarus After the 2020 Presidential Election	81
Mowa nienawiści w dyskursie medialnym Białorusi po wyborach prezydenckich w 2020 roku	82
<i>Arkadiusz Cygan</i> – The Twilight of Consensus? The Energy and Climate Policy in the Election Manifestos of Major British Political Parties Before the 2024 General Election	97
Zmierzch konsensusu? Polityka energetyczno-klimatyczna w programach wyborczych głównych brytyjskich partii politycznych przed wyborami parlamentarnymi w 2024 r.	98

<i>Adam Oziemski</i> – Mniejszość LGBTQ+ w piłce nożnej mężczyzn w Europie – zarys problemu	111
The LGBTQ+ Minority in European Men's Football: An Overview	112
<i>Mateusz Zych</i> – Nowa Doktryna Monroe'a? Relacje argentyńsko-chińskie w kontekście prezydentury Javiera Milei	123
New Monroe Doctrine? Argentine-China relations in the Context of the Presidency of Javier Milei	124

EASTERN REVIEW 2024, T. 13(1)

Agnieszka Orzelska-Stączek

 <https://orcid.org/0000-0002-3070-563X>

Instytut Studiów Politycznych, Polska Akademia Nauk

e-mail: aorzel@isppan.waw.pl

Komisja Europejska jako partner strategiczny Inicjatywy Trójmorza. Wyzwania badawcze

Streszczenie. Autorka bada relacje między Inicjatywą Trójmorza (3SI) a jej strategicznym partnerem – Komisją Europejską (KE), zwracając uwagę na luki badawcze w tym obszarze. Kluczowym problemem jest brak definicji strategicznego partnerstwa KE. Autorka stawia pytanie, czy strategiczne partnerstwo KE różni się od strategicznego partnerstwa Unii Europejskiej, a jeśli tak, to czym się różni. W deklaracjach przyjmowanych podczas szczytów 3SI wielokrotnie określano KE mianem „strategicznego partnera 3SI”: po raz pierwszy w deklaracji szczytu w Rydze w 2022 r., a następnie w deklaracjach szczytów w Bukareszcie (2023), Wilnie (2024) i Warszawie (2025). Przedstawiciele KE uczestniczyli w szczytach 3SI na różnych szczeblach. Mimo to 3SI pozostaje słabo rozpoznawalna wśród pracowników instytucji UE, a fakt, że KE jest strategicznym partnerem 3SI, jest znany wąskiej grupie ekspertów. Z jednej strony uderza brak odniesień do 3SI na oficjalnych stronach UE i jej niska rozpoznawalność w instytucjach europejskich. Z drugiej strony przedstawiciele KE wielokrotnie wyrażali poparcie dla tego formatu współpracy. Autorka podkreśla potrzebę dalszych badań nad statusem KE jako strategicznym partnerem 3SI, mechanizmami współpracy 3SI z KE i jej rezultatami.

Słowa kluczowe: Inicjatywa Trójmorza, UE, Komisja Europejska, partner strategiczny

© by the Author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz. Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)
Received: 24.02.2025. Verified: 07.07.2025. Accepted: 14.07.2025.

Funding information: Institute of Political Studies Polish Academy of Science. **Conflicts of interests:** None. **Ethical considerations:** The Author assure of no violations of publication ethics and take full responsibility for the content of the publication. **The percentage share of the author in the preparation of the work is:** 100%. **Declaration regarding the use of GAI tools:** Not used.

The European Commission as a Strategic Partner of the Three Seas Initiative. Research Challenges

Abstract. The author examines the relationship between the Three Seas Initiative (3SI) and its strategic partner – the European Commission (EC), highlighting research gaps in this area. A key issue is the lack of a definition of the EC's strategic partnership. The author raises the question of whether the EC's strategic partnership differs from the European Union's strategic partnership and, if so, in what way. In declarations adopted during 3SI summits, the EC has repeatedly been referred to as a "strategic partner of 3SI": first in the Riga summit declaration in 2022, followed by declarations from the summits in Bucharest (2023), Vilnius (2024), and Warsaw (2025). EC representatives participated in 3SI summits at various levels. Despite this, 3SI remains little known among EU institution staff, and the fact that the EC is a strategic partner of 3SI is recognised only by a narrow group of experts. On the one hand, the lack of references to 3SI on official EU websites and its low visibility within European institutions is striking. On the other hand, EC representatives have repeatedly expressed support for this cooperation format. The author emphasises the need for further research on the EC's status as a strategic partner of 3SI, the mechanisms of cooperation between 3SI and the EC, and its outcomes.

Keywords: Three Seas Initiative, EU, European Commission, strategic partner

Współpraca Inicjatywy Trójmorza (3SI) z instytucjami Unii Europejskiej (UE) to ważny, niezbadany dotąd całościowo temat. W tym artykule koncentruję się na relacjach z Komisją Europejską (KE) określaną mianem partnera strategicznego 3SI, przy czym zwracam uwagę na niesprecyzowaną dotąd definicję *partnerstwa strategicznego KE* oraz złożoną podmiotowość 3SI¹. Pod marką 3SI funkcjonuje coraz więcej aktorów, o różnych poziomach zinstytucjonalizowania (podmiotowość prawną ma np. Fundusz Inwestycyjny Inicjatywy Trójmorza). Przyjmuję tu, że 3SI to format współpracy łączący 13 państw, funkcjonujący bez stałych struktur biurokratycznych i bez podstawy traktatowej. Główny przejaw instytucjonalizacji tej współpracy stanowi dyplomacja na szczycie (Błaszczak, 2024), oparta na dorocznych spotkaniach prezydentów. Właśnie tam przyjmowane są deklaracje, w których KE jest wymieniana jako jeden z partnerów strategicznych 3SI. Moje główne pytanie brzmi, co oznacza przyznanie KE statusu partnera strategicznego 3SI, w teorii i praktyce.

¹ Więcej o 3SI: Orzelska-Stączek (red.), 2024; Kwiatosz, 2024; Kloc-Konkołowicz, 2021; Varvuolis, 2022. Szeroki spis bibliografii o 3SI jest dostępny na stronie: Wybrana literatura, <https://trojmorze.isppan.waw.pl/badania/wybrana-literatura/> (dostęp: 25.08.2025).

Pod względem metodologicznym moim punktem wyjścia było zidentyfikowanie i analiza dokumentów zawierających odniesienia do KE jako partnera strategicznego 3SI. Pod tym kątem przeprowadziłam również przegląd oficjalnych stron internetowych KE i UE, a także dostępnej literatury naukowej. Ponadto korzystałam z wyników projektu badawczego pt. Centrum Badawcze Inicjatywy Trójmorza, realizowanego w Instytucie Studiów Politycznych PAN w latach 2022–2025². Cenne były zwłaszcza wyniki pobytu badawczego w Brukseli w dniach 14–18 października 2024 r. i opracowany na tej podstawie raport³, do którego się niżej odwołuję.

KE jako partner strategiczny w teorii i praktyce

Zakres i definicja statusu KE jako partnera strategicznego nie zostały dotąd zdefiniowane. Nie określono, do czego KE jako partner strategiczny jest zobowiązany, czego państwa 3SI mogą oczekiwać w zamian za przyznanie tego statusu i jakie są ich zobowiązania. Na oficjalnej stronie KE istnieje sekcja *Strategic partnerships*⁴, ale nie przynosi odpowiedzi, na czym polega takie partnerstwo i przede wszystkim, czy ten fragment dotyczy partnerstwa strategicznego KE czy UE. Wiąże się z tym podstawowe pytanie: czy *partnerstwo strategiczne KE* to instytucja odmienna od *partnerstwa strategicznego UE*? Jeśli tak, to na czym polegają różnice między nimi? W literaturze naukowej strategiczne partnerstwo UE zostało szeroko opisane, ale nie ma tam wzmianek o 3SI. Natomiast trudno znaleźć informacje o *strategicznym partnerstwie KE*, w tym listę podmiotów wyróżnionych tym statusem, ale pewne przykłady są podawane na oficjalnych stronach KE⁵.

² Autorka artykułu była kierownikiem tego projektu i jednym z uczestników pobytu badawczego w Brukseli. Szczegóły na oficjalnej stronie „Projekt pt. Centrum Badawcze Inicjatywy Trójmorza przy ISP PAN”, <https://trojmorze.isppan.waw.pl> (dostęp: 25.08.2025).

³ *Raport z pobytu badawczego. Bruksela 14–18 października 2024*, red. J. Dobrowolska i zespół projektu pt. „Centrum Badawcze Inicjatywy Trójmorza przy ISP PAN”, Warszawa 2025, s. 49.

⁴ Oficjalna strona pt. „Strategic partners”, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/strategic-partners_en (dostęp: 25.08.2025).

⁵ Do przykładów należą: „The fourth edition of the Paris Peace Forum (PPF), of which the European Commission is Strategic Partner...” [Czwarta edycja Forum Pokoju w Paryżu (PPF), którego strategicznym partnerem jest Komisja Europejska...], Fourth edition of the Paris Peace Forum – Launch of the Call for Proposals for Projects, https://www.eeas.europa.eu/delegations/chile/fourth-edition-paris-peace-forum-launch-call-proposals-projects_en (dostęp: 25.08.2025); Paris Peace Forum: Call for Proposals for Projects, <https://euraxess.ec.europa.eu/worldwide/india/paris-peace-forum-call-proposals-projects> (dostęp: 25.08.2025); ILA Berlin: „Last but not least, as in 2022, the European Commission is the official strategic partner of this 2024 edition; this will give with no doubt an even higher interest to the achievements of the European aviation research and policy” [Na koniec, podobnie jak w 2022 roku, Komisja Europejska jest oficjalnym

W deklaracjach przyjmowanych na szczytach prezydentów 3SI KE jest wiele razy wymieniana jako jeden z jej partnerów strategicznych. Po raz pierwszy termin o KE jako *strategic partner* znalazł się w deklaracji z Rygi z 2022 r.⁶ W deklaracji z Bukaresztu z 2023 r. wzmianka o KE jako partnerze strategicznym pojawiła się trzykrotnie, przy czym KE była wymieniana na pierwszym miejscu wśród partnerów strategicznych 3SI (Joint Declaration of the Eighth Summit...). W deklaracjach przyjętych na szczycie w Wilnie w 2024 r. i w Warszawie w 2025 r. także znalazł się zapis o KE jako *strategic partner* (Joint Declaration of the Ninth Summit..., Joint Declaration of the Tenth Summit...). Udział przedstawicieli KE na szczytach 3SI jest przyjmowany jako potwierdzenie szczególnych relacji z KE. Ich obecność jest szeroko odnotowana, zwiększa poziom mediatyzacji szczytu i wpływa na rozwój 3SI, stanowiąc komunikat o wsparciu ze strony UE. Dotąd na szczytach 3SI KE była reprezentowana na różnych szczeblach, np. w latach 2018 i 2019 przez przewodniczącego KE J.C. Junkersa, w 2022 r. – komisarz ds. energii Kadri Simson oraz wiceprzewodniczącego KE Valdisa Dombrovskisa⁷, w 2024 r. – komisarza ds. środowiska, oceanów i rybołówstwa Virginijusa Sinkevičiusa⁸, a w 2025 r. – dyrektora ds. polityki energetycznej w Dyrekcji Generalnej ds. Energii Komisji Europejskiej Cristinę Lobillo Borrero⁹. Przedstawiciele KE przy wielu okazjach wyrażali poparcie dla celów 3SI, np. w debacie o 3SI na forum Parlamentu Europejskiego mówiła o tym komisarz ds. energii Kadri Simson¹⁰.

Mimo to fakt, że KE jest partnerem strategicznym 3SI pozostaje znany jedynie wąskiemu gronu ekspertów zajmujących się tą problematyką. Wielu pracowników instytucji europejskich w Brukseli o tym nie wie. Nawet jeśli ten fakt zostaje zauważony, jest uznawany za nieistotny. Bywa podawane w wątpliwość, czy rzeczywiście KE taki status *partnera strategicznego 3SI* posiada. Można spotkać opinię, że to 3SI uznaje KE za partnera strategicznego, ale to działania jednostronne, niemające związku z oficjalną polityką UE. W dokumentach KE brak informacji o tym partnerstwie z 3SI. Z badania M. Trojanowskiej-Strzęboszewskiej,

partnerem strategicznym tej edycji w 2024 roku; bez wątpienia nada to jeszcze większe znaczenie osiągnięciom europejskich badań lotniczych i polityki], European Commission at ILA Berlin 2024, https://research-and-innovation.ec.europa.eu/events/upcoming-events/european-commission-ila-berlin-2024-2024-06-05_en (dostęp: 25.08.2025); <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52011AR0199> (dostęp: 25.08.2025).

⁶ Joint Declaration of the Seventh Summit...

⁷ Riga Summit 2022, <https://3seas.eu/about/past-summits/riga-summit-2022> (dostęp: 25.08.2025).

⁸ Vilnius Summit 2024, <https://3seas.eu/about/past-summits/vilnius-summit-2024> (dostęp: 25.08.2025).

⁹ Warszawa. 10. Szczyt Inicjatywy Trójmorza [PL/EN], <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wydarzenia/warszawa-10-szczyt-trojmorza,100853> (dostęp: 25.08.2025).

¹⁰ Pełne sprawozdanie z obrad Parlamentu Europejskiego, 6 lipca 2022, Strasburg, Inicjatywa Trójmorza – wyzwania i możliwości, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/CRE-9-2022-07-06-ITM-016_PL.html (dostęp: 25.08.2025).

dotyczącego zawartości oficjalnych stron internetowych instytucji unijnych, w tym KE, wynika, że sam termin 3SI pozostaje tam niemal nieobecny (Trojanowska-Strzęboszewska, 2025).

S. Baniak we wnioskach z pobytu badawczego w Brukseli stwierdza, że: „W Komisji Europejskiej jest większa świadomość dotycząca konieczności rozwoju infrastruktury transportowej (głównie modernizacji istniejących i budowy nowych linii kolejowych, budowy brakujących odcinków autostrad i dróg ekspresowych, poprawy infrastruktury transgranicznej, modernizacji przejść granicznych, rozwoju portów morskich) w Europie Środkowo-Wschodniej, w tym szczególnie na osi Północ–Południe niż jeszcze kilka lat temu” (Baniak, 2025). Jej zdaniem widać dużą zmianę w świadomości KE wskutek rosyjskiej inwazji na Ukrainę i kwestii mobilności wojskowej. Píše, że „Sukcesem polskiej administracji, przy wsparciu niektórych polskich europosłów i poparciu poszczególnych państw 3SI, było utworzenie nowego korytarza transportowego sieci TEN-T (Transeuropean Transport Network) – Morze Bałtyckie–Morze Czarne–Morze Egejskie w ramach niedawnej rewizji sieci, co wskazuje na dotychczasowy niedostateczny rozwój infrastruktury drogowej i kolejowej na osi Północ–Południe. Poprawa tzw. konektywności wpłynęłaby pozytywnie m.in. na wymianę gospodarczą między państwami Inicjatywy Trójmorza, zwiększenie dochodów firm transportowo-logistycznych (branża generuje średnio ok. 5% PKB w każdym z krajów 3SI), a także lokowanie nowych inwestycji bezpośrednich w regionie” (Baniak, 2025).

Jednak nawet jeśli współpraca 13 państw w ramach 3SI przyczynia się do oczekiwanych działań na poziomie UE (a takim było włączenie Via Carpatia do TEN-T), to sukcesy te nie są szerzej znane i nie przenikają do przestrzeni medialnej. Warto podkreślić, że Via Carpatia to jeden z najważniejszych projektów z tzw. listy projektów priorytetowych 3SI. Sukces, jakim jest włączenie tej trasy do TEN-T, ma związek z działalnością 3SI i staraniami podejmowanymi na poziomie KE.

O potrzebie pogłębionych badań

Podsumowując, zastanawia z jednej strony niemal zupełny brak wzmianek o 3SI na oficjalnych stronach UE oraz niska rozpoznawalność 3SI w instytucjach europejskich. Wielu rozmówców albo twierdzi, że niewiele wie o 3SI, albo wspomina o pewnych kontrowersjach (co jest powiązane z silną polaryzacją polskiej sceny politycznej i niejasnym stanowiskiem rządu KO–PSL–PL2050–NL wobec 3SI). Z drugiej strony, przedstawiciele KE wiele razy wyrażali oficjalnie wsparcie dla tej formy współpracy. Pojawia się pytanie o przyczyny takiego złożonego stosunku do 3SI, co może inspirować do dalszych badań. Kolejna propozycja badań dotyczy mechanizmów i efektów współpracy KE z 3SI w obszarze rozwoju

infrastruktury. Inne ważne pytanie dotyczy wpływu uwarunkowań wewnętrznych, a konkretnie polaryzacji polskiej sceny politycznej, na aktywność państwa w ramach formatu współpracy regionalnej wewnątrz UE.

Istnieje potrzeba przeprowadzenia pogłębionych badań na temat statusu KE jako partnera strategicznego 3SI, zdefiniowania tego samego partnerstwa strategicznego, określenia związanych z tym zobowiązań obu stron. Obecny stan wiedzy może stanowić barierę dla korzystania przez państwa 3SI i KE z ważnego instrumentu, jakim jest partnerstwo strategiczne. Konceptualizacja statusu KE jako *strategicznego partnera* to kluczowe wyzwanie dla dalszych badań w tym obszarze.

Bibliografia

- Baniak, S. 2025. Wnioski z pobytu badawczego w Brukseli. W: *Raport z pobytu badawczego. Bruksela 14–18 października 2024*, red. J. Dobrowolska i zespół projektu pt. Centrum Badawcze Inicjatywy Trójmorza przy ISP PAN. Warszawa, <https://trojmorze.isppan.waw.pl/publikacje-w-ramach-centrum-badawczego-3si/wnioski-z-pobytu-badawczego-w-brukseli/> (dostęp: 25.08.2025).
- Błaszczak, J. 2024. Different Forms of Summit Diplomacy. Case Study Analysis of the Visegrád Group, the Bucharest Nine, and the Three Seas Initiative. *Romanian Journal of European Affairs* 24(1).
- Joint Declaration of the Eighth Summit of the Three Seas Initiative (Bucharest, 6–7 September 2023), <https://www.presidency.ro/en/media/press-releases/joint-declaration-of-the-eighth-summit-of-the-three-seas-initiative-bucharest-6-7-september-2023> (dostęp: 25.08.2025).
- Joint Declaration of the Ninth Summit of the Three Seas Initiative, <https://www.president.pl/news/joint-declaration-of-the-ninth-summit-of-the-three-seas-initiative,83857> (dostęp: 25.08.2025).
- Joint Declaration of the Seventh Summit Three Seas Initiative, <https://3seas.eu/about/joint-declaration-of-the-seventh-three-seas-initiative-summit?lang=en> (dostęp: 25.08.2025).
- Declaration of the 10th Summit of the Three Seas Initiative (Warsaw 2025), <https://www.prezydent.pl/kancelaria/archiwum/andrzej-duda/aktualnosci/wypowiedzi-prezydenta-rp/wystapienia/wspolna-deklaracja-10-szczytu-inicjatywy-trojmorza,100878> (dostęp 25.08.2025).
- Kloc-Konkołowicz, M. 2021. Priorytety Inicjatywy Trójmorza a priorytety UE na lata 2019–2024. *Obserwator Finansowy*, <https://www.obserwatorfinansowy.pl/tematyka/makroekonomia/trendy-gospodarcze/priorytety-inicjatywy-trojmorza-a-priorytety-ue-na-lata-2019-2024> (dostęp: 25.08.2025).
- Kwiatosz, K. 2024. Selected Problems of Network Cooperation as a Tool for Integrated Development: The Three Seas Initiative in the Context of the Region's Geopolitics. *Rocznik Naukowy Studium Europy Wschodniej UW*. <https://doi.org/10.18290/rns2024.0049>

- Orzelska-Stączek, A. (red.). 2024. *The Three Seas Initiative. An original concept of regional cooperation in different approaches*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych, PAN.
- Trojanowska-Strzęboszewska, M. 2025. Inicjatywa Trójmorza z perspektywy wybranych instytucji UE – refleksje w efekcie wizyty studyjnej oraz badań oficjalnych stron internetowych. W: *Raport z pobytu badawczego. Bruksela 14–18 października 2024*, red. J. Dobrowolska i zespół projektu pt. Centrum Badawcze Inicjatywy Trójmorza przy ISP PAN, Warszawa.
- Varvuolis, G. 2022. The Three Seas Initiative: New Breathing for North–South Connectivity in the Context of Current Geopolitical Shifts in Europe. *Lithuanian Foreign Policy Review* 41.

EASTERN REVIEW 2024, T. 13(1)

Przemysław Żurawski vel Grajewski

 <https://orcid.org/0000-0002-3427-3141>

Uniwersytet Łódzki

e-mail: przemyslaw.zurawski@uni.lodz.pl

Rumunia wobec Inicjatywy Trójmorza (2016–2023)

Streszczenie. Rumunia jest drugim co do wielkości (po Polsce) państwem Inicjatywy Trójmorza (IT). Jest też jego państwem założycielem, ale do 2017 r. była stosunkowo bierna, pomimo zgodnego poparcia głównych partii rumuńskich dla tej płaszczyzny współpracy i jej zgodności z potrzebami infrastrukturalnymi kraju. Rumunia zawsze brała pod uwagę zdanie mocarstw w wypadku IT – Niemiec i USA. RFN było inicjatywie niechętnie, ale poparcie USA dla IT, udzielone przez prezydenta Donalda Trumpa na szczycie Trójmorza w Warszawie w 2017 r., zredukowało znaczenie zastrzeżeń ze strony Niemiec i było punktem zwrotnym dla orientującej się na Waszyngton Rumunii. Odtąd stała się ona głównym obok Polski „motorem” IT. Zorganizowała dwa szczyty Trójmorza (2018 i 2023) i jest wraz z Polską współzałożycielem i drugim co do wielkości wkładu udziałowcem Funduszu Inwestycyjnego Inicjatywy Trójmorza (FIIT). Utrata zainteresowania rządu polskiego współpracą w ramach IT po 13 XII 2023 r. otwiera przed Rumunią szanse na objęcie funkcji lidera całej inicjatywy.

Słowa kluczowe: Inicjatywa Trójmorza, Rumunia, infrastruktura transportowo-komunikacyjna, energetyczna i cyfryzacyjna, Fundusz Inwestycyjny Inicjatywy Trójmorza, szczyty Trójmorza w Bukareszcie w 2018 i w 2023, Via Carpatia, Rail-2-Seas, Klaus Iohannis, USA, Niemcy

© by the Author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)
Received: 16.03.2025. Verified: 6.07.2025. Accepted: 14.07.2025.

Funding information: The program of the Minister of Education and Science entitled “Science for Society”, project no. Nds/543014/2022/2022, and the Three Seas Initiative Research Center at the Institute of Political Studies of the Polish Academy of Sciences. **Conflicts of interests:** None. **Ethical considerations:** The Author assure of no violations of publication ethics and take full responsibility for the content of the publication. **The percentage share of the author in the preparation of the work is:** 100%. **Declaration regarding the use of GAI tools:** Not used.

Romania and the Three Seas Initiative (2016–2023)

Abstract. Romania is the second largest country (after Poland) in the Three Seas Initiative (3SI). It is also its founding member, but until 2017 it was relatively passive, despite the unanimous support of the main Romanian parties for this platform of cooperation and its compatibility with the country's infrastructure needs. Romania has always considered the opinions of the major powers in the case of 3SI – Germany and the USA. Germany was reluctant to initiate, but the US support for 3SI, publicly declared by President Donald Trump at the 2017 Three Seas Initiative summit in Warsaw, reduced the significance of German reservations and marked a turning point for Romania, which was oriented towards Washington. Since then, it has become the main “engine” of 3SI, alongside Poland. It has organised two Three Seas Initiative summits (2018 and 2023) and, together with Poland, is a co-founder and second largest shareholder in the Three Seas Initiative Investment Fund (3SIIF). The loss of interest of the Polish government in 3SI cooperation after 13 December 2023 opens up opportunities for Romania to take over as the leader of the entire initiative.

Keywords: Three Seas Initiative, Romania, transport and communication, energy and digital infrastructure, Three Seas Initiative Investment Fund, Three Seas Summits in Bucharest in 2018 and 2023, Via Carpatia, Rail-2-Seas, Klaus Iohannis, the USA, Germany

Wstęp

Niniejszy artykuł powstał na kanwie wizyty studyjnej zespołu badawczego ISP PAN pod kierunkiem prof. Agnieszki Orzelskiej-Stączek w Bukareszcie, odbytej w dniach 5–9 września 2023 r., a będącej jedną z cyklu analogicznych wizyt, składanych w stolicach pozostałych państw Inicjatywy Trójmorza (dalej: IT).

Wizyta w Bukareszcie na tle innych podobnych miała szczególny charakter. Odbywała się bowiem w chwili, gdy w stolicy Rumunii obradował VIII szczyt Inicjatywy Trójmorza (7–8 IX 2023 r.) (szerzej patrz: Ogrodnik, 2023). Z jednej strony umożliwiło to zespołowi ISP PAN udział w charakterze publiczności w obradach samego szczytu i wysłuchanie wystąpień przedstawicieli państw współpracujących w ramach IT, aż po szczybel prezydentów włącznie, z drugiej jednak utrudniało uzyskanie rzeczywistego obrazu percepcji Inicjatywy Trójmorza przez badane środowiska rumuńskie. Sam fakt obrad w Bukareszcie VIII szczytu IT tworzył bowiem atmosferę medialną – wzmożonego zainteresowania tematyką trójmorską, zwykle nieobecną lub obecną marginalnie w debacie politycznej i w codziennej publicystyce rumuńskiej. Niszowy charakter tej problematyki poświadczały także jej rumuńscy badacze (Sebe, 2023; Sebe, 2024: 160). Siłą rzeczy Trójmorze w tygodniu, w którym przeprowadzono badania, jako „temat dnia” przebijało się do szerszej niż przeciętnie świadomości publicznej i oceniając skalę

rzeczywistego zainteresowania rozmaitych środowisk rumuńskich – tak akademickich i dziennikarskich, jak i politycznych tą inicjatywą w „normalnych czasach”, należy te nadzwyczajne okoliczności badawcze brać pod uwagę.

Obok obecności na sesjach plenarnych i przysłuchiowaniu się panelom tematycznym szczytu IT, uczestnicy wyjazdu studyjnego wzięli udział w spotkaniach i dyskusjach w: Institutul European din România (organizowanym przez dra Mihaila Sebe); Bucharest University of Economic Studies (dyskusja z zespołem pod kierunkiem prof. Octaviana-Dragomira Jora i prof. Cristiana Radu); Black Sea Trust of the German Marshall Fund (pod przewodnictwem prof. Clary Volintiru dyrektora trustu w Bukareszcie) oraz w rozmowie z prof. Cristianem Predą (Uniwersytet Bukaresztański). Informacje zebrane w trakcie tych spotkań, uzupełnione o dane będące wynikiem badań polegających na kwerendzie ogólnodostępnych materiałów źródłowych i literatury przedmiotu, stanowią podstawę rozważań prezentowanych w niniejszym artykule.

Rozważania te skoncentrowane będą wokół kilku zasadniczych pytań badawczych: Jakie były motywy przystąpienia Rumunii do Trójmorza? Co zdecydowało o jej aktywizacji w tej formule współpracy po 2017 r.? Jakie cele polityczne stawiała sobie Rumunia w ramach swej aktywności w IT? Jakie były priorytetowe cele infrastrukturalne Rumunii i co decydowało o ich wyborze? Jaki wkład wniosła Rumunia w rozwój inicjatywy Trójmorza? Jak ewoluował stosunek Rumunii do tej formuły współpracy i co rozstrzygało o jego dynamizmie? Jaki jest stopień zainteresowania rumuńskiej klasy politycznej i opinii publicznej tematyką trójmorską?

Cezura początkowa poniższych rozważań wyznaczona jest przez formalny początek Inicjatywy Trójmorza, zainaugurowanej oficjalnie na szczycie IT w Dubrowniku (25–26 VIII 2016 r.) (szerzej patrz: Kowal, Orzelska-Stączek, 2019: 56–60; Zbińkowski, 2019: 112–113), końcowa zaś – schyłek roku 2023 – wynika ze zbiegu trzech okoliczności: wrześniowego szczytu IT w Bukareszcie, związanej z nim wyżej wspomnianej wizyty studyjnej zespołu PAN i wkrótce potem ze zmiany rządu w Polsce (13 XII 2023) – tzn. wydarzeniu, które wyhamowało dynamikę zaangażowania Rzeczypospolitej w tę formułę współpracy. Polska do tego momentu była głównym promotorem idei współpracy w ramach Trójmorza. Abdykacja rządu w Warszawie z tej roli¹ automatycznie czyniła z drugiego co

¹ Symbolem głębokości tej negatywnej zmiany jest fakt, że minister spraw zagranicznych RP – Radosław Sikorski – w swym exposé sejmowym z 23 kwietnia 2025 r. – wygłoszonym na kilka dni przed warszawskim szczytem IT nie wspominał ani słowem tak o samej Inicjatywie Trójmorza, jak i o nadchodzącym szczycie (największym spotkaniu na najwyższym szczeblu politycznym, mającym miejsce w Warszawie w okresie polskiej prezydencji w UE) (Informacja Ministra Spraw Zagranicznych o zadaniach polskiej polityki zagranicznej w 2025 r.). Rok wcześniej – w podobnym wystąpieniu, jedynie zdawkowo wzmiankował IT, wymieniając ją wśród innych formatów współpracy regionalnej z udziałem Polski (Informacja Ministra Spraw Zagranicznych o zadaniach polskiej polityki zagranicznej w 2024 r., s. 12). Por. komentarz: Inicjatywa Trójmorza w exposé ministra Radosława Sikorskiego.

do wielkości państwa IT – Rumunii, od 2017 r. silnie zaangażowanej w ten format kooperacji regionalnej, potencjalnego lidera całej inicjatywy. Zawierania wewnętrzne (kryzysowy charakter zmiany na fotelu prezydenta Rumunii (Całus, 2024; Pieńkowski 2025: 1–2 oraz zestaw artykułów z okresu kwiecień 2024–maj 2025: *Wybory prezydenckie w Rumunii*, „Euractiv”)) w roku 2024 i pierwszej połowie 2025 uniemożliwiły jej objęcie tej roli. Czy podjęcie ją ona w nadchodzących latach, pokażą dopiero przyszłe wydarzenia.

Pozycja wyjściowa Rumunii i motywy jej zaangażowania się w Inicjatywę Trójmorza

Rumunia jest jednym z państw założycieli Inicjatywy Trójmorza – formatu współpracy infrastrukturalnej pierwotnie 12, a od września 2023 r. (tzn. od VIII szczytu Trójmorza w Bukareszcie) 13 środkowoeuropejskich państw członkowskich Unii Europejskiej (Austrii, Bułgarii, Chorwacji, Czech, Estonii, Grecji, Litwy, Łotwy, Polski, Rumunii, Słowacji, Słowenii i Węgier), rozciągniętych jako grupa południkowo na osi północ-południe – między Morzem Bałtyckim, Morzem Czarnym i Morzem Śródziemnym (pierwotnie mówiono o Morzu Adriatyckim, ale od chwili przystąpienia do tej platformy Grecji oblewanej także wodami Morza Egejskiego i Morza Jońskiego objaśnienie etymologii nazwy omawianego ugrupowania uległo modyfikacji). Rzeczona współpraca w ramach IT ma trzy wymiary – energetyczny (infrastruktura przesyłu gazu i ropy naftowej oraz energii elektrycznej), transportowo-komunikacyjny (drogi kołowe i żelazne oraz śródlądowe szlaki wodne) i cyfryzacyjny – systemy cyfrowe rozmaitego rodzaju i przeznaczenia.

Położenie geograficzne Rumunii predestynowało ją do roli istotnego podmiotu w infrastrukturalnej współpracy regionalnej na wschodniej flance UE jeszcze przed powstaniem Inicjatywy Trójmorza. Od końca lat 90. na jej terytorium zrealizowano szereg projektów infrastrukturalnych o strategicznym znaczeniu dla bezpieczeństwa energetycznego nie tylko samej Rumunii, ale – przynajmniej w zamiarach – dla całego regionu. Rumunia potencjalnie stanowi wygodny korytarz tranzytowy dla szlaków przesyłu gazu ziemnego i ropy naftowej z basenu Morza Kaspijskiego przez Morze Czarne na Bałkany i dalej do Europy Zachodniej, co uwidoczniło się przy okazji takich projektów, jak gazociąg Nabucco (Sobjak, Zasztowt, 2012), ropociąg Konstanca-Triest (szerzej patrz: Kovacevic 2007: 40), AMBO – Albanian Macedonian, Bulgarian Oil Corporation (szerzej patrz: Case Study..., 2009), White Stream (szerzej patrz: Socor, 2007), INOGATE (szerzej patrz: Morawska, 2016: 76–91), TRACECA (szerzej patrz: TRACECA, 2024). W tym samym roku, w którym powstało Trójmorze (2015), Rumunia przystąpiła także do utworzonej wówczas Grupy Craiova, skupiającej także Bułgarię i Serbię,

a stawiającej sobie za cel wzmocnienie współpracy energetycznej i transportowej w regionie (Lewandowski, 2021: 6). Wejście do szerszego formatu współpracy infrastrukturalnej na wschodniej flance UE, jakim jest Inicjatywa Trójmorza, było więc naturalnym przedłużeniem wcześniejszej silnej tendencji, obecnej w polityce rumuńskiej także przed 2015 r.

Bukareszt od początku był nastawiony przychylnie do koncepcji współpracy trójmorskiej, słusznie postrzeganej jako pomysł Polski. Obok pozytywnych doświadczeń i takiejże pamięci rumuńskiej opinii publicznej w zakresie współpracy z Rzeczpospolitą, złożyło się na to także kilka innych praktycznych przyczyn. Rosyjska agresja na Ukrainę – okupacja i nielegalna inkorporacja Krymu, a potem wojna na Donbasie wzmocniły zawsze silną nieufność Rumunów wobec Rosji, a względnie niewielka odległość Krymu od wybrzeży Rumunii psychologicznie (rosyjskie bazy wojskowe na półwyspie znajdowały się już wcześniej, więc wymiar materialny zagrożenia nie zmienił się aż tak dramatycznie) silnie oddziaływała na gwałtowny wzrost poczucia zagrożenia rosyjskiego w rumuńskiej opinii publicznej. Jednocześnie promowana od 2007 r. przez Unię Europejską Synergia Czarnomorska, w ramach której Rumunia miała odgrywać istotną rolę jako największe uczestniczące w niej państwo członkowskie UE (O Synergii Czarnomorskiej szerzej patrz: Żurawski vel Grajewski, 2013: 27–30; Tsantoulis, 2009; Dziuba, 2008), po wypromowaniu przez Polskę i Szwecję koncepcji Partnerstwa Wschodniego (2008–2009) (szerzej o początkach Partnerstwa Wschodniego patrz: Żurawski vel Grajewski, 2016: 260–290), „umarła śmiercią naturalną”. Partnerstwo Wschodnie zaś, świętujące renesans na szczycie w Wilnie w 2013 r., doświadczyło wstrząsu geostrategicznego w warunkach narastającego pod hasłem przyjęcia umowy stowarzyszeniowej Ukraina–UE napięcia poprzedzającego drugi majdan w Kijowie i początku wojny rosyjsko-ukraińskiej. Synergia Czarnomorska była w tej sytuacji już „całkowicie martwa”, a wraz z nią i rumuńskie nadzieje na odgrywanie przez Bukareszt ważnej roli w ramach unijnego projektu regionalizmu czarnomorskiego (Milewski, 2017: 56). Walny udział Rumunii w konstrukcji Bukaresztańskiej Dziewiątki (B9), poświadczony samą nazwą tej grupy lobbingowej w łonie NATO (szerzej patrz: Pawłowski, 2020), był świadectwem zaktywizowania się rumuńskiej polityki w zakresie bezpieczeństwa. Osobnym motywem zaangażowania się Rumunii w IT była wola rekompensowania braku członkostwa Bukaresztu w Grupie Wyszehradzkiej, do której nie przyjęto jej w latach 1990. i którego to braku nie udało się zastąpić – jak wyżej wskazano – współpracą czarnomorską z Rumunią w roli głównej. W Bukareszcie sytuację tę odbierano jako przejaw nieuzasadnionej marginalizacji Rumunii, której ambicjom politycznym zdecydowanie nie odpowiadała rola jednego z partnerów w ramach „+2” w formacie V4+2. Miary frustracji dopełnił „upośledzony” status Rumunii w „Bukaresztańskiej Dziewiątce” (B9), w ramach której Rumunii przyznano jedynie „dostosowaną wysuniętą obecność wojskową” (*tailored forward presence*) – tzn. bez wchodzącego w skład sił NATO w Rumunii kontyngentu

jakiegokolwiek wielkiego mocarstwa, a nie jak Polsce i państwom bałtyckim (które takie kontyngenty – o wyższych walorach odstraszania Rosji – otrzymały) „wysuniętą wzmocnioną obecność wojskową” (*enhanced forward presence*) (Popescu, 2017: 39–40). O ile jednak mimo to wymiar wojskowy współpracy regionalnej zapewniany był zatem (choć w sposób ułomny) przez B9, wymiar polityczny pozostawał „osierocony” (Milewski, 2017: 57–58, 65). Podobnie kwestie gospodarczo-infrastrukturalne w wymiarze regionalnym, do czasu powstania Inicjatywy Trójmorza, z rumuńskiego punktu widzenia, także pozostawały nieobsłużone. Tymczasem dla Rumunii jest to zagadnienie niezwyklej wagi. Na plan pierwszy wybija się tu poważne zacofanie kraju w dziedzinie infrastruktury transportowo-komunikacyjnej. Rumunia w tym zakresie należy do najmniej rozwiniętych państw w Unii Europejskiej. Przykładowo dość wspomnieć, że w pierwszej połowie 2019 r. suma opóźnień pociągów wywołanych złym stanem sieci kolejowej wyniosła 1000 dni, średnia prędkość pociągów towarowych na rumuńskich liniach kolejowych to – z tego samego powodu – 15 km/h, podczas gdy w niektórych europejskich korytarzach kolejowych średnia prędkość dla tego rodzaju pociągów wynosi około 50 km/h. Rumunia ma także jedną z najkrótszych sieci autostrad w UE, wynoszącą niewiele ponad 1137 km długości². Kraj jest na dodatek podzielony geograficznie barierą Karpat oddzielającą Siedmiogród od „Starego Królestwa” i utrwalającą różnice infrastrukturalne odziedziczone jeszcze po okresie, gdy ten pierwszy należał do bardziej zaawansowanych w dziedzinie cywilizacji technicznej i bogatszych Austro-Węgier.

Nadzieje na przyspieszenie rozwoju w dziedzinie cyfrowej także towarzyszyły rumuńskiemu zaangażowaniu w Inicjatywę Trójmorza. Rumunia ma bowiem jeden z najniższych w Unii Europejskiej wskaźników innowacyjności, podobnie jedno z najniższych wydatków na badania i rozwój i niski odsetek osób zatrudnionych w branżach kreatywnych, w tym ICT (Information and Communication Technology) – zaledwie 1,9% (Albrycht, Siudak, 2018: 29). Dlatego projekty infrastrukturalne w zakresie cyfryzacji, a w szczególności z dziedziny cyberbezpieczeństwa, realizowane w ramach IT, cieszą się zainteresowaniem Bukaresztu, a świadomość wyzwań w tej dziedzinie i nadzieje na wspólne stawienie im czoła w ramach Inicjatywy Trójmorza jest jednym z motywów rumuńskiej aktywności w tym formacie współpracy (Lewandowski, 2021: 55).

² W okresie bukaresztańskiego szczytu w 2023 r. długość autostrad w Rumunii wynosiła ok. 900 km (Staicu, Gușilov, 2023, s. 55). Rok 2024 był okresem gwałtownej ich rozbudowy o ok. 140 km. W efekcie w kwietniu 2025 r. całkowita długość rumuńskich autostrad osiągnęła wskazaną wielkość 1137 km, do których można dodać jeszcze 121 km dróg ekspresowych. (Lungimea căilor de transport..., s. 1). Por.: Marica, 2025. W 2025 r. rozwój sieci autostrad nadal postępował dosyć energicznie, więc ich długość jest już nieco dłuższa. Szczegółowy wykaz rumuńskich autostrad i dróg ekspresowych w użytkowaniu i w budowie patrz: Romanian Motorways and Expressways Review.

Ewolucja stanowiska Rumunii wobec Inicjatywy Trójmorza i jej przyczyny

Rumunia, tak pod względem liczby ludności, jak i terytorium, jest – jak wspomniano we wstępie – drugim co do wielkości (po Polsce) państwem IT. Choć więc nie należy do grona jej pierwotnych inicjatorów (tymi były Polska i Chorwacja) (Kowal, Orzelska-Stączek, 2019: 56–60; Ukielski, 2018: 45–47), z racji swego potencjału i położenia geograficznego odgrywała w niej bardzo istotną rolę, począwszy od chwili, gdy podjęła decyzję o aktywizacji swego zaangażowania w omawianą inicjatywę, czyli od roku 2017. Stało się tak mimo wysokiego stopnia niestabilności wewnętrznej rumuńskiej sceny politycznej (ciągłe kryzysy rządowe, powodujące, że w latach 2016–2020 Rumunia miała aż pięciu premierów) (Bajda, 2020: 26), niesprzyjającej skuteczności działań Bukaresztu na arenie międzynarodowej.

W pierwszych dwóch latach funkcjonowania Inicjatywy Trójmorza dla rumuńskiej klasy politycznej koncepcja ta była niejasnym pomysłem – dla osób o większej świadomości historycznej trudno odróżnialnym od międzywojennej koncepcji polskiej – Międzymorza, a zatem wiązana raczej z kwestiami bezpieczeństwa wojskowego, co dodatkowo wzmacniane było momentem jej narodzin przypadającym na rok po wybuchu wojny rosyjsko-ukraińskiej. Jednoznacznie była przy tym kojarzona jako pomysł polski. Skojarzenie to ma w Rumunii wydźwięk pozytywny, a sukces rozwojowy Polski skłania do naśladownictwa przyjmowanych przez Warszawę rozwiązań. Problemem w tym kontekście pozostawały jednak dla Bukaresztu chłodne od 2015 r. relacje między Rzeczpospolitą a mocarstwami unijnego rdzenia – Niemcami i Francją. Rumunia nie traktowała IT jako forum współpracy politycznej i nie stawiała przed nią politycznych celów, uznając ją za regionalną płaszczyznę współpracy gospodarczej i infrastrukturalnej. Wyzwaniem dla Bukaresztu w budowaniu rumuńskiej polityki trójmorskiej była przy tym słaba znajomość zarówno 12 państw partnerskich tej inicjatywy, jak i dynamiki regionów Morza Bałtyckiego i Adriatyku (Milewski, 2017: 61–62, 67). Na dodatek ów brak dostatecznego rozeznania własnego w znacznym stopniu wypełniany jest w Rumunii (zresztą podobnie jak w większości pozostałych państw Trójmorza – może z wyjątkiem Polski, Austrii i Grecji) aktywnością fundacji niemieckich, których ekspertyzy wpływają na ogląd rzeczywistości przez rumuńskie środowiska akademickie i polityczne. Dowodem tego właśnie braku orientacji i wpływu rzeczonych fundacji jest między innymi fakt uznawania przez Rumunię Niemiec za państwo zainteresowane rozwojem infrastruktury transportowo-komunikacyjnej w rejonie Trójmorza na osi północ-południe³

³ Przekonanie takie – bez względu na to, czy jest wynikiem braku orientacji w realiach, czy też skutkiem poprawności politycznej patrz: Brie, 2023 s. 52. Jest ono także wyrażone we wstępie do całości nr 46 „Working Papers” EIR pióra jej dyrektor Oany-Mihaeli Mocanu: Mocanu, 2023,

z wyraźną nieświadomością, a może jedynie obawą przed otwartym przyznaniem, że taki właśnie rozwój szlaków transportowych stwarzałby konkurencję dla portów niemieckich, przekierowując znaczną część ruchu towarowego do portów państw Trójmorza. W tym ogólnym niedostatku ekspertyzy rumuńskiej co do sytuacji w regionie pewien wyjątek stanowiło rozpoznanie sytuacji u bezpośrednich sąsiadów, ale i w tym zakresie izolacja z czasów komunistycznych, a potem fascynacja środowisk ekspertów – badaczy bogatym Zachodem, atrakcyjniejszym – także badawczo – od biednych z reguły państw ościennych, znana wszak także i z doświadczeń polskich, odcisnęła swe negatywne piętno na rumuńskim rozpoznaniu realiów regionu.

Na pierwszym szczycie Trójmorza w Dubrowniku Rumunia nie była szczególnie aktywna, a ówczesnie relatywnie niski stopień jej zaangażowania w IT dobrze ilustruje fakt, że nie była tam reprezentowana na szczeblu prezydenckim, ale jedynie przez ministra transportu Petru Sorin Bușe'a (Kowal, Orzelska-Stączek, 2019: 64, Orzelska-Stączek, Ukielski, 2020: 53). Sytuacja ta nigdy się już nie powtórzyła. Od chwili zaangażowania się w poparcie Inicjatywy Trójmorza Stanów Zjednoczonych w 2017 r. prezydent Rumunii Klaus Iohannis uczestniczył już we wszystkich kolejnych szczytach IT do 2024 r. Pierwszym z nich był szczyt warszawski (6–7.07.2017) (szerzej patrz: Ukielski, 2019: 47–48; Kowal, Orzelska-Stączek, 2019: 60–67), którego gościem był prezydent USA Donald Trump demonstrujący swe zaangażowanie w ową formułę współpracy państw wschodniej flanki NATO i UE. Fakt obecności Klausa Iohannisa na wszystkich następnych szczytach Inicjatywy Trójmorza jest tym bardziej istotny, iż w Rumunii obowiązuje system semi-prezydencki i uprawnienia głowy państwa w zakresie polityki zagranicznej są więcej niż tylko symboliczne (Sebe, 2024: 165)⁴. Teza, że stanowisko Rumunii wobec IT zdeterminowane zostało postawą Waszyngtonu ma więc silne podstawy faktograficzne. Rok 2017 zarówno w wymiarze historii rozwoju całej koncepcji Trójmorza, jak i w wymiarze udziału Rumunii w jego budowie można zatem uznać za przełomowy. Poparcie ze strony USA miało bowiem rozstrzygający wpływ na stanowisko tych państw IT, w których istnieje silne poczucie zagrożenia rosyjskiego, skutkujące z kolei stabilną orientacją na Stany Zjednoczone jako na główne mocarstwo, zdolne do skutecznego odstraszenia agresji rosyjskiej. (Tak było przynajmniej do lutego 2025 r., kiedy to kolejna próba „resetu”

s. 7, co jest zresztą powtórzeniem tez zawartych w opracowaniu wydanym przez Friedrich Neumann Stiftung: Kornis, 2022.

⁴ Szerzej o konstytucyjnych uprawnieniach prezydenta w rumuńskim systemie politycznym patrz: Burakowski, 2014, s. 178–179. Pozycja ustrojowa i prerogatywy prezydenta określone zostały w Tytule III, Rozdziale II – artykuły 80–101 Konstytucji Rumunii, w tym prerogatywy w zakresie polityki zagranicznej szczegółowo opisane są w art. 91 tejże konstytucji: Constituția României, Parlamentul României...

amerykańsko-rosyjskiego⁵ silnie, choć krótkotrwale, uderzająca w ukraińskie zdolności do obrony przed agresją Moskwy, zdynamizowała sytuację, otwierając, także i w zakresie relacji USA z państwami wschodniej flanki NATO – bez wyjątku współpracującymi w ramach IT, rozmaite – nieznane jeszcze scenariusze). Rumunia należała do tej grupy państw określanej mianem „atlantystów” i można bez ryzyka błędu postawić tezę, że to wyraziste poparcie Inicjatywy Trójmorza przez Stany Zjednoczone legło u podstaw aktywizacji Bukaresztu w ramach tego formatu współpracy. Taka właśnie reakcja Rumunów na wsparcie udzielone przez Waszyngton Inicjatywie Trójmorza dobrze odzwierciedla naturę kultury politycznej Rumunii ukształtowanej od czasów jej zjednoczenia i rozwijanej już w drugiej połowie XIX w. Kultura ta zawiera tradycję dołączania się Rumunii do wielkich mocarstw: Francji, Niemiec, ZSRS (przymusowo), a obecnie USA. W naturze rumuńskiej polityki zagranicznej przywiązywanie szczególnej wagi do stosunków z partnerem strategicznym jest silnie ugruntowane. Trójmorze do 2017 r. nie zawierało elementu angażującego rzeczony partnera strategicznego Bukaresztu (Milewski, 2017: 58). Rumunia, uznając UE, USA, Wielką Brytanię, Francję i Niemcy za „partnerów starszych rang”, dostosowuje się do silniejszych i jest jak najdalej od wchodzenia w jakiegokolwiek kombinacje, które mogłyby jej zdaniem powiększyć lukę między starymi i nowymi państwami wspólnoty euroatlantyckiej – między jej centrum a peryferiami (Popescu, 2017: 42–43). Poparcie Trójmorza przez Waszyngton i w efekcie osłabienie jego krytyki ze strony Berlina, a formalne zaangażowanie się w jego prace tak Niemiec, jak i Komisji Europejskiej, zapewniło decydentom rumuńskim niezbędny komfort psychologiczny do podjęcia decyzji o intensyfikacji własnego zaangażowania w IT. Było to dla Rumunii niezwykle ważne, gdyż jak po VIII szczycie Trójmorza (drugim organizowanym w Bukareszcie) zauważył jeden z rumuńskich badaczy problematyki IT „krajom regionu brakuje doświadczenia we współpracy regionalnej poza siedzeniem tam, gdzie zewnętrzne wielkie mocarstwa zapewniają przywództwo, tak jak USA czyni to w NATO, Niemcy w UE, a Związek Sowiecki w Układzie Warszawskim” (Jora, Georgescu, 2023). Gdy decyzja Trumpa o poparciu IT element ten włączyła do całej koncepcji i usunęła obawy o wejście w spór z możliwymi tego świata, Rumunia zaktywizowała swą politykę w ramach owej platformy współpracy i w kolejnych latach wspięła się na pozycję drugiego (obok Polski) filaru całej koncepcji. Jednocześnie wewnątrzunijny charakter Inicjatywy Trójmorza, niemającej w ramach UE mocarstwowego patrona, a obarczonej łatwą do sprostowania niechęcią Niemiec, hamował śmiałość poczynań Rumunów. W ramach UE Rumunia zawsze starała się orientować na Francję, a w czasach prezydentury Klausa Iohannisa także na Niemcy (Milewski, 2017: 60). Wspomniana cecha

⁵ Sformułowania tego po raz pierwszy publicznie użył 6 marca 2025 r. gen. Keith Kellogg, specjalny wysłannik prezydenta USA ds. Rosji i Ukrainy, w swym wystąpieniu w Council of Foreign Relations: Keith Kellogg, US special envoy for Russia and Ukraine, 2025, min. 16:25 i 17:26.

charakterystyczna rumuńskiej kultury strategicznej (przywiązanie do mocarstwowego patrona), która po 2017 r. pchnęła Bukareszt do większej aktywności, przed uzyskaniem przez IT wsparcia amerykańskiego, a w obliczu postawy Berlina skutkowała więc ostrożnością Rumunii w jej zaangażowaniu się w tę platformę współpracy. Z drugiej strony Rumunia obawiała się dominacji Polski postrzeganej przez nią jako państwo zdolne do przeforsowywania we (jak sądzono wciąż możliwej) współpracy z Niemcami i państwami bałtyckimi, priorytetowych dla Warszawy programów, dotyczących mórz północnych. Rumunia w południowym wymiarze Trójmorza czuła się zaś osamotniona, nie mając w tym regionie bliskich sojuszników o priorytecie czarnomorskim. Relacje z Bułgarią, z uwagi na wysoki w tym kraju poziom wpływów rosyjskich, były trudne dla zdecydowanie nieufnego wobec Moskwy Bukaresztu. Stawka na potężną, ale nienależącą do UE Turcję, groziła z kolei dominacją Ankary. Południowa flanką UE – Grecja, Włochy i Hiszpania borykały się z innego rodzaju wyzwaniami niż Rumunia, były w innej sytuacji geopolitycznej i także nie nadawały się na bliskich sojuszników. Po dokładnej analizie własnego położenia pod kątem przynależności politycznej do jakiegoś regionu okazywało się, że „Rumunia nie jest południowoeuropejska, nie jest środkowoeuropejska i nie jest także wschodnioeuropejska”. Wschodnioeuropejska zaś nawet być nie chce, gdyż to naznaczałoby ją piętnem peryferyjności i czyniłoby w oczach innych częścią postsowieckiej strefy niestabilności (Popescu, 2017: 40–41). W ujęciu tradycji kulturowych i historii Rumunia leży na styku kulturowym łacińskiego Zachodu, prawosławnego Wschodu i obszaru post-osmańskiego (Lewandowski, 2021: 46), do żadnego z nich nie należąc w pełni i wyłącznie. Przypomina w tym nieco Rzeczpospolitą Obojga Narodów, tyle że bez jej relatywnego potencjału. Jak niekiedy z pewnym uproszczeniem podkreślają Rumuni – prawosławna Rumunia jest w łacińskim świecie romańskim tym, czym katolicka Polska w zasadniczo prawosławnej słowiańszczyźnie – wyjątkiem od reguły i pomostem łączącym oba światy. Inicjatywa Trójmorza, geograficznie rozległa i obejmująca państwa bardzo zróżnicowane – łącząc północ z południem, po jej poparciu przez USA zyskała więc dla Rumunii – także z uwagi na ową heterogeniczność „geokulturowej”⁶ pozycji owego kraju, atrakcyjność jako format niewymagający od niej dostosowywania się do cudzych priorytetów.

⁶ Pojęcie *geokultura* do nauki polskiej wprowadził prof. Tomasz Grzegorz Grosse. Szerzej o samym terminie i o znaczeniu geokultury w stosunkach międzynarodowych patrz: Grosse, 2023.

Restart Rumunii – III Szczyt Inicjatywy Trójmorza – Bukareszt 17–18.09.2018 r.

Przyznanie Bukaresztowi roli gospodarza kolejnego – trzeciego już szczytu IT zbiegło się w czasie z aktywizacją Rumunii jako drugiego obok Polski motoru napędowego tego formatu współpracy. Niewątpliwy sukces wizerunkowy warszawskiego szczytu IT w kontekście decyzji, że następny ma odbyć się w Bukareszcie, dodatkowo postawił Rumunię przed wyzwaniem takiego jego zorganizowania, aby spotkanie w jej stolicy także nabrało charakteru ważnego wydarzenia międzynarodowego – kolejnego kroku milowego na drodze trójmorskiej współpracy, nieprzycmiewanego w sposób trwały szczytem warszawskim. Rumunia wyciągnęła wnioski z polskich sukcesów integracji regionalnej i uznała, że „aby wpływać na przebieg gry, trzeba w niej uczestniczyć”, co w wymiarze polityki regionalnej zaniedbała, koncentrując się w poprzednich latach na przystąpieniu do UE i do NATO, a następnie na poszukiwaniu w nich jak najlepszej pozycji własnej. Zmieniło się to dopiero po warszawskim szczycie IT (Popescu, 2017: 40). Małe prawdopodobieństwo powtórzenia udziału prezydenta amerykańskiego supermocarstwa w kolejnym spotkaniu tego formatu, którego gospodarzem miał być Bukareszt, stawiało rumuńską klasę polityczną przed tym trudniejszym wyzwaniem, jeśli nie chciała stworzyć wrażenia „obniżenia lotów” po swych polskich poprzednikach. Opiniotwórcze kręgi elit rumuńskich, parające się analizą sytuacji międzynarodowej, zapewne miały tego pełną świadomość, gdyż pytanie o to, „co zdoła osiągnąć Rumunia na kolejnym szczycie”, było powszechnie zadawane po doświadczeniu szczytu warszawskiego (Milewski, 2017: 55). Szczyt bukaresztański Inicjatywy Trójmorza miał dla Rumunii także istotny wymiar polityczno-moralny. Ponieważ organizowany był w roku 2018, przypadał w stulecie zwycięskiego dla Rumunii zakończenia I wojny światowej i zjednoczenia ziem rumuńskich⁷. Wpisywał się więc w ciąg obchodów tego historycznego wydarzenia, uświetniając je i podkreślając pozycję Rumunii na arenie międzynarodowej osiągniętą wiek od owego wielkiego sukcesu (Milewski, 2017: 62–63, 65). Triumf wojenny jednych jest jednak zwykle klęską drugich i z tego powodu historyczno-rocznicowy wymiar szczytu bukaresztańskiego z 2018 r. nie ułatwiał współpracy trójmorskiej z Węgrami i Bułgarią, dla których rok 1918 ma konotacje jak najbardziej ponure.

Wraz ze zmianą na stanowisku prezydenta Chorwacji, na którym Kolindę Grabar Kitarović (współinicjatorkę wraz z prezydentem RP Andrzejem Dudą Inicjatywy Trójmorza) w 2015 r. zastąpił 18 lutego 2020 r. niechętnie do tego formatu współpracy nastawiony Zoran Milanović (Andrijanić, 2020), Bukareszt w miejsce Zagrzebia stanął u boku Warszawy w roli współlidera Inicjatywy Trójmorza.

⁷ O zwycięskim dla Rumunii zakończeniu I wojny światowej i powstaniu Wielkiej Rumunii (România Mare) szerzej patrz: Willaume, 2004, s. 69–100.

Zorganizowany w 2018 r. kolejny – III szczyt IT (17–18.09.2018) (szerzej patrz: Wiśniewski, 2018; Kowal, Orzelska-Stączek, 2019: 67–74, Zbińkowski, 2019: 15–16) nie przez przypadek odbył się właśnie w stolicy Rumunii. Przyniósł on pięć nowych istotnych decyzji:

- podpisano list intencyjny dotyczący powołania do życia Funduszu Inwestycyjnego Inicjatywy Trójomorza (FIIT) jako wspólnego instrumentu budżetowego IT;
- w ramach obrad Forum Biznesu IT ogłoszono zamiar utworzenia sieci Izb Handlowych Inicjatywy Trójomorza;
- przyjęto listę priorytetowych projektów IT (aktualizowaną odtąd co roku po kolejnych szczytach IT);
- po raz pierwszy w szczycie IT wzięli udział przedstawiciele Komisji Europejskiej (jej przewodniczący – Jean-Claude Juncker i – co naturalne rumuńska komisarz Corina Crețu, dzierżąca w Komisji Junckera tekę komisarza do spraw polityki regionalnej). Tym samym Komisja Europejska, przynajmniej oficjalnie, porzuciła swój sceptyczny stosunek do tego formatu współpracy i uznała go za część procesu integracji europejskiej;
- w szczycie IT po raz pierwszy wziął udział minister spraw zagranicznych RFN (był nim wówczas Heiko Mass), a Niemcom, na prośbę Berlina, nadano status stałego obserwatora przy owych szczytach (Sebe, 2022: 145).

Pierwsza, druga i trzecia z owych decyzji zmieniły charakter Inicjatywy Trójomorza. Dotąd funkcjonowała ona jako forum debaty politycznej i koncepcyjnej na najwyższym (prezydenckim) szczeblu, od szczytu bukaresztańskiego w 2018 r. stała się zaś przedsięwzięciem międzyrządowym, angażującym budżety państw członkowskich i skutkującym realizacją konkretnych projektów infrastrukturalnych. Decyzje czwarta i piąta były natomiast przejawem politycznego okrzepnięcia projektu poprzez uznanie go przez Komisję Europejską i przez Niemcy za dostatecznie poważny, by sformalizowały one swe nim zainteresowanie. Nadanie RFN statusu stałego obserwatora i udział Komisji Europejskiej w szczycie bukaresztańskim IT odebrało też wiarygodność atakom przeciwników Trójomorza opartym na tezie o rzekomym antyeuropejskim i konkurencyjnym wobec UE charakterze tej inicjatywy. Choć zmiana stanowiska Komisji Europejskiej i Niemiec wobec IT nie była wynikiem szczególnych zabiegów dyplomacji rumuńskiej – a zatem i nie była jej zasługą, to jednak dokonanie, a raczej zademonstrowanie owego zwrotu w polityce Brukseli i Berlina właśnie przy okazji szczytu w Bukareszcie miało dla Rumunii pewne znaczenie prestiżowe i psychologiczne. Odnotowano więc je skrupulatnie w deklaracji końcowej szczytu (Joint Declaration of the Third Summit of the Three Seas Initiative, 2018). Szczególnie istotny był zwrot (choćby tylko formalny) w polityce Niemiec, które dotąd samą ideę Trójomorza traktowały z niechęcią jako inspirowaną przez Waszyngton i napędzaną „megalomanią Polski” i jej „gegenmachtpolitik” – polityką przeciwną wpływom niemieckim w Europie Środkowej. Szef niemieckiego Auswärtiges Amt Heiko

Mass przed przyjazdem do stolicy Rumunii ogłosił zainicjowanie nowej niemieckiej Ostpolitik, przypisując RFN rolę pomostu między Wschodem a Zachodem, zdefiniował Niemcy jako państwo środkowoeuropejskie i zadeklarował wolę Berlina przystąpienia do IT (Orzelska-Stączek, Ukielski, 2020: 55). Intencją Rumunii było szersze otwarcie Inicjatywy Trójmorza na Niemcy i Francję, co wynikało z uświadamiania sobie realiów finansowych wskazujących, że bez uwzględnienia potrzeb inwestycyjnych Trójmorza w budżecie UE, kształtowanym pod przemożnym wpływem obu tych mocarstw, szanse na realizację celów inwestycyjno-infrastrukturalnych IT znacznie malały (Milewski, 2017: 62, 65–66). Pod wpływem oporu Polski wobec koncepcji otwarcia IT na pełne członkostwo Niemiec uczestnicy szczytu odrzucili jednak prośbę Berlina w tym zakresie i ostatecznie nadali Niemcom status państwa partnerskiego, czyli taki, jaki nadano też Stanom Zjednoczonym i instytucjom partnerskim: Komisji Europejskiej, Europejskiemu Bankowi Inwestycyjnemu, Europejskiemu Bankowi Odbudowy i Rozwoju oraz Grupie Banku Światowego. Bukaresztański szczyt IT był zatem świadkiem narodzin zasadniczych zrębów obecnej struktury funkcjonowania Inicjatywy Trójmorza. To w wyniku jego obrad bowiem wykształciły się dwie kategorie udziału w tej formule współpracy: dwunastu pełnoprawnych uczestników (od VIII szczytu IT – także w Bukareszcie w 2023 r. – trzynastu) i partnerzy (państwowi oraz instytucjonalni) jako grupa otwarta (Bajda, 2020: 9). Zarysowała się przy tym istotna różnica w podejściu Polski i Rumunii do miejsca partnerów zewnętrznych w całej konstrukcji. O ile Polska zdecydowanie stawiała na prymat zaangażowania Stanów Zjednoczonych w projekt Trójmorza, o tyle Rumunia, jak najbardziej życząc sobie silnej obecności USA w tej konstrukcji (obecność amerykańskiego sekretarza ds. energii Rick Perry’ego na szczycie w Bukareszcie powitano z radością (Sebe, 2022: 145–146)), co najmniej równie głęboko pragnęła włączenia doń Niemiec, czemu Polska, jak wyżej wspomniano, była przeciwna, obawiając się w razie przyjęcia RFN do tej grupy „wrogiego przejęcia” całej inicjatywy przez Berlin i jej stopniowego wygaszania. Polska stawka na Amerykanów była przy okazji III szczytu IT w Bukareszcie zademonstrowana bardzo wyraziście. Reprezentujący tam Rzeczpospolitą prezydent Andrzej Duda obecny był tylko pierwszego dnia szczytu, by drugiego – zostać zastąpionym przez premiera Mateusza Morawieckiego i udać się do Waszyngtonu w charakterze „emisariusza” Inicjatywy Trójmorza (Lewandowski, 2021: 40). Mimo tej różnicy Rumunia w 2018 r. objawiła się jako jeden z trzech, obok Polski i Chorwacji (do 2020), liderów Inicjatywy Trójmorza, co zostało w Polsce dostrzeżone i docenione (Ukielski, 2018: 48).

Aktywizacja Rumunii jako nowej siły napędowej Trójmorza najpełniej objawiła się w następnym roku po pierwszym szczycie w Bukareszcie w postaci polsko-rumuńskiej decyzji powołania do życia finansowego instrumentu wspierającego inwestycje infrastrukturalne w obszarze IT. Jej skutkiem było podpisanie 27 maja 2019 r. w Luksemburgu przez polski Bank Gospodarstwa Krajowego i rumuński EximBank aktu założycielskiego Funduszu Inwestycyjnego Inicjatywy

Trójmorza (FIIT) (Rudke, 2020). Fundusz ten służy finansowaniu na zasadzie komercyjnej projektów tworzących infrastrukturę energetyczną, transportową i cyfrową w regionie Trójmorza. Oba wyżej wymienione banki zobowiązały się wówczas do wpłat w łącznej kwocie przekraczającej €500 mln. Powołana w konsekwencji tej decyzji Rada Nadzorcza FITT składa się obecnie z przedstawicieli banków rozwoju z Polski, Rumunii, Węgier, Bułgarii, Chorwacji i Słowenii (Fund Structure, Three Seas Initiative Investment Fund), a sam Fundusz jest otwarty dla innych państw Trójmorza, które mogą do niego dołączyć po uzyskaniu stosownych zezwoleń. Jak dotąd uczyniły to już także Litwa, Łotwa i Estonia. Celem wówczas zadeklarowanym było zgromadzenie od €3 mld do €5 mld, co umożliwić miało wsparcie projektów o wartości €10 mld–€15 mld. Do funduszu mogli i nadal mogą przystąpić także prywatni inwestorzy ze wszystkich państw świata od Japonii po USA. Nie rozwiązuje on problemu finansowania potrzeb regionu Trójmorza, które szacuje się na ok. €600 mld. Fundusz ma jednak aktywizować także inne źródła finansowania (środki poszczególnych krajów regionu i fundusze UE) (Fundusz Trójmorza. Pierwsze projekty są już analizowane, 2020).

Na IV szczycie IT w Lublanie (4–6.06.2019) (*Szczyt inicjatywy Trójmorza w Lublanie*, MSZ, Serwis RP, 2019; Bajda, 2020: 11) i na towarzyszącym mu Forum Biznesu IT, priorytetowym infrastrukturalnym projektem rumuńskim, forsowanym w ramach współpracy trójmorskiej, była budowa systemu interkonektorów gazowych Bułgaria–Rumunia–Węgry–Austria (BRUA) (szczegóły patrz: *BRUA*, Three Seas, Projects). W następnych latach na czoło priorytetów rumuńskich wysunęły się zaś dwa projekty flagowe IT – Rail-2-Sea – łącząca rumuński port w Konstancy z Gdańskiem (szczegóły patrz: Rail-2-Sea, Modernization and development of railway line Gdansk (PL) – Constanța (RO), Three Seas Projects) i Via Carpatia (szczegóły patrz: *Via Carpatia*, Three Seas, Projects). Były one zresztą już od III szczytu IT w Bukareszcie wytrwale wskazywane przez Rumunię jako jej priorytety infrastrukturalne, a prezydent Klaus Iohannis wymieniał je w swych wystąpieniach także na szczytach Trójmorza w Tallinie w 2020 r. i w Sofii w 2021 r. Na tym ostatnim spotkaniu obie te inwestycje były także przedmiotem rozmów delegacji rumuńskiej z przybyłą do Sofii delegacją Kongresu USA. Amerykańskie zainteresowanie owymi projektami rodziło nadzieje na poważne inwestycje w nie z owego kierunku i uważane było przez Rumunię za kluczowe (Sebe, 2022: 147). W niektórych wypadkach, choć w wymiarze energetycznym, a nie transportowo-komunikacyjnym Trójmorza, starania Bukaresztu uwieńczone zostały sukcesem, czego przykładem jest podpisanie rumuńsko-amerykańskiej umowy o budowie dwóch nowych reaktorów jądrowych w elektrowni Cernavodă (Jakóbiak, 2020).

Rumunia prezentuje zbieżny z polskim stosunek do Rosji. Rumuńska Konstanca jest też jednym z trzech (obok Gazoportu w Świnoujściu i chorwackiego terminala LNG na wyspie Krk na Adriatyku) wierzchołków trójkąta systemu sieci tranzytu surowców energetycznych w ramach Trójmorza, zmierzającego

do uwolnienia regionu od zależności od surowców rosyjskich. Cel ten jest zaś sprzeczny z niemiecko-rosyjskimi projektami obliczonymi na nasycenie Europy Środkowej gazem rosyjskim dystrybuowanym przez Niemcy. Zależności te spowodowały, że mimo silnych tendencji Bukaresztu do współpracy z Berlinem, Rumunia, obok Polski, państw bałtyckich i Czech stała się w 2021 r. jednym z promotorów sankcji UE przeciw Nord Stream 2 (Jakóbik, 2021). Między szczytem bukaresztańskim Trójmorza z 2018 r. a dramatycznym zwrotem w dziedzinie bezpieczeństwa europejskiego, który nastąpił w 2022 r., kontekst rosyjskiego zagrożenia narastał, a Rumunia mocno zakotwiczyła swą politykę regionalną w formacie Trójmorza i wyrosła na jednego z jego liderów.

Kolejnym punktem zwrotnym w polityce zagranicznej Rumunii w ogóle, a w tym wobec Trójmorza, była rosyjska wielkoskalowa agresja na Ukrainę z 24 lutego 2022 r. Wzmogła ona istniejące i tak na podwyższonym poziomie poczucie zagrożenia rosyjskiego, ale przede wszystkim przełamała dotychczasowy chłód w relacjach rumuńsko-ukraińskich. W publikacjach wiodącego pod względem badań nad rumuńskim sposobem postrzegania Trójmorza European Institute of Romania, przygotowywanych przed zbliżającym się VIII szczytem IT w Bukareszcie w 2023 r., wyraźnie pobrzmiewało postrzeganie Rumunii jako pomostu infrastrukturalnego między resztą Trójmorza a Mołdawią, Ukrainą i sąsiadującą przez Morze Czarne Gruzją (Brie, 2023: 52).

Na pierwszy po zmasowanej agresji Rosji na Ukrainę szczyt IT, zorganizowany w Rydze, Rumunia przygotowała własny program polityczny, uwzględniający tę nową sytuację i zmierzający do wykorzystania forum trójmorskiego do radzenia sobie z nią. Administracja prezydenta Klausa Iohannisa ogłosiła publicznie priorytety Rumunii na nadchodzące spotkanie. Obejmowały one:

- wsparcie dla Ukrainy – tak w wymiarze dwustronnym (rumuńsko-ukraińskim), jak i wielostronnym, z deklaracją, że Rumunia poprze wszelkie inicjatywy zgłoszone w ramach Trójmorza, a mające na celu udzielenie pomocy Ukrainie, w tym „w szczególności poprzez projekty włączające Ukrainę jako partnera” IT;
- podkreślenie wagi udzielenia w ramach IT podobnego wsparcia Mołdawii i Gruzji, „jako państwom, które podobnie jak Ukraina mają potencjał, by stać się państwami członkowskimi Unii Europejskiej”;
- kontynuację wsparcia ze strony Rumunii dla dalszej konsolidacji IT i instrumentów do jej dyspozycji takich jak Forum Biznesu IT i Fundusz Inwestycyjny IT;
- wspieranie rozwoju działań w ramach IT „w pełnej synergii z agendą strategiczną Unii Europejskiej, jak też w kierunku wzmocnienia partnerstwa transatlantyckiego”;
- podkreślenie wagi, jaką Rumunia przywiązuje do projektów Rail-2-Sea i Via Carpatia, ze wskazaniem na ich znaczenie dla mobilności wojskowej i odporności w dziedzinie infrastruktury w regionie (Sebe, 2024: 165).

Do roku 2022 – tzn. do VII szczytu IT w Rydze (20–21.06.2022) (szerzej patrz: Dudzińska, 2022; Gołębiowska, Lewkowicz, 2022), po którym stało się jasne, że następny znów odbędzie się w Bukareszcie, kwestia udziału i aktywności Rumunii w Inicjatywie Trójomorza zakotwiczyła się w łonie rumuńskiej klasy politycznej i funkcjonowała w niej jako temat niekontrowersyjny – nie stała się osią podziałów i sporów międzypartyjnych ani przedmiotem kontrowersji w sporach między ośrodkiem rządowym i prezydenckim (Sebe, 2024: 161). Sytuacja ta umacniana była faktem, że w kolejnych latach po III szczycie IT Rumunia cieszyła się jednym z najwyższych wskaźników wzrostu gospodarczego w UE (ok. 4,7%). Mając nadal niskie koszty zatrudnienia i duże zasoby siły roboczej, szczególnie w obliczu pandemii COVID, liczyła, że da jej to przewagi konkurencyjne, umożliwiając przyciągnięcie zainteresowania firm europejskich, dotąd przenoszących produkcję do Chin, a w sytuacji restrykcji covidowych stojących w obliczu rwania się łańcuchów dostaw z Dalekiego Wschodu (Lewandowski, 2021: 50). Rozwój infrastruktury transportowo-komunikacyjnej – do czego miało służyć Trójomorze – stawał się w tych warunkach zadaniem szczególnie pilnym.

Zagadnienie współpracy trójomorskiej było wspominane w oficjalnych programach rządu rumuńskiego w latach 2021–2024 (Program de Guvernare, 2021–2024: 24, 60, 143, 150–151), 2023–2024 (Program de Guvernare, 2023–2024: 56, 133, 142, 144–145, 149) i na lata 2024–2028 (Program de Guvernare PSD-PNL-UD-MR-Grupul..., 2024–2028: 41), warto jednak zauważyć, że w tym pierwszym Trójomorze wymienione jest aż w sześciu miejscach, podobnie w drugim, zaś w tym trzecim zaledwie raz. Być może zmiana rządu w Polsce i utrata przez Warszawę zainteresowania projektem IT, zgodnie z wyżej wskazanym poczuciem Bukaresztu, że jest to koncepcja polska, skutkuje obniżeniem wagi problematyki Trójomorza jako takiej w hierarchii celów polityki zagranicznej Rumunii. Nie możemy jednak także wykluczyć, że jest to skutek relatywnie wysokiej koncentracji uwagi kierowników rumuńskiej nawy państwowej na kwestiach trójomorskich w okresie poprzedzającym VIII szczyt IT w Bukareszcie, za którego organizację i przebieg Rumunia była odpowiedzialna wizerunkowo i zainteresowana jego sukcesem oraz swoistej „demobilizacji” na tym kierunku po szczycie. Kombinacja obu tych czynników oddziałujących na politykę Rumunii w kolejnych miesiącach także jest wysoce prawdopodobna.

Obok oficjalnie przyjętych, wyżej wspomnianych wymiarów współpracy trójomorskiej (energetycznego, transportowo-komunikacyjnego i cyfrowego), Rumunia dużą wagę przywiązuje także do potencjału współpracy, jaki istnieje w ramach IT w dziedzinie obronności, rozumiejąc jednak pod tym terminem nie współdziałanie armii, ale zwiększanie mobilności wojskowej poprzez rozbudowę służącej jej infrastruktury transportowo-komunikacyjnej (Sebe, 2024: 161).

Przygotowania do VIII szczytu Inicjatywy Trójmorza w Bukareszcie – czerwiec 2022 r.–wrzesień 2023 r.

Zważywszy na wyżej wymienione priorytety Rumunii, rezultat szczytu IT w Rydze satysfakcjonował Bukareszt. Najważniejszym jednak jej osiągnięciem było powierzenie jej i to po raz drugi organizacji kolejnego – VIII szczytu Trójmorza i towarzyszącego mu V Forum Biznesowego IT w następnym roku – 2023. Rumuńskie dążenie do ponownego zwrócenia uwagi państw-uczestników IT ku basenowi Morza Czarnego, będącego z oczywistych względów obszarem priorytetowym dla Bukaresztu, zyskiwało nowe – pożądane narzędzie. Skutkowało to znaczącym ożywieniem aktywności Rumunii na kierunku Inicjatywy Trójmorza. Jego objawem było określenie przez prezydenta Iohannisa – niemal natychmiast po szczycie IT w Rydze – celów, które Rumunia powinna zrealizować w okresie od czerwca 2022 r. do września 2023 r. w ramach przygotowań do planowanego następnego szczytu IT w Bukareszcie. W zakresie wsparcia dla Ukrainy, Mołdawii i Gruzji, promocji projektów Rail-2-Sea i Via Carpatia, rozwijania instrumentów finansowania projektów trójmorskich oraz zgodności działań z agendą UE i „partnerstwem transatlantyckim” były one niemal dosłownym powtórzeniem wyżej opisanych założeń polityki rumuńskiej, przyjętych przed szczytem ryskim. Deklarację w podobnym duchu złożył 13 lutego 2023 r. w Izbie Deputowanych także minister spraw zagranicznych Rumunii Bogdan Aurescu, podtrzymując przy tym wolę zaproszenia Niemiec do przyłączenia się do Trójmorza i obiecując rozważyć podobne intencje Grecji i Macedonii Północnej (Sebe, 2023: 59). Osiągnięciem polityki rumuńskiej było podpisanie na Forum Ekonomicznym w Davos porozumienia między rumuńską firmą Transgaz a FIIT, dotyczącego rozwoju infrastruktury przesyłu gazu naturalnego oraz wodoru z Rumunii o łącznej wartości projektu wynoszącej €626 mln (Three Seas Initiative Investment Fund signs agreement..., 2022). Za kluczowe uznano także zdobycie poparcia partnerów strategicznych IT – Stanów Zjednoczonych, Niemiec i Komisji Europejskiej oraz przyciągnięcie zainteresowania międzynarodowych organizacji finansowych i inwestorów prywatnych. Rumunia zadeklarowała również intencję „rozpoczęcia dialogu” z Wielką Brytanią i Japonią „dla zidentyfikowania konkretnych możliwości współpracy”. Ostatnim ze wskazanych celów było zredukowanie przepaści w poziomie rozwoju i wzmocnienie odporności (*resilience*) w regionie Trójmorza (Sebe, 2024: 166–168).

Realizując wyżej opisane założenia polityki trójmorskiej Rumunii, prezydent Iohannis udał się do Japonii i spotkał się 7 marca 2023 r. z premierem tego kraju Fumio Kishidą, a w wydanej z okazji tego spotkania wspólnej deklaracji obaj przywódcy wyrazili wolę współpracy także w ramach partnerstwa Japonii z Trójmorzem. Przy okazji owej wizyty prezydent Rumunii zaprosił premiera Kishidę, sprawującego wówczas również funkcję przewodniczącego G7, do udziału

w szczycie Inicjatywy Trójmorza w Bukareszcie jako jego gościa specjalnego. Dodajmy przy tym, że jak wskazał prezydent Iohannis, Japonia jest największym azjatyckim inwestorem w Rumunii, a w interesującym nas ze względu na charakter Trójmorza wymiarze inwestycji infrastrukturalnych, sztandarowym projektem, realizowanym z jej udziałem jest most wiszący na Dunaju w Brăili (*Declarații-le de presă comune...*, 2023). Zauważmy, że podkreślenie w wystąpieniu prezydenta Iohannisa prymatu Japonii wśród azjatyckich inwestorów w Rumunii było zręcznym potwierdzeniem tezy, zawartej w uchwale Izby Reprezentantów USA z 18 listopada 2020 r., a wyrażającej poparcie dla IT, że inicjatywa ta ma charakter konkurencyjny wobec inicjatyw chińskich w regionie (H.Res.672) niewątpliwie nie mogło umknąć uwagi gospodarzy. Nie wiemy, czy był to zabieg zamierzony i świadomy, ale w pełni wpisywał się w charakter rumuńskiej polityki zagranicznej, wiążącej Bukareszt z linią polityczną mocarstwa uznawanego za sojusznika strategicznego Rumunii – w tym wypadku USA.

Dalekowschodnia podróż Klausa Iohannisa obok wizyty w Tokio obejmowała także drugą – w Singapurze, złożoną 10 marca 2023 r., gdzie prezydent Rumunii spotkał się z prezydentem owego państwa Halimahem Yacobem. Klaus Iohannis przedstawił gospodarzom cele Inicjatywy Trójmorza w zakresie wzajemnych połączeń infrastrukturalnych i cyfryzacyjnych i zapraszał singapurskie środowiska biznesowe do udziału w nadchodzącym szczycie IT i w Forum Biznesowym w Bukareszcie oraz do włączenia się do priorytetowych projektów infrastrukturalnych w ramach Trójmorza. Fakt, że Rumunia jest trzecim co do wielkości w Unii Europejskiej dostawcą usług informatycznych dla Singapuru oraz, co podkreślał w trakcie rozmów Iohannis – to właśnie Bukareszt jest siedzibą Europejskiego Centrum Kompetencji w dziedzinie Cyberbezpieczeństwa⁸ powodowały, że wymiar cyfryzacyjny Inicjatywy Trójmorza dominował przynajmniej w oficjalnych komunikatach z tej wizyty, oczywiście w tym zakresie, w jakim traktowały one o IT, która naturalnie nie była jedynym tematem spotkania w Singapurze (*Întrevederea Președintelui României*, 2023). Prezydent Klaus Iohannis nie omieszczał jednak także wskazać na możliwości inwestowania biznesu singapurskiego w infrastrukturę portową i rzeczną oraz korzystania z połączeń i infrastruktury transportowej oferowanych przez port w Konstancy i Dunaj (*State Visit to Singapore*).

Trzecią z serii wizyt zagranicznych, odbywanych nie wyłącznie, ale także w celu przyciągnięcia zewnętrznych inwestorów do regionu Trójmorza, a przynajmniej w nadziei pokazania ich obecności biznesowej na szczycie w Bukareszcie, był wyjazd prezydenta Klausa Iohannisa do Zjednoczonych Emiratów Arabskich (18–21.03.2023), gdzie spotkał się ze swym odpowiednikiem szejkiem

⁸ Umiejscowienie tej instytucji w Bukareszcie było stosunkowo świeżym wówczas sukcesem Rumunii (odnośna decyzja zapadła 9 grudnia 2020 r.) i prezydent Klaus Iohannis ewidentnie chciał go zdyskontować. Szerzej patrz: Wybór siedziby Europejskiego Centrum Kompetencji...

Mohamedem bin Zayed al Nahyanem w towarzystwie m.in. ministrów energetyki i infrastruktury. Celem wizyty, podobnie jak w poprzednim wypadku, było przyciągnięcie zewnętrznych inwestorów do programów infrastrukturalnych w Rumunii i szerzej w obszarze Trójmorza (UAE President and Romanian President discuss bilateral relations, 2023 <https://www.mofa.gov.ae/en/missions/bucharest/media-hub/image-gallery/uae-president-and-romanian-president-discuss-bilateral-relations>. Por.: Vizita oficială a Președintelui României, 2023).

Iohannis w trakcie wszystkich wyżej wymienionych wizyt zabiegał także o poparcie dla Ukrainy i Mołdawii, co współgrało z jednym z wyżej wskazanych deklarowanych celów Rumunii do zrealizowania na nadchodzącym wówczas szczycie IT w Bukareszcie.

W przeddzień VIII szczytu Inicjatywy Trójmorza w Bukareszcie – 6 września 2023 r. rząd rumuński ogłosił swe priorytety na owo spotkanie. Obejmowały one:

1. Określenie relacji z sąsiedztwem, przekształconym geopolitycznie pod wpływem wojny, będącej skutkiem agresji Federacji Rosyjskiej przeciwko Ukrainie, w którym to kontekście „głównym celem Inicjatywy pozostaje nie tylko promowanie rozwoju gospodarczego regionu poprzez zwiększenie połączeń, ale także spójności Unii Europejskiej i wzmocnienie więzi transatlantyckiej”.
2. Przyspieszenie procesu rozszerzenia IT na kraje, które wyraziły zainteresowanie działaniami w ramach Trójmorza i spełniają kryteria przystąpienia doń. Zapis ten dotyczył Grecji, której planowane przyjęcie do IT w omawianym drugim punkcie priorytetów rumuńskich właśnie ogłoszono i co na szczycie rzeczywiście nastąpiło oraz nadania Ukrainie i Mołdawii nowego statusu „stowarzyszonych państw uczestniczących” w Inicjatywie Trójmorza, co także ogłoszono i na szczycie uskutecznilo. W tym punkcie priorytetów Rumunia publicznie ogłosiła też zamiar uzyskania uznania przez państwa IT potencjału Trójmorza w zakresie uzupełniania polityk UE w zbliżaniu Bałkanów Zachodnich, Ukrainy, Mołdawii i Gruzji do Unii Europejskiej, w tym poprzez zaangażowanie tych państw we wdrażanie regionalnych projektów infrastrukturalnych w ramach IT.
3. Włączenie do współpracy w ramach IT partnerów zewnętrznych: Japonii, Wielkiej Brytanii, Francji oraz organizacji międzynarodowych, takich jak MFW, EBOR, EBI, OECD w nadziei wniesienia przez nich konkretnych wkładów do projektów realizowanych w Trójmorzu.
4. Kontynuowanie rozwoju krytycznych projektów infrastrukturalnych w Europie Środkowo-Wschodniej na osi północ-południe w zakresie transportu, energii i sieci cyfrowych.
5. Badanie możliwości opracowania nowych instrumentów Inicjatywy, takich jak Fundusz Innowacji IT uzupełniający już istniejące instrumenty – Forum Biznesu, Fundusz Inwestycyjny IT i listę projektów priorytetowych. Fundusz Innowacji pomyślany był jako „elastyczne narzędzie uzupełniające Fundusz Inwestycyjny, skupiające się na nowych zaawansowanych

technologiach (innowacja ukierunkowana na cel)”. Zamiarem towarzyszącym jego powołaniu było „zniwelowanie luki rozwojowej między Europą Wschodnią a Zachodnią, zwiększenie spójności UE i skonsolidowanie partnerstwa transatlantyckiego”.

6. Przyciąganie prywatnych inwestycji i rozwijanie partnerstw publiczno-prywatnych oraz pozyskanie wsparcia ze strony międzynarodowych instytucji finansowych na odpowiednią skalę, wymaganą przez dysproporcje w rozwoju infrastruktury między krajami regionu Trójmorza a resztą kontynentu. W tym celu, po dyskusjach liderów w pierwszym dniu Szczytu, zapowiadano zorganizowanie jeszcze tego samego dnia – 7 września nowej edycji V Forum Biznesowego Inicjatywy Trójmorza, „z silną obecnością potencjalnych uczestników z międzynarodowych instytucji rozwoju i finansowych (...) instytucji prywatnych i publicznych”.
7. „Wzmocnienie cyberodporności i cyberbezpieczeństwa regionu poprzez wsparcie rozwoju strategicznych połączeń infrastrukturalnych oraz sieci i usług cyfrowych między państwami uczestniczącymi w 3SI” (Objectives of the Three Seas Initiative, 2023).

Ożywieniu aktywności aparatu państwowego Rumunii, związanemu z organizacją szczytu IT w 2023 r., towarzyszyło także uaktywnienie się środowisk badawczych. W kwietniu 2023 r. opublikowany został raport European Institute of Romania na temat Trójmorza – jak dotąd jedyne tak całościowe opracowanie owej tematyki w rumuńskim świecie akademickim. W raporcie powtórzono zasadnicze tezy, wynikające ze stanowiska Rumunii jako państwa, i opisano rumuńską aktywność w omawianej dziedzinie (Anticipating the 2023..., 2023).

VIII szczyt Inicjatywy Trójmorza w Bukareszcie – 7–8 września 2023 r.

Hasłem VIII szczytu Inicjatywy Trójmorza było: „Razem jesteśmy silniejsi”. Wyrażało ono wolę Rumunów podkreślenia wagi problematyki bezpieczeństwa we współpracy regionalnej, co w warunkach rosyjskiej wielkoskalowej wojny na Ukrainie i żywo angażującej Bukareszt kwestii bezpieczeństwa szlaków morskich na Morzu Czarnym – w tym tych wiodących u wybrzeży Rumunii, a mających kluczowe znaczenie dla utrzymania korytarzy transportowych ważnych dla eksportu ukraińskich produktów rolnych, było jednym z istotnych problemów w omawianym okresie⁹. Nowy wymiar – wymiar bezpieczeństwa – dotąd jedynie podtekstowo obecny w debatach prowadzonych w ramach Inicjatywy Trójmorza,

⁹ Szerzej o problematyce udrożnienia blokowanych przez Rosję korytarzy transportowych przez Morze Czarne, koniecznych dla eksportu ukraińskich produktów rolnych patrz: Żurawski vel Grajewski, 2024, s. 16–17.

w drugim roku największej od 1945 r. wojny w Europie silnie oddziaływał na obrady VIII szczytu IT w Bukareszcie. Dodatkowo wzmacniało tę tendencję przystąpienie Grecji do Trójmorza. Wprawdzie poszerzenie IT o Helladę było z rumuńskiego punktu widzenia przede wszystkim próbą zaangażowania Aten w intensyfikację rozbudowy infrastruktury transportowej w obszarze IT w kierunku południowym – ku wybrzeżom Morza Egejskiego i znajdującym się tam portom greckim (co było też – oczywiście – jednym z priorytetów dla Greków), to jednak Grecja bardzo wyraziście akcentowała swoje zainteresowanie wymiarem bezpieczeństwa, którego włączenie do współpracy trójmorskiej uznaje ona za bardzo istotne¹⁰.

Promowane podczas szczytu priorytety infrastrukturalne Rumunii pozostawały od lat niezmiennie. Podkreślał je w swym wystąpieniu w trakcie jego obrad prezydent Klaus Iohannis, szczególną wagę przywiązując do dwóch wcześniej wspomnianych projektów: biegnącego z Gdańska do Konstancy kolejowego połączenia Rail-2-Sea oraz drogowego Via Carpatia (National Statement by the President of Romania, 2023; Ogrodnik, 2023: 1).

Rumunia w trakcie bukaresztańskiego szczytu IT zrealizowała zasadniczą część swych wyżej wskazanych priorytetów. Jak wspomniano – przyjęto do IT Grecję. Ukraina, która po zmasowanej inwazji rosyjskiej otrzymała na szczycie w Rydze status partnera uczestniczącego IT, co było gestem solidarności i uznaniem możliwości włączenia jej w infrastrukturalne projekty Trójmorza, w Bukareszcie została wraz z Mołdawią „awansowana” do statusu państwa stowarzyszonego, co teoretycznie umożliwiło jej szerszy udział we współpracy trójmorskiej, w tym w realizowanych w jej ramach projektach. Był to jednak w istocie awans przede wszystkim prestiżowy. Zaznaczmy bowiem, że Ukraina uczestniczyła już wcześniej w projektach IT¹¹, w tym w sztandarowym projekcie Trójmorza – Via Carpatia, którego równoprawnym udziałowcem stała się już w roku 2016¹². Wypromowanie Mołdawii na partnera stowarzyszonego IT było niewątpliwie znaczącym sukcesem Rumunii (Sebe, 2024: 173), wzmacniającym tak związki obu państw rumuńskojęzycznych, jak i podnoszącym prestiż władz rumuńskich w oczach własnego społeczeństwa. Rumunia na kierunku mołdawskim nie ograniczała się zresztą do sukcesu wizerunkowego, ale natychmiast pochwyciła okazję do popchnięcia do przodu infrastrukturalnej integracji ze swym sąsiadem

¹⁰ Szerzej o stosunku Grecji do Inicjatywy Trójmorza patrz oddany do druku i oczekiwany w końcu roku 2025 artykuł: Żurawski vel Grajewski, 2025.

¹¹ Szerzej o udziale Ukrainy we współpracy w ramach Trójmorza patrz: Żurawski vel Grajewski, 2021, s. 49–83.

¹² Ukraina stała się pełnoprawnym uczestnikiem projektu Via Carpatia na mocy Deklaracji łańcuckiej II z 3 marca 2016 r. *Łańcut Declaration II of the Ministers of Transport...*, potwierdzonej w deklaracji łańcuckiej III z 17 kwietnia 2019 r.: Wspólnym głosem w Łańcucie o trasie Via Carpatia.

przez Prut i w kontekście szczytu bukaresztańskiego zarejestrowała w 2023 r. wspólny projekt rumuńsko-mołdawski z dziedziny cyfryzacji o nazwie *Chmura dla przetwarzania sztucznej inteligencji – Chmura AI* (Cloud for artificial Intelligence Processing – AI Cloud) (Sebe, 2024: 174. Szczegóły patrz: Development of a Cloud for Artificial Intelligence processing – AI CLOUD). Z kolei rumuński minister transportu i infrastruktury Sorin Mihaia Grindeanu w drugim dniu szczytu – 7 września – spotkał się z mołdawskim ministrem infrastruktury i rozwoju regionalnego – Andreiem Spînu i podpisał dwa międzyresortowe protokoły ustaleń: Porozumienie o współpracy w dziedzinie transportu i infrastruktury transportowej oraz Porozumienie o współpracy w dziedzinie cyfryzacji transportu drogowego towarów. Uzgodniono również formaty współpracy, takie jak: wzajemne wizyty, wymiana doświadczeń, wsparcie i pomoc ze strony rumuńskich ekspertów w procesie opracowywania projektów krajowych aktów normatywnych Republiki Mołdawii, mających na celu transpozycję dyrektyw Unii Europejskiej w dziedzinie transportu i infrastruktury transportowej (Sorin Grindeanu..., 2023).

Rumunia wykorzystała także przyjazd licznych delegacji zagranicznych rozmaitych środowisk politycznych i biznesowych do serii spotkań dwustronnych organizowanych na kanwie szczytu, a skutkujących podpisaniem szczegółowych porozumień przede wszystkim w dziedzinie rozwoju infrastruktury energetycznej. Dobrym przykładem jest tu spotkanie z 6 września 2023 r. premiera Marcela Ciolacu z delegacją NuScale Power (wiodącej amerykańskiej firmy, specjalizującej się w budowie małych reaktorów jądrowych) (szerzej patrz: *NuScale*, 2013. Oficjalna strona firmy patrz: *The Ideal Energy Solution for AI*) pod przewodnictwem Johna Hopkina (Prime Minister Marcel Ciolacu met with John Hopkins, 2023). Rząd Rumunii wiązał wielkie nadzieje z rozwojem małej energetyki jądrowej i format trójmorski, mający w tym zakresie wyżej wzmiankowane wsparcie administracji federalnej USA, uznawał za doskonałą platformę przyciągania inwestorów niezbędnych do realizacji tego zadania (Sebe, 2024: 174–175).

Premier Ciolacu tego samego dnia (6 IX) spotkał się także z Johnem Kerryem, przekonując go do wagi priorytetowych dla Rumunii trójmorskich projektów infrastrukturalnych w dziedzinie komunikacji i transportu – wspomnianych *Via Carpatia* i *Rail-2-Seas*. Zgodnie z funkcją Kerry'ego rozmowa dotyczyła także promocji w ramach Trójmorza niskoemisyjnych źródeł energii, energii odnawialnej, nuklearnej i opartej na wodorze (Prime Minister Marcel Ciolacu met with the U.S. Special Presidential Envoy..., 2023).

Minister spraw zagranicznych Rumunii Ludminița Odobescu 7 września wzięła udział w spotkaniu Forum Biznesu Trójmorza (Participation of Minister of Foreign Affairs Luminița Odobescu at the Three Seas Initiative Business Forum, 2023), co nie miało już tak konkretnego charakteru, ale podkreślało wagę, którą rząd rumuński przywiązuje do ściągnięcia do regionów inwestorów ze środowiska przedsiębiorców.

Na marginesie szczytu w Bukareszcie rozmowy dwustronne przeprowadził także prezydent Rumunii Klaus Iohannis, który spotkał się ze swoim austriackim odpowiednikiem – Alexandrem van der Bellen, poruszając z nim kwestię lobbingu na rzecz przyjęcia Rumunii do strefy Schengen. Rząd Austrii – choć nie jej prezydent – blokował jednak wówczas ten proces. W efekcie Rumunia dołączyła do Strefy Schengen dopiero 1 stycznia 2025 r. (szerzej patrz: Pieńkowski, Szymańska, 2025: 1–2).

We wspólnej deklaracji, przyjętej na szczycie w Bukareszcie, członkowie Inicjatywy potwierdzili dotychczasowe cele IT oraz znaczenie zaangażowania Stanów Zjednoczonych i Unii Europejskiej w Trójmorzu, ponownie potępił agresję Rosji na Ukrainę, wezwali do wycofania wojsk rosyjskich z jej terytorium i zadeklarowali gotowość udziału swych państw w odbudowie zniszczonego przez wojnę kraju oraz wspieranie tego celu na forum unijnym i międzynarodowym. Zwrócili także uwagę na presję, pod którą w wyniku rosyjskiej napaści na Ukrainę znalazła się również Mołdawia (Joint Declaration of the Eighth Summit of the Three Seas Initiative..., 2025) będąca ze względów narodowych, historycznych i geostrategicznych obiektem żywego zainteresowania Bukaresztu. Treść deklaracji w pełni odpowiadała celom polityki rumuńskiej określonym w trakcie przygotowań do szczytu. Można więc ją uznać za sukces Rumunii. Podobnie fakt, iż to właśnie na tym szczycie doszło do pierwszego w historii IT rozszerzenia tego forum i to o państwo będące częścią „starego Zachodu” – Grecję – z jej relatywnie dużym potencjałem i strategicznym położeniem, domykającym konstrukcję Trójmorza od południa, z ważnym już we wcześniej przyjętych flagowych jego projektach (Via Carpatia) portem w Tessalonikach, także wzmacniało prestiż Rumunii, dla której kierunek południowy całej konstrukcji zawsze był priorytetowy. Jednocześnie domknięcie konstrukcji na południu w sposób oczywisty nasuwało pytanie o to, czy nie można by powtórzyć tego sukcesu na północy poprzez włączenie do Trójmorza należących do UE państw skandynawskich – Finlandii i Szwecji. Myśl taka zaczęła w każdym razie krążyć także w rumuńskich kręgach eksperckich, związanych badawczo z tematyką Trójmorza (jako przykład patrz: Sebe, 2024: 173).

Prezydent Ukrainy Wołodymyr Zełenski łączył się online z uczestnikami szczytu, prezentując sytuację swego kraju i apelując o wsparcie. Do wojny na Ukrainie nawiązał także w swym wystąpieniu otwierającym obrady szczytu prezydent Iohannis, określając poprzedzający to spotkanie incydent z odnalezieniem na terytorium swojego kraju szczątków rosyjskiego dronu (Rosyjski dron znaleziony przy granicy rumuńsko-ukraińskiej?, 2023) mianem „naruszenia integralności terytorialnej Rumunii” (Speech by the President of Romania..., 2023; por. Ogrodnik, 2023: 2).

Amerykańskie zaangażowanie w Inicjatywę Trójmorza – tak kluczowe dla rumuńskiej oceny wartości całej tej platformy współpracy, potwierdził w swym wystąpieniu na szczycie w Bukareszcie specjalny wysłannik prezydenta USA

ds. klimatu John Kerry, zapowiadając wsparcie Stanów Zjednoczonych dla budowy małych reaktorów jądrowych w Polsce, Czechach i na Słowacji (Special Presidential Envoy for Climate John Kerry..., 2023).

Treść wystąpień pozostałych czołowych polityków państw Inicjatywy Trójmorza, ogłoszonych publicznie na VIII szczycie IT, jest powszechnie dostępna, stąd nie jest przedmiotem niniejszych rozważań. W interesującym nas wątku rumuńskim warto jednak odnotować podkreślenie przez rumuńskiego ministra transportu i infrastruktury Sorina Mihaia Grindeanu, że Rumunia ma już w 100 procentach zgromadzone środki finansowe na pokrycie kosztów budowy rumuńskiego odcinka Via Carpatia, a sama autostrada wybudowana już została w 30 procentach¹³.

Niewątpliwym sukcesem wizerunkowym Bukaresztu był liczny udział w szczycie partnerów Inicjatywy Trójmorza – ważnych instytucji finansowych: Europejskiego Banku Odbudowy i Rozwoju, Banku Światowego i Międzynarodowego Funduszu Walutowego, jak i – tradycyjnie już od 2018 r. – Komisji Europejskiej. Po raz pierwszy w obradach tego forum uczestniczyły w charakterze partnerów IT Japonia, Francja, Wielka Brytania i Turcja, co przynajmniej w wypadku tej pierwszej mogło być choćby w części przypisane aktywnym zabiegom dyplomacji rumuńskiej z prezydentem Klausem Iohannisem na czele. W swym przemówieniu głównym w pierwszym dniu obrad szczytu prezydent Rumunii podkreślił zresztą kluczowe znaczenie najważniejszych jego zdaniem partnerów Trójmorza: Stanów Zjednoczonych, Komisji Europejskiej i Niemiec (National Statement by the President of Romania... 2023). Forum Biznesu Inicjatywy Trójmorza, zorganizowane na kanwie szczytu, było z kolei już piątym spotkaniem w tym formacie. Na wniosek Polski, Bułgarii, Litwy i Rumunii na szczycie ogłoszono także powołanie stowarzyszenia przedsiębiorców i pracodawców IT, którego zadaniem miało być reprezentowanie interesów tych środowisk w instytucjach Unii Europejskiej. Zapowiedziano również powstanie Funduszu Innowacji IT – wyżej wspomnianego w rumuńskich planach i przygotowaniach do szczytu.

W okresie obrad VIII szczytu IT w Bukareszcie Rumunia, a także Bułgaria nie należały jeszcze do Schengen, co odbierały jako znaczący uszczerbek nie tylko dla ich formalnego statusu jako państw członkowskich UE, ale i jako przeszkodę w swobodnym korzystaniu z wszystkich dobrodziejstw jednolitego rynku europejskiego, a zatem i w pełnym wykorzystaniu tych możliwości rozwojowych, jakie dawała im współpraca w ramach Inicjatywy Trójmorza. Sytuacji tej wówczas nie udało się Rumunii zmienić. Szczyt w Bukareszcie nie był zatem ani chwilą, ani miejscem rozwiązania tego problemu.

¹³ Notatka własna z wystąpienia Sorina Mihaia Grindeanu na Forum Biznesowym IT.

Wnioski

Głównymi motywami przystąpienia Rumunii do Trójmorza była wola przyspieszenia rozwoju infrastrukturalnego kraju, utrata nadziei na sukces regionalnych projektów czarnomorskich i chęć zrekompensowania sobie porażki prestiżowej, za którą uważano niedopuszczenie jej do członkostwa w Grupie Wyszehradzkiej. Motyw pierwszy był silnie umotywowany potrzebami kraju. Słabo rozwinięta infrastruktura transportowa Rumunii od lat pozostaje bowiem głównym dla niej wyzwaniem. Istotne jego części pozostają w stanie względnej izolacji komunikacyjnej, co wyklucza je z obszaru aktywności biznesowo-handlowej. Stan ten skutkuje bezrobociem, brakiem dostępu do opieki zdrowotnej i edukacji na właściwym poziomie, co z kolei powoduje katastrofalną dla rumuńskiej sytuacji demograficznej skalę emigracji, która już w połowie poprzedniej dekady przekroczyła 17 procent populacji kraju. Preferowane przez UE korytarze transportowe wschód-zachód, łączące z portem w Konstancy i tak lepiej od „Starego Królestwa” rozwinięty Siedmiogród, nie rozwiązują problemu wykluczenia komunikacyjnego biedniejszych prowincji. System kolejowy Rumunii jest w bardzo złym stanie (średnia prędkość przewozów kolejowych wynosi 16 km/h) podobnie jak infrastruktura transportu rzecznoego na szlaku Dunaj – Morze Czarne. W efekcie grozi to narastaniem różnic w tempie rozwoju między trzema głównymi prowincjami państwa – Siedmiogrodem, Wołoszczyzną i rumuńską częścią Mołdawii. Ubóstwo rumuńskiej infrastruktury transportowo-komunikacyjnej jest więc potężną barierą hamującą wzrost gospodarczy i cywilizacyjny i jedną z przyczyn zapaści demograficznej kraju. Trójmorze jest ważnym instrumentem jej przezwyciężania (Popescu, 2017: 44). Rumuńskie projekty infrastrukturalne, zarejestrowane w ramach Trójmorza w znacznej mierze skoncentrowane są zatem na jego wymiarze transportowo-komunikacyjnym.

Wyżej wspomniana ponadpartyjna zgoda na rumuńskiej scenie politycznej co do uczestnictwa Rumunii w Inicjatywie Trójmorza i brak kontrowersji na tym tle między ośrodkiem prezydenckim i rządowym rumuńskiej polityki zagranicznej skutkują dużą stabilnością priorytetów w zakresie rumuńskich projektów infrastrukturalnych, zgłaszanych w ramach IT. Od lat na pierwszym miejscu wymieniane są Via Carpathia, Rail-2-Sea i program budowy małych reaktorów jądrowych SMRs (Sebe, 2024: 161). Oba pierwsze priorytety, od dawna się utrzymujące w planach infrastrukturalnych władz rumuńskich, zapisane są także w programie rządowym na lata 2024–2028 (Program de Guvernare PSD-PNL-UDMR2024-2028: 41).

Rumunia jest pierwszym państwem Inicjatywy Trójmorza, które po raz drugi zorganizowało jej szczyt (pierwszy raz w 2018 r.), co świadczy o jej ponadprzeciętnym zaangażowaniu w ten format współpracy. U jego podstaw leżała osobista aktywność prezydenta Klausa Iohannisa – zdecydowanego zwolennika IT, a także nadzieja

na wykorzystanie tej platformy do zacieśniania stosunków ze Stanami Zjednoczonymi, Niemcami i UE oraz do rozbudowy krajowej infrastruktury energetycznej, transportowo-komunikacyjnej i cyfrowej wraz z jej regionalnymi przedłużeniami.

Punktem zwrotnym – uruchamiającym aktywność Rumunii w ramach IT – było udzielenie poparcia tej formule współpracy przez Stany Zjednoczone. Odtąd Bukareszt stał się jednym z jej motorów i walnie przyczynił się do wykształcenia czołowych instrumentów Trójomorza – przede wszystkim FIIT, aktywnie zabiegał o przyciągnięcie zewnętrznych inwestorów i partnerów strategicznych: USA, RFN, UE i Japonii oraz partnerów regionalnych: Ukrainy, Mołdawii i Gruzji.

Utrata zainteresowania Inicjatywą Trójomorza ze strony Polski po 13 grudnia 2023 r., wysoki stopień niepewności co do stanowiska Stanów Zjednoczonych wobec tej formuły współpracy w drugiej kadencji Donalda Trumpa i co do jego stabilności, kryzys polityczny w samej Rumunii towarzyszący wyborom prezydenckim w 2025 r. i jego wciąż nieznany rezultat oraz wysokie prawdopodobieństwo negatywnego dla losów Trójomorza oddziaływania Berlina, nie dają podstaw do optymizmu co do dalszych losów całej Inicjatywy i rumuńskiego weń zaangażowania, a przynajmniej stawiają nad nim wiele znaków zapytania, na które odpowiedź może dać dopiero przyszłość.

Bibliografia

Źródła

Dokumenty i materiały z oficjalnych stron internetowych instytucji państwowych, partii politycznych, organizacji i firm

BRUA, Three Seas, Projects, [https://projects.3seas.eu/projects/brua-development-on-the-territory-of-romania-of-the-national-gas-transmission-system-along-the-corridor-bulgaria-romania-hungary-austria-\(brua-phase-1-and-2\)-and-enhancement-of-the-bidirectional-gas-transmission-corridor-bulgaria-romania-hungary-austria-\(brua-phase-3\)-and-the-development-on-the-territory-of-romania-of-the-southern-gas-transmission-corridor-for-taking-over-gas-from-the-black-sea-shore-\(black-sea-podisor\)](https://projects.3seas.eu/projects/brua-development-on-the-territory-of-romania-of-the-national-gas-transmission-system-along-the-corridor-bulgaria-romania-hungary-austria-(brua-phase-1-and-2)-and-enhancement-of-the-bidirectional-gas-transmission-corridor-bulgaria-romania-hungary-austria-(brua-phase-3)-and-the-development-on-the-territory-of-romania-of-the-southern-gas-transmission-corridor-for-taking-over-gas-from-the-black-sea-shore-(black-sea-podisor)) (dostęp: 1.03.2025).

Constituția României, Parlamentul României – Constituția din 31 octombrie 2003 Constituția din 2003. Președintele României, <https://www.presidency.ro/ro/presedinte/constitutia-romaniei> (dostęp: 1.03.2025).

Declaratiile de presă comune susținute de Președintele României, Klaus Iohannis, cu Prim-ministrul Japoniei, Fumio Kishida. 2023. Președintele României, 7.03., <https://www.presidency.ro/ro/media/politica-externa/declaratiile-de-presa-comune-sustinite-de-presedintele-romaniei-klaus-iohannis-cu-prim-ministrul-japoniei-fumio-kishida> (dostęp: 1.03.2025).

- Development of a Cloud for Artificial Intelligence processing – AI CLOUD. Three Seas Projects, <https://projects.3seas.eu/projects/development-of-a-cloud-for-artificial-intelligence-processing-ai-cloud> (dostęp: 1.03.2025).
- Fund Structure. Three Seas Initiative Investment Fund, <https://3siif.eu/fund-structure> (dostęp: 1.03.2025).
- H.Res.672 – Expressing support of the Three Seas Initiative in its efforts to increase energy independence and infrastructure connectivity thereby strengthening the United States and European national security. 116th Congress (2019–2020). *Congress.gov*, <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/house-resolution/672> (dostęp: 1.03.2025).
- Informacja Ministra Spraw Zagranicznych o zadaniach polskiej polityki zagranicznej w 2024 r.* 2024. Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, *gov.pl*, 25.04., <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/informacja-ministra-spraw-zagranicznych-o-zadaniach-polskiej-polityki-zagranicznej-w-2024-r> (dostęp: 1.03.2025).
- Informacja Ministra Spraw Zagranicznych o zadaniach polskiej polityki zagranicznej w 2025 r.* 2025. Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, *gov.pl*, 23.04., <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/informacja-ministra-spraw-zagranicznych-o-zadaniach-polskiej-polityki-zagranicznej-w-2025-r> (dostęp: 4.05.2025).
- Întrevederea Președintelui României, Klaus Iohannis, cu Președintele Republicii Singapore, Halimah Yacob. 2023. Președintele României, 10.03., <https://www.presidency.ro/ro/media/comunicate-de-presa/intrevederea-presedintelui-romaniei-klaus-iohannis-cu-presedintele-republicii-singapore-halimah-yacob> (dostęp: 1.03.2025).
- Joint Declaration of the Eighth Summit of the Three Seas Initiative, Bucharest, 6–7 September 2023, The Three Seas Summit, Warsaw, Poland 2025, <https://3seas.eu/media/joint-declaration-of-the-eighth-summit-of-the-three-seas-initiative> (dostęp: 3.06.2025).
- Joint Declaration of the Third Summit of the Three Seas Initiative, 3 Seas Initiative Summit, September 18, 2018, <http://three-seas.eu/joint-declaration-of-the-third-summit-of-the-three-seas-initiative/> (dostęp: 1.03.2025).
- Lungimea căilor de transport, la sfârșitul anului 2024.* 2025. Comunicat de Presă, Nr. 99, 24.04., România Institutul Național de Statistică.
- Łańcut Declaration II of the Ministers of Transport Hungary, the Republic of Lithuania, the Republic of Poland, Romania, the Slovak Republic, the Republic of Turkey and Ukraine, on Strengthening the Cooperation in the Area of Transport in the Carpathians and Continuation of the Via Carpatia Development.* W: *10 lat Deklaracji Łańcuckiej, czyli krótko o Via Carpatia*. Muzeum Zamek w Łańcucie, <https://www.zamek-lancut.pl/pl/Aktualnosci,357> (dostęp: 1.03.2025).
- National Statement by the President of Romania, Klaus Iohannis, during the Plenary session of the Three Seas Initiative Summit. 2023. Președintele României, 6.09., <https://www.presidency.ro/en/media/speeches/national-statement-by-the-president-of-romania-klaus-iohannis-during-the-plenary-session-of-the-three-seas-initiative-summit> (dostęp: 1.03.2025).
- Objectives of the Three Seas Initiative Bucharest Summit. 2023. 6.09., <https://3seas.eu/about/objectives> (dostęp: 3.06.2025).

- Participation of Minister of Foreign Affairs Luminița Odobescu at the Three Seas Initiative Business Forum, Press release. 2023. Guvernul României, Ministry of Foreign Affairs, 9.07., <https://www.mae.ro/en/node/62795> (dostęp: 2.03.2025).
- Prime Minister Marcel Ciolacu met with John Hopkins, CEO at NuScale Power, Prime Minister, Press release. 2023. Guvernul României, 6.09., <https://gov.ro/en/news/prime-minister-marcel-ciolacu-met-with-john-hopkins-ceo-at-nuscale-power> (dostęp: 2.03.2025).
- Prime Minister Marcel Ciolacu met with the U.S. Special Presidential Envoy for Climate, John Kerry, Prime Minister, Press release. 2023. Guvernul României, 6.09., <https://gov.ro/en/news/prime-minister-marcel-ciolacu-met-with-the-u-s-special-presidential-envoy-for-climate-john-kerry#null> (dostęp: 2.03.2025).
- Program de Guvernare 2021–2024 Coaliția pentru reziliență, dezvoltare și prosperitate, Partidul Național Liberal, Partidul Social Democrat, Uniunea Democrată Maghiară din România, Obiectivele Programului de guvernare 2021–2024, https://www.mae.ro/sites/default/files/file/anul_2021/2021_pdf/program_de_guvernare_2021%E2%80%942024_1.pdf (dostęp: 3.03.2025).
- Program de Guvernare 2023–2024 Viziune Pentru Națiune Partidul Social Democrat Partidul Național Liberal, https://gov.ro/fisiere/pagini_fisiere/23-06-16-12-32-52Programul_de_Guvernare_2023-2024.pdf (dostęp: 3.03.2025).
- Program de Guvernare PSD-PNL-UDMR-Grupul Parlamentar al Minorităților Naționale din Camera Deputaților, 2024–2028, https://www.mae.ro/sites/default/files/file/anul_2021/2021_pdf/program_de_guvernare_2021%E2%80%942024_1.pdf (dostęp: 4.06.2025).
- Rail-2-Sea, Modernization and development of railway line Gdansk(PL) – Constanța (RO). Three Seas Projects, [https://projects.3seas.eu/projects/rail-2-sea-modernization-and-development-of-railway-line-gdansk\(pl\)-constant-a\(ro\)](https://projects.3seas.eu/projects/rail-2-sea-modernization-and-development-of-railway-line-gdansk(pl)-constant-a(ro)) (dostęp: 6.05.2025).
- Sorin Grindeanu: “Infrastructura de transport a unit Uniunea Europeană, iar frații noștri din Republica Moldova trebuie să fie parte a familiei noastre europene”. 2023. Ministerul Transporturilor și Infrastructurii, Guvernul României, 7.09., <https://www.mt.ro/web14/spatiul-media/comunicate-de-presa/4807-comunicat07092023> (dostęp: 4.03.2025).
- Speech by the President of Romania in the opening of the Plenary session of the Three Seas Initiative Summit. 2023. Președintele României, 6.09., <https://www.presidency.ro/en/media/speeches/speech-by-the-president-of-romania-in-the-opening-of-the-plenary-session-of-the-three-seas-initiative-summit> (dostęp: 4.03.2025).
- Special Presidential Envoy for Climate John Kerry at the 3SI Business Forum. 2023. U.S. Embassy in Romania, 7.09., <https://ro.usembassy.gov/special-presidential-envoy-for-climate-john-kerry-at-the-3si-business-forum/> (dostęp: 4.03.2025).
- State Visit to Singapore of the President of Romania, Embassy News. Embassy of Romania in the Republic of Singapore, <https://singapore.mae.ro/en/local-news/1117> (dostęp: 5.03.2025).
- Szczyt inicjatywy Trójmorza w Lublanie. 2019. Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, *gov.pl*, 6.06.2019, <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/szczyt-inicjatywy-trojmorza-w-lublanie> (dostęp: 5.03.2025).

- Three Seas Initiative Investment Fund signs agreement to invest in greenfield gas infrastructure in Romania. 2022. Komunikaty prasowe, Biuro Prasowe BGK, 24.05., <https://media.bgk.pl/komunikat-prasowy/three-seas-initiative-investment-fund-signs-agreement-to-invest-in-greenfield-gas-infrastructure-in-romania-191290/> (dostęp: 6.06.2025).
- TRACECA History. 2024. *TRACECA*, 18.05., <https://traceca-org.org/ir/about-traceca/history-of-traceca/> (dostęp: 5.03.2025).
- UAE President and Romanian President discuss bilateral relations. 2023. United Arab Emirates, Ministry of Foreign Affairs, 19.03., <https://www.mofa.gov.ae/en/missions/bucharest/media-hub/image-gallery/uae-president-and-romanian-president-discuss-bilateral-relations> (dostęp: 5.03.2025).
- Via Carpatia, Three Seas Projects, <https://projects.3seas.eu/projects/via-carpatia-submitted-by-poland> (dostęp: 4.03.2025).
- Vizita oficială a Președintelui României, Klaus Iohannis, în Emiratele Arabe Unite. 2023. Președintele României, 17.03. <https://www.presidency.ro/ro/media/comunicate-de-presa/vizita-oficiala-a-presedintelui-romaniei-klaus-iohannis-in-emiratele-arabe-unite> (dostęp: 6.05.2025).
- Wspólnym głosem w Łąncucie o trasie Via Carpatia. 2019. Ministerstwo Infrastruktury, Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, *gov.pl*, 17.04., <https://www.gov.pl/web/infrastruktura/wspolnym-glosem-w-lancucie-o-trasie-via-carpatia> (dostęp: 6.03.2025).
- Wybór siedziby Europejskiego Centrum Kompetencji w dziedzinie Cyberbezpieczeństwa, Rada Europejska, Rada Unii Europejskiej, <https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/seat-selection-cybersecurity-centre-1/> (dostęp: 5.06.2025).

Wywiady i wypowiedzi polityków i badaczy

- Keith Kellogg, US special envoy for Russia and Ukraine, speaks at a Council on Foreign Relations event in Washington D.C. 2025. *Reuters*, 6.03., https://www.facebook.com/watch/live/?ref=watch_permalink&v=1148608243428894 (dostęp: 5.06.2025).
- Notatka własna z wystąpienia Sorina Mihaia Grindeanu na Forum Biznesowym IT.
- Wystąpienie dr Mihaia Sebe z European Institut of Romania (EIR) *na konferencji: Conclusions from the Three Seas Initiative summit in Bucharest. The use of scientific research and academic dimension for regional cooperation*, zorganizowanej przez New Strategy Center, Romania & Three Seas Initiative Research Center i ISP PAN w Palatul Cercului Militar Național w Bukareszcie z 8 września 2023 r. https://www.youtube.com/watch?v=Gd0Cot_GY0o (dostęp: 4.03.2025).

Opracowania

Prasa i internetowe portale informacyjno-publicystyczne

- Andrijanić, G. 2020. Prezydentura Milanovicia jest złą wiadomością dla Trójmorza. Mówi o „strasznym” pomyśle, „irytującym Moskwę i Berlin”. w *Polityce*, 18.01., <https://wpolityce.pl/swiat/482831-prezydentura-milanovicia-jest-zla-wiadomoscia-dla-trojmorza> (dostęp: 7.03.2025).

- Fundusz Trójomorza. Pierwsze projekty są już analizowane. 2020. *money.pl*, 10.09., <https://www.money.pl/gospodarka/fundusz-trojmorza-pierwsze-projekty-sa-juz-analizowane-6552509779445889a.html> (dostęp: 6.03.2025).
- The Ideal Energy Solution for AI, <https://www.nuscalepower.com/> (dostęp: 3.03.2025).
- Jakóbik, W. 2020. Jakóbik: USA sfinansują atom w Rumunii. Wnioski dla Polski (ANALIZA). *Biznes Alert*, 12.10., <https://biznesalert.pl/atom-rumunia-usa-polska-ppej-energetyka-atom/> (dostęp: 4.03.2025).
- Jakóbik, W. 2021. Gazprom chce uruchomić Nord Stream 2 do końca roku, a nowe sankcje nie nadchodzą. *Biznes Alert*, 12.12., <https://biznesalert.pl/nord-stream-2-uruchomienie-koniec-2021-sankcje-usa-unia-europejska-rezolucja-pe-energetyka-gaz/> (dostęp: 7.03.2025).
- NuScale Puts Single-Minded Focus on Small Modular Reactor. 2013. *Power*, 13.10., <https://www.powermag.com/nuscale-puts-single-minded-focus-on-small-modular-reactor/?pagenum=1> (dostęp: 6.03.2025).
- Rosyjski dron znaleziony przy granicy rumuńsko-ukraińskiej? 2023. *Defence24*, 13.09., <https://defence24.pl/wiadomosci/rosyjski-dron-znaleziony-przy-granicy-rumunsko-ukraińskiej> (dostęp: 6.03.2025).
- Rudke, M. 2020. Startuje Fundusz Trójomorza. *Rzeczpospolita*, <https://www.rp.pl/Biznes/305299894-Startuje-Fundusz-Trojmorza.html> (dostęp: 7.03.2025).

Monografie i prace zbiorowe

- Albrycht, I., Siudak, R. 2018. *Europejski rynek cyberbezpieczeństwa. Potencjał regionu Trójomorza w kontekście internacjonalizacji MŚP i startupów z branży ICT*. Kraków.
- Anticipating the 2023 Three Seas Initiative Bucharest Summit. Advancing the common agenda*. 2023. European Institute of Romania "Working Paper", Series, No. 46, Bucharest, April, <https://www.europeum.org/wp-content/uploads/wp-46-anticipating-the-2023-3si-bucharest-summit.pdf> (dostęp: 4.04.2025).
- Bajda, P. 2020. *Inicjatywa Trójomorza 2016–2020 in statu nascendi. Edycja specjalna z rozszerzonymi rekomendacjami*. Warszawa.
- Burakowski, A. 2014. *System polityczny współczesnej Rumunii*. Warszawa–Kraków.
- Grosse, T.G. 2023. *Geokultura, czyli o związkach geopolityki z kulturą*. Kraków.
- Kovacevic, A. 2007. *The Potential Contribution of Natural Gas to Sustainable Development in South Eastern Europe*, Oxford Institute for Energy Studies, NG 17, March. <https://doi.org/10.26889/9781901795608>
- Kowal, P., Orzelska-Stączek, A. 2019. *Inicjatywa Trójomorza: geneza, cele i funkcjonowanie*. Warszawa.
- Orzelska-Stączek, A. (red.). 2024. *The Three Seas Initiative. An original concept of regional cooperation in different approaches*. Warszawa.
- Orzelska-Stączek, A., Ukielski, P. 2020. *Inicjatywa Trójomorza z perspektywy jej uczestników*, East of the West. Wschód Zachodu, 5. Warszawa.
- Willaume, M. 2004. *Rumunia. Historia państw świata w XX wieku*. Warszawa.
- Żurawski vel Grajewski, P. 2016. *Polska polityka wschodnia 1989–2015. Wymiar narodowy i unijny*. Kraków.

Artykuły z czasopism naukowych, rozdziały z prac zbiorowych i stron internetowych zespołów badawczych

- Brie, M. 2023. Challenges, opportunities and expectations of enhanced cooperation within the 3SI towards the Black Sea. W: *Anticipating the 2023 Three Seas Initiative Bucharest Summit. Advancing the common agenda*. European Institute of Romania “Working Paper”, Series, No. 46, Bucharest, April, s. 51–52, <https://www.europeum.org/wp-content/uploads/wp-46-anticipating-the-2023-3si-bucharest-summit.pdf> (dostęp: 3.04.2025).
- Case Study: Inland risks from the planned construction and operation of the AMBO pipeline*. 2009. CEE Bankwatch Network, January, https://bankwatch.org/wp-content/uploads/2011/08/AMBO_case_study_inland_2009.pdf (dostęp: 3.04.2025).
- Dudzińska, K. 2022. Siódmy szczyt Inicjatywy Trójmorza w Rydze. *Komentarz PISM* 98, 23 czerwca, s. 1–2, <https://www.pism.pl/publikacje/siodmy-szczyt-inicjatywy-trojmorza-w-rydze> (dostęp: 4.04.2025).
- Dziuba, J. 2008. Synergia czarnomorska – regionalne fiasko UE? *Portal Spraw Zagranicznych. PSZ.pl*, 26.07., <https://psz.pl/127-unia-europejska/joanna-dziuba-synergia-czarnomorska-regionalne-fiasko-ue> (dostęp: 3.04.2025).
- Gołębiowska M., Lewkowicz Ł. 2022. Po szczycie Inicjatywy Trójmorza w Rydze: nowy status współpracy z Ukrainą i wsparcie Stanów Zjednoczonych. *Komentarze IES* 639 (151), 24.06., <https://ies.lublin.pl/komentarze/po-szczycie-inicjatywy-trojmorza-w-rydze-nowy-status-wspolpracy-z-ukraina-i-wsparcie-stanow-zjednoczonych/> (dostęp: 15.03.2025).
- Inicjatywa Trójmorza w exposé ministra Radosława Sikorskiego*. 3SI Research Center, <https://trojmorze.isppan.waw.pl/aktualnosci/inicjatywa-trojmorza-w-expose-radoslaw-sikorskiego/> (dostęp: 15.03.2025).
- Jora O.-D., Georgescu A. 2023. Azimuth, Romania Towards global relevance through regional cooperation. And a follow-up to the 2023 Three Seas Initiative summit. *The Market for Ideas* 43, September–October, <https://www.themarketforideas.com/azimuth-romania-towards-global-relevance-through-regional-cooperation-and-a-follow-up-to-the-2023-three-seas-initiative-summit-a884/> (dostęp: 14.03.2025).
- Kornis, V. 2022. Member States of the Three Seas Initiative in Comparison. Drawing a Conclusion. Friedrich Neumann Foundation, 22.12, <https://www.freiheit.org/central-europe-and-baltic-states/member-states-three-seas-initiative-comparison> (dostęp: 14.03.2025).
- Lewandowski, P. 2021. The Warsaw-Bucharest axis and Romania’s place in the Three Seas Initiative? Polish-Romanian Leadership in the Three Seas Initiative (3SI), *Wschód Europy. Studia Humanistyczno-Społeczne* 7(2), s. 45–59. <https://doi.org/10.17951/we.2021.7.2.45-59>
- Marica, I. 2025. Romania’s highway network reaches over 1,100 km after 140 km expansion in 2024. *Romania Insider.com*, 24.04., <https://www.romania-insider.com/romania-highway-network-ins-april-2025> (dostęp: 13.03.2025).
- Milewski, O. 2017. Trójmorze – nowy instrument w Polskiej polityce zagranicznej. *Polski Przegląd Dyplomatyczny* 4(71), s. 55–67.

- Mocanu, O.M. 2023. *Forward. W: Anticipating the 2023 Three Seas Initiative Bucharest Summit. Advancing the common agenda*. European Institute of Romania “Working Paper”, Series, No. 46, April. Bucharest.
- Morawska, E. 2016. Próba oceny działań Unii Europejskiej skierowanych do państw Azji Centralnej w ramach Programu INOGATE. W: R. Fiedler, T. Wallas (red.), *Unia Europejska wobec Azji Centralnej: uwarunkowania regionalne i międzynarodowe*. Poznań, s. 76–91.
- Ogrodnik, Ł. 2023. Szczyt Trójmorza ponownie w Bukareszcie. *Komentarz PISM* 36, 11.09.2023, <https://www.pism.pl/publikacje/szczyt-trojmorza-ponownie-w-bukareszcie> (dostęp: 12.03.2025).
- Pawłowski, K. 2020. Bukareszteńska Dziewiątka: współpraca państw wschodniej flanki NATO. *IEŚ Policy Papers* 4.
- Pieńkowski, J., Szymańska, J. 2025. Pełne członkostwo Rumunii i Bułgarii w strefie Schengen. *Biuletyn PISM* 3(3006), 13.01., s. 1–2, <https://www.pism.pl/publikacje/pełne-członkostwo-rumunii-i-bulgarii-w-strefie-schengen> (dostęp: 14.03.2025).
- Popescu, O. 2017. Trójmorze – nowy instrument polskiej polityki zagranicznej. *Polski Przegląd Dyplomatyczny* 4(71), s. 37–47.
- Romanian Motorways and Expressways Review – Q2 2025*. (c) 130km.ro, 1.07., https://www.130km.ro/articol79_en.html (dostęp: 8.07.2025).
- Socor, V. 2007. White Stream: Additional Outlet Proposed for Caspian Gas to Europe. *Eurasia Daily Monitor* 4(189), 12.10. <https://jamestown.org/program/white-stream-additional-outlet-proposed-for-caspian-gas-to-europe/> (dostęp: 14.03.2025).
- Sebe, M. 2022. Romania: Transforming the Three Seas Initiative into a strategic opportunity. A short overview. W: A. Sprūds, M. Vargulis (red.), *Three Seas Initiative. Mapping national Perspectives*. Riga, s. 142–156.
- Sebe, M. 2023. The Three Seas Initiative – one year after the Riga Summit: full steam ahead? W: *Anticipating the 2023 Three Seas Initiative Bucharest Summit. Advancing the common agenda*. European Institute of Romania “Working Paper”, Series, No. 46, April. Bucharest, s. 59–60.
- Sebe, M. 2024. The Three Seas Initiative: A Romanian Perspective. From Riga to Bucharest. W: A. Orzelska-Stączek (red.), *The Three Seas Initiative. An original concept of regional cooperation in different approaches*. Warszawa, s. 159–180.
- Sobjak, A., Zashtowt, K. 2012. Nabucco West – Perspectives and Relevance: The Reconfigured Scenario, *Policy Paper PISM* 44, November.
- Staicu, D., Gușilov, E. 2023. Bridging the East-West gap in transport inequality. W: *Anticipating the 2023 Three Seas Initiative Bucharest Summit. Advancing the common agenda*. European Institute of Romania “Working Paper”, Series, No. 46, April. Bucharest, s. 55–58.
- Tsantoulis, Y. 2009. Black Sea Synergy and Eastern Partnership: Different Centres of Gravity, Complementarity or Confusing Signals? *Policy Brief ICBSS* 12, February.
- Ukielski, P. 2018. Inicjatywa Trójmorza w polskiej polityce zagranicznej. *Studia Europejskie* 2, s. 45–58.
- Wiśniewski B., Komentarz PISM: Szczyt Inicjatywy Trójmorza w Bukareszcie – wizja nabiera kształtu, 19.09.2018, https://pism.pl/publikacje/Komentarz_PISM_Szczyt_Inicjatywy_Tr_jmorza_w_Bukareszcie__wizja_nabiera_ksztu_tu (dostęp: 12.03.2025).

- Żurawski vel Grajewski, P. 2013. Czy i jak Unia Europejska patrzy na Wschód? Czy i jak Unia Europejska patrzy na Wschód? Polityka Unii Europejskiej wobec obszaru postsowieckiego a interesy Polski. *Analizy Natolińskie* 6.
- Żurawski vel Grajewski, P. 2021. Twelve EU Countries on the Eastern Flank of NATO: What about Ukraine? *East/West: Journal of Ukrainian Studies* 8(2), s. 49–83, <https://ewjus.com/index.php/ewjus/article/view/514> (dostęp: 14.03.2025). <https://doi.org/10.21226/ewjus514>
- Żurawski vel Grajewski, P. 2024. Stosunki polsko-ukraińskie w latach 2022–2024 w kontekście odporności środkowoeuropejskich członków Unii Europejskiej na wyzwanie pełnoskalowej inwazji Rosji na Ukrainę. *New Direction: Brussels*, https://newdirection.online/publication/stosunki_polsko_ukraiskie_w_latach_2022_2024 (dostęp: 13.03.2025).
- Żurawski vel Grajewski, P. 2025. Grecja wobec Inicjatywy Trójmorza. *Studia Polityczne* 53(1).

EASTERN REVIEW 2024, T. 13(1)

Barbara Jundo-Kaliszewska

 <https://orcid.org/0000-0002-9615-1449>

Uniwersytet Łódzki

e-mail: barbara.kaliszewska@uni.lodz.pl

Jolanta Urbanovič

 <https://orcid.org/0000-0003-2171-2544>

Mykolas Romeris University, PVF

e-mail: jolanta@mruni.eu

Inicjatywa Trójmorza a priorytety Litwy w polityce bezpieczeństwa. Analiza szczytów w Wilnie i Warszawie

Streszczenie. Celem artykułu jest omówienie litewskich priorytetów w ramach Inicjatywy Trójmorza (3SI) na tle szczytu w Wilnie (2024) oraz szczytu w Warszawie (2025). Główna hipoteza zakłada, że w warunkach wojny w Ukrainie Litwa konsekwentnie postrzega Inicjatywę jako narzędzie wzmacniania regionalnego bezpieczeństwa i więzi transatlantyckich. Tekst opiera się na badaniach terenowych przeprowadzonych w trakcie szczytu w Wilnie, analizie dokumentów państwowych oraz źródeł prasowych.

Słowa kluczowe: Trójmorze, Litwa, Szczyt Inicjatywy Trójmorza w Wilnie, Szczyt Inicjatywy Trójmorza w Warszawie

© by the Authors, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz. Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)
Received: 21.03.2025. Verified: 14.07.2025. Accepted: 15.07.2025.

Funding information: University of Lodz; Mykolas Romeris University, PVF. **Conflicts of interests:** None. **Ethical considerations:** The Authors assure of no violations of publication ethics and take full responsibility for the content of the publication. **The percentage share of the author in the preparation of the work is:** B.J.-K. 50%, J.U. 50%. **Declaration regarding the use of GAI tools:** Not used.

The Three Seas Initiative and Lithuania's Security Policy Priorities: An Analysis of the Summits in Vilnius and Warsaw

Abstract. The aim of this article is to examine Lithuania's priorities within the framework of the Three Seas Initiative (3SI), with particular reference to the 2024 summit in Vilnius and the 2025 summit in Warsaw. The central hypothesis assumes that, in the context of the ongoing war in Ukraine, Lithuania consistently views the Initiative as a tool for strengthening regional security and transatlantic ties. The analysis is based on field research conducted during the Vilnius summit, as well as an examination of official state documents and media sources.

Keywords: Three Seas, Lithuania, Three Seas Initiative Summit in Vilnius, Three Seas Initiative Summit in Warsaw

Wstęp

Inicjatywa Trójmorza (Three Seas Initiative, 3SI) stanowi jedno z kluczowych forów współpracy regionalnej państw Europy Środkowo-Wschodniej. Choć początkowo koncentrowała się na kwestiach infrastrukturalnych i energetycznych, w kontekście rosyjskiej agresji przeciwko Ukrainie w 2022 r. zyskała także znaczenie geopolityczne i strategiczne.

Celem niniejszego artykułu jest analiza aktualnych priorytetów Litwy w ramach Inicjatywy Trójmorza, ze szczególnym uwzględnieniem szczytu 3SI w Wilnie (2024) oraz odniesień do szczytu 3SI w Warszawie (2025).

Artykuł opiera się na założeniu, że Litwa traktuje Inicjatywę Trójmorza jako narzędzie wzmacniania bezpieczeństwa regionalnego oraz zacieśniania relacji transatlantyckich. Stawia również następujące pytania badawcze: w jaki sposób Litwa definiuje swoją rolę w Inicjatywie Trójmorza? Jakie cele polityczne promuje? Jak szczyty w Wilnie i Warszawie wpisują się w szerszy kontekst litewskiej polityki zagranicznej?

Wybór Litwy jako przedmiotu analizy w kontekście Inicjatywy Trójmorza nie jest przypadkowy. Choć jest zaliczana do grupy małych państw, odgrywa aktywną i widoczną rolę w regionalnej architekturze bezpieczeństwa. Jej położenie geograficzne na wschodniej flance państw Paktu Północnoatlantyckiego NATO (NATO) i Unii Europejskiej (UE) w bezpośrednim sąsiedztwie z Rosją i Białorusią

sprawia, że litewska polityka zagraniczna ma charakter silnie reaktywny i skoncentrowany na zagrożeniach egzystencjalnych. Jednocześnie państwo jest zmuszone do niwelowania różnic w rozwoju gospodarczym wynikających z wieloletniej przynależności do Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR), co sprawia, że Litwa szczególnie aktywnie uczestniczy w projektach infrastrukturalnych i energetycznych, traktując je jako narzędzie nie tylko przyspieszenia modernizacji i integracji gospodarczej z Europą Zachodnią, ale także wzmacniania odporności państwa.

Ponadto Litwa konsekwentnie prezentuje się jako rzecznik wzmacniania wschodniej flanki NATO i orędownik euroatlantyckiego zaangażowania w regionie, szczególnie na rzecz Mołdowy czy Ukrainy. Równocześnie należy do najbardziej konsekwentnych i jednoznacznych obrońców interesów Ukrainy, wspierając władze w Kijowie zarówno dyplomatycznie, militarnie, jak i politycznie od początku rosyjskiej agresji w 2014 r., a szczególnie po pełnoskalowej inwazji w 2022 r.

W ramach Inicjatywy Trójmorza od 2015 r. Litwa angażuje się w rozwój współpracy, jednak jej rola nabrała szczególnego znaczenia w kontekście organizacji szczytu głów państw w Wilnie, co można odczytywać jako symboliczny wyraz ambicji państwa do współkształtowania formatu. Analiza litewskich priorytetów w ramach Inicjatywy Trójmorza pozwala uchwycić mechanizmy, za pomocą których małe państwo może wzmacniać swoją pozycję międzynarodową, wykorzystując wielostronne fora do promowania własnej agendy bezpieczeństwa i strategicznej narracji.

W ujęciu teoretycznym przypadek Litwy wpisuje się w szerszy nurt badań nad polityką zagraniczną małych państw, których wpływ na procesy międzynarodowe nie jest prostą funkcją zasobów, lecz zdolności do inicjatywy, mobilizacji sojuszy i dyplomacji narracyjnej. Przykład Litwy pozwala zatem nie tylko zrozumieć jej indywidualne priorytety, ale również zidentyfikować cechy charakterystyczne aktywnej polityki zagranicznej małego państwa w warunkach destabilizacji regionalnej.

W artykule zastosowano podejście jakościowe oparte na triangulacji metod i źródeł.

Materiał empiryczny został pozyskany metodą kwerendy źródeł pierwotnych i wtórnych. Do źródeł pierwotnych należały oficjalne dokumenty państwowe (m.in. Deklaracje szczytów 3SI, komunikaty prasowe kancelarii prezydenckiej i rządowej), wystąpienia polityków, aktywności w mediach społecznościowych wybranych przedstawicieli litewskich władz. Uwzględniono obserwacje uczestniczące autorek oraz wywiady nieustrukturyzowane z uczestnikami i ekspertami, zrealizowane podczas szczytu 3SI w Wilnie w kwietniu 2024 r. oraz podczas szczytu 3SI w Warszawie w 2025 r. Z kolei źródła wtórne obejmowały opracowania naukowe, monografie, raporty think-tanków oraz analizy medialne dotyczące Inicjatywy Trójmorza, polityki zagranicznej Litwy i bezpieczeństwa regionalnego.

Zebrany materiał źródłowy został opracowany metodą analizy treści ze szczególnym uwzględnieniem kategorii tematycznych związanych z bezpieczeństwem, dyplomacją regionalną oraz narracją strategiczną Litwy. Zastosowano również elementy analizy dyskursu politycznego w odniesieniu do wystąpień publicznych i narracji medialnych towarzyszących obu szczytom.

Ujęcie to ma charakter studium przypadku, które służy lepszemu zrozumieniu, jak małe państwo wykorzystuje wielostronne formaty współpracy dla realizacji własnych celów strategicznych. Dobór przypadku ma charakter celowy i został podyktowany specyfiką Litwy jako małego państwa frontowego, aktywnie uczestniczącego w formacie Inicjatywy Trójmorza oraz prowadzącego konsekwentną politykę bezpieczeństwa w regionie.

Celem metodologicznym było zidentyfikowanie głównych priorytetów Litwy w ramach 3SI oraz ocena ich znaczenia z perspektywy szerszych interesów bezpieczeństwa tego państwa.

Podejścia badawcze do Inicjatywy Trójmorza (3SI)

Inicjatywa Trójmorza od momentu swojego powstania w 2015 r. budzi rosnące zainteresowanie badaczy zajmujących się współpracą regionalną, bezpieczeństwem oraz integracją infrastrukturalną Europy Środkowo-Wschodniej. Choć początkowo była postrzegana przede wszystkim w kontekście formatu o charakterze gospodarczym i infrastrukturalnym, dynamiczne zmiany geopolityczne (Popławski, Jakóbowski, 2020), w tym rosyjska inwazja na Ukrainę w 2022 r., nadały jej nowy, strategiczny wymiar. Obecnie Inicjatywa Trójmorza coraz częściej analizowana jest również jako narzędzie wzmacniania bezpieczeństwa regionalnego (Baziur, 2018; Czernicka, 2018; Grochmalski, Lewandowski, Pasza, 2021).

W literaturze przedmiotu¹ pojawiły się różnorodne ujęcia teoretyczne, dotyczące 3SI. Na tym tle zdecydowanie wyróżniają się opracowania Agnieszki Orzelskiej-Stączek, która nie tylko opiera swoje badania na teorii realizmu (Orzelska-Stączek, 2019), ale też zwraca uwagę na potencjał formatu jako platformy współpracy państw peryferyjnych, wskazuje na deficyty instytucjonalne i poszukuje wspólnej spójnej ponadnarodowej strategii politycznej, skutecznie inicjując międzynarodową debatę naukową (Orzelska-Stączek, 2018, 2020, 2022, 2024).

Varvuolis (2022, 2024) podkreśla, że Inicjatywa Trójmorza zyskała nowe znaczenie jako instrument wzmacniania odporności regionu i integracji politycznej w osi Północ-Południe. Z kolei Czech (2022) krytycznie ocenia brak spójnych

¹ Wykaz literatury poświęconej zagadnieniom 3SI znajduje się na stronie Centrum Badawczego Inicjatywy Trójmorza ISP PAN: <https://trojmorze.isppan.waw.pl/badania/wybrana-literatura/wszystkie-opracowania/> (dostęp: 10.02.2025).

mechanizmów decyzyjnych i słabość instytucjonalną 3SI, postulując potrzebę większej formalizacji współpracy. Warto zwrócić uwagę na opracowania identyfikujące napięcia pomiędzy funkcją gospodarczą a polityczno-strategiczną Inicjatywy Trójomorza, gdzie szczególną uwagę zwrócono na konieczność wyważenia obu tych aspektów w kontekście zagrożeń bezpieczeństwa i współpracy transatlantycznej (Drab, Gębska, Marszałek, 2021). Prace Kowala i Orzelskiej-Stączek (2019) koncentrują się natomiast na roli Polski jako inicjatora i lidera formatu.

Na tle tych ujęć Litwa pozostaje nadal niedostatecznie zbadanym uczestnikiem Inicjatywy, często traktowanym jedynie jako członek formatu (Pukszt, Eidintas, 2024; Varvuolis, 2022, 2024; Żurawski vel Grajewski, 2024; Lewkowicz, Gołębiowska, 2024). Niniejszy artykuł wypełnia tę lukę, koncentrując się na studium przypadku Litwy – państwa małego i peryferyjnego, które mimo ograniczonych zasobów konsekwentnie wykorzystuje Inicjatywę Trójomorza do realizacji własnych priorytetów strategicznych i budowania pozycji regionalnej.

Ramowy model analizy polityki zagranicznej Litwy (2020–2024)

Wybór Litwy jako przedmiotu analizy znajduje swoje uzasadnienie zarówno w teorii małych państw w stosunkach międzynarodowych (Thorhallsson, 2019; Ingebritsen, 2006), jak i w badaniach nad dyplomacją narracyjną i wielostronnymi formatami współpracy (Gstöhl, 2002; Baldacchino, 2020). Litwa, położona na granicy NATO i UE, sąsiadująca z Rosją i Białorusią, odgrywa aktywną rolę w kształtowaniu bezpieczeństwa regionalnego, przy jednoczesnej potrzebie niwelowania różnic rozwojowych wynikających z dziedzictwa gospodarki postradzieckiej.

Co istotne, ewolucję Inicjatywy Trójomorza potwierdza systematyczne poszerzanie się grona partnerów strategicznych (USA, Niemcy i Komisja Europejska – 2018; Japonia – 2024; Hiszpania i Turcja – 2025) oraz włączenie państw stowarzyszonych (Ukraina – 2022; Mołdawii – 2023; Albanii i Czarnogóry – 2025), co wyraźnie świadczy o wzroście znaczenia Inicjatywy Trójomorza nie tylko jako formatu gospodarczego, ale również polityczno-strategicznego (Orzelska-Stączek, 2024; Sprūdis, Vargulis, 2022).

Artykuł prezentuje podejście holistyczne, łącząc analizę geopolitycznych uwarunkowań Litwy z refleksją nad wewnętrznymi napięciami politycznymi, jakie ujawniły się podczas organizacji szczytu 3SI w Wilnie w 2024 r. Zwraca uwagę na dychotomię pomiędzy prezydentem a rządem oraz wpływ tych napięć na spójność narracji międzynarodowej. Pokazuje też, jak dyplomacja personalna, zaangażowanie głowy państwa i aktywność w formatach wielostronnych mogą kompensować deficyty instytucjonalne i wzmacniać pozycję małego państwa w regionie (Orzelska-Stączek, 2022; Grumbinaite, 2024).

Niniejsza analiza stanowi zatem uzupełnienie dotychczasowych badań nad Trójmorzem, oferując nową perspektywę empiryczną i teoretyczną, osadzoną w realiach regionu Europy Środkowo-Wschodniej w obliczu zmieniającej się architektury bezpieczeństwa.

Analiza polityki zagranicznej Litwy w kontekście Inicjatywy Trójmorza opiera się na założeniu, że Litwa jako państwo małe (*small state*) realizuje swoją politykę zagraniczną w sposób pragmatyczny, elastyczny i proaktywny, przy wykorzystaniu dostępnych instrumentów wpływu w warunkach ograniczonych zasobów. W politologicznym ujęciu małe państwo to podmiot o ograniczonych zasobach politycznych, militarnych i gospodarczych, co wpływa na jego niewielką zdolność do samodzielnego kształtowania stosunków międzynarodowych. Klasyczne ujęcie prezentuje Inis L. Claude, wskazując, że małe państwa nie są w stanie zapewnić własnego bezpieczeństwa bez wsparcia zewnętrznego (Claude, 1962). W literaturze przedmiotu (Baldacchino, 2008; Thorhallsson, 2018) podkreśla się, że państwa małe nie dysponują znaczną siłą materialną, ale mogą odgrywać aktywną rolę międzynarodową poprzez budowanie sieci sojuszy, uczestnictwo w formatach wielostronnych oraz strategiczne zarządzanie swoim wizerunkiem i narracją.

Na poziomie teoretycznym analizę wspiera koncepcja *soft power* (Nye, 2004), według której państwa mogą wywierać wpływ nie poprzez przymus, lecz przez atrakcyjność własnych wartości, przekazu i kompetencji instytucjonalnych. Przykładem takiej postawy była litewska prezydencja w 3SI w 2024 r., podczas której Litwa promowała kwestie odporności, cyberbezpieczeństwa i wsparcia dla Ukrainy, nadając Inicjatywie wymiar normatywny, zorientowany na wartości demokratyczne i euroatlantyckie.

Kluczowym aspektem litewskiej aktywności była dyplomacja prezydencka – forma dyplomacji publicznej i przywództwa narracyjnego, w której głowa państwa odgrywa aktywną rolę w komunikacji strategicznej na arenie międzynarodowej. W tym kontekście warto odwołać się do ustaleń Orzelskiej-Stączek (2024), która podkreśla, że 3SI może być zarówno szansą, jak i wyzwaniem dla małych państw w zależności od tego, jak aktywnie włączają się one w kształtowanie agendy i w jakim stopniu potrafią wykorzystywać format do promocji własnych interesów. Ponadto, Litwa jako państwo frontowe (*frontline state*) operuje w warunkach stałego zagrożenia geopolitycznego ze strony Rosji i Białorusi, co sprawia, że jej polityka zagraniczna cechuje się wysokim stopniem priorytetyzacji kwestii bezpieczeństwa, odporności i współpracy transatlantyckiej (Sprüds, Vargulis, 2022; Żurawski vel Grajewski, 2024; Lewkowicz, Gołębiewska, 2024).

W analizie uwzględniono również dyplomację prezydencką jako istotny komponent litewskiej aktywności międzynarodowej. Zgodnie z Konstytucją Republiki Litewskiej prezydent odgrywa centralną rolę w reprezentowaniu państwa na arenie międzynarodowej, co szczególnie wyraźnie uwidoczniło się w działaniach Gitanasa Nausėdy w latach 2019–2024. Szczyt 3SI w Wilnie stanowi przykład

sytuacji, w której głowa państwa nie tylko reprezentowała Litwę, ale aktywnie kształtowała narrację i strukturę wydarzenia, integrując elementy dyplomacji publicznej i miękkiej siły poprzez organizację konferencji naukowej, promowanie Ukrainy oraz zaangażowanie ekspertów.

Wreszcie, analiza odnosi się do publicznej dyplomacji (*public diplomacy*), rozumianej jako zestaw działań mających na celu kształtowanie międzynarodowego wizerunku państwa oraz budowanie sieci poparcia dla jego celów strategicznych. W przypadku Litwy dyplomacja publiczna obejmuje zarówno wspieranie białoruskiej opozycji demokratycznej, jak i prezentowanie się jako lider działań na rzecz odporności regionu i wsparcia dla Ukrainy. Takie podejście wpisuje się w długofalową strategię budowania reputacji jako „państwa moralnego” i wiarygodnego partnera Zachodu.

Tym samym przyjęty w niniejszym artykule ramowy model analizy łączy perspektywę polityki zagranicznej małego państwa z podejściem narracyjnym i instytucjonalnym, podkreślając rolę Litwy jako aktywnego uczestnika, który współtworzy agendę Inicjatywy Trójomorza z pozycji normatywnej, a nie jedynie strukturalnej.

Szczyt 3SI w cieniu kampanii prezydenckiej na Litwie

Litwa ogłosiła Akt Restytucji Niepodległości 11 marca 1990 r., a faktyczną niepodległość odzyskała w 1991 r., po rozpadzie ZSRR. Zgodnie z Konstytucją Republiki Litewskiej z 1992 r. (*Lietuvos Respublikos Konstitucija*, 1992) państwo funkcjonuje jako demokracja parlamentarno-gabinetowa oparta na trójpodziale władzy: ustawodawczej (*Seimas*), wykonawczej (prezydent i rząd) oraz sądowniczej (niezawisłe sądy). Prezydent, zgodnie z art. 77 Konstytucji, jest głową państwa i reprezentuje Litwę na arenie międzynarodowej. Szczegółowe prerogatywy prezydenckie określa art. 84, nadając prezydentowi istotną rolę w polityce zagranicznej, przy ograniczonych kompetencjach w polityce wewnętrznej. Prezydent wybierany jest na pięcioletnią kadencję w wyborach powszechnych, tajnych i bezpośrednich, z możliwością sprawowania urzędu maksymalnie przez dwie kadencje (art. 78). Od czasu restytucji niepodległości funkcję tę pełnili Valdas Adamkus (1998–2003, 2004–2009), Dalia Grybauskaitė (2009–2019) oraz Gitanas Nausėda (od 2019).

Inicjatywa Trójomorza (3SI) odgrywa znaczącą rolę w dyplomacji głów państw regionu (Błaszczak, 2024). W związku z zaplanowanymi na maj 2024 r. wyborami prezydenckimi na Litwie termin szczytu głów państw został przesunięty z jesieni na kwiecień, a samo wydarzenie stało się częścią politycznej rywalizacji. Zgodnie z przewidywaniami (Jundo-Kaliszewska, 2024) napięcia między rządem a prezydentem oraz trwająca kampania wyborcza sprawiły, że szczyt i wydarzenia

towarzyszące miały ograniczony oddźwięk zarówno w litewskich mediach, jak i na profilach społecznościowych polityków. Wyjątkiem był ambasador nadzwyczajny ds. Inicjatywy Trójmorza Gediminas Varvuolis, który aktywnie uczestniczył w wydarzeniach, promował je w mediach społecznościowych (LinkedIn, Facebook, X, Instagram), udzielał wywiadów i współpracował z organizatorami.

Na szczególną uwagę zasługuje ograniczona promocja organizowanego w Wilnie Forum Biznesu Inicjatywy Trójmorza przez premier Ingridę Šimonytę będącą kontrkandydatką Gitanasa Nausėdy w wyborach. Choć uczestniczyła w dyskusji z udziałem liderów państw oraz przedstawiciela Export-Import Bank of the United States Owena Herrnstadta (EXIM, 2024), informację o udziale ograniczyła do krótkiego wpisu na platformie X, podkreślając jedynie znaczenie wsparcia dla Ukrainy (LRYTAS.LT, 2024). Podobną strategię przyjęła minister gospodarki Aušrinė Armonaitė, która – mimo poprowadzenia jednego z paneli Forum i poruszania w nim kwestii bezpieczeństwa – w mediach społecznościowych informowała tego dnia jedynie o sukcesie jednej z litewskich restauracji, nagrodzonej pierwszą w historii Litwy gwiazdką Michelin (Kauno Diena, 2024).

Biorąc pod uwagę zwykle wysoką aktywność medialną obu polityczek, można przypuszczać, że ograniczone informowanie o szczycie Inicjatywy Trójmorza było celowe i miało na celu obniżenie rangi wydarzenia, które mogłoby pozytywnie wpłynąć na postrzeganie urzędującego prezydenta jako skutecznego organizatora i lidera polityki międzynarodowej.

Litwa wobec wojny w Ukrainie

Od momentu pełnoskalowej inwazji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę w 2022 r. kwestie bezpieczeństwa oraz obrony suwerenności państwa stały się kluczowymi elementami zarówno wewnętrznej, jak i zagranicznej polityki Litwy (Petrauskaitė, Kazlauskaitė, Markelienė, Gedminienė, 2016; Orzelska-Stączek, 2020; Popławski, Jakóbski, 2020). W tym kontekście nie zaskakuje fakt, że spośród dziesięciu głów państw obecnych na szczycie Inicjatywy Trójmorza w Wilnie, a także licznych przedstawicieli partnerów strategicznych (Komisji Europejskiej, Niemiec i USA), to właśnie obecność prezydenta Ukrainy Wołodymyra Zełenskigo przyciągnęła największą uwagę litewskich mediów (LRT.LT, 2024).

Dominującym tematem dyskusji stała się odbudowa gospodarki Ukrainy i rola państw Inicjatywy Trójmorza w tym procesie. Wpłynęły na to nie tylko kwestie bezpieczeństwa, ale również niewielka rozpoznawalność i słaba promocja samego formatu w litewskiej przestrzeni publicznej przed szczytem, a także wyraźny dystans części lokalnych polityków.

W centrum przekazu medialnego w Wilnie 11 kwietnia 2024 r. znalazła się więc Ukraina. Wykorzystanie międzynarodowego forum Inicjatywy Trójmorza

do promocji spraw ukraińskich było bez wątpienia jednym z priorytetów organizatorów. Potwierdzały to zarówno debaty na Forum Biznesu, jak i oficjalne wystąpienia litewskich polityków. Prezydent Gitanas Nausėda wielokrotnie podkreślał potrzebę zaangażowania państw formatu w odbudowę Ukrainy oraz konieczność wspierania Kijowa „aż do momentu zwycięstwa” (LRT.LT, 2024).

Zakładano, że ta linia wsparcia dla Ukrainy będzie utrzymana również w przyszłości – w 2025 r. to Polska, zamiast pierwotnie planowanych i zdystansowanych do spraw Ukrainy Węgier, objęła prezydencję w Inicjatywie Trójomorza. Z kolei prezydent Polski Andrzej Duda wśród priorytetów polskiej prezydencji wymienił w Wilnie m.in.: „zacieśnienie współpracy Unii Europejskiej ze Stanami Zjednoczonymi, rozszerzenie UE, udział Unii w odbudowie Ukrainy oraz zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego z poszanowaniem zasad sprawiedliwej transformacji” (PREZYDENT.PL, 2024).

Litewskie priorytety

Pomimo wewnętrznych napięć między rządem a pałacem prezydenckim inicjatywy podjęte przez Litwę w ramach organizacji szczytu Inicjatywy Trójomorza pozostały zgodne z priorytetami polityki zagranicznej państwa (PISM, 2024). Litwa konsekwentnie podkreślała znaczenie wzmacniania więzi transatlantyckich i obecności USA jako gwaranta bezpieczeństwa regionu (IEŚ, 2024), a także działań na rzecz Ukrainy na arenie międzynarodowej. „Musimy nie tylko odbudować gospodarkę Ukrainy, ale też uczynić ją lepszą” – podkreślał prezydent Gitanas Nausėda (LRT.LT, 2024).

Ważnym elementem litewskiej aktywności było wsparcie udzielone na rzecz rozwoju sektora transportowego Ukrainy. W tym celu zorganizowano Międzynarodowe Forum Transportu (ITF) 10 kwietnia 2024 r. w Trokach, które zgromadziło przedstawicieli ponad 20 państw. Wydarzenie to miało istotne znaczenie w kontekście wyzwań związanych z mobilnością wojskową i bezpieczeństwem regionu. Celem tego forum było wypracowanie ram pomocy dla Ukrainy zgodnie z przyjętą strategią Grupy Wspólnego Interesu ds. Transportu w Ukrainie (CIG4U) (International Transport Forum, 2024).

Podczas litewskiej prezydencji zarejestrowano w sumie 143 projekty priorytetowe, z czego 25 dotyczyło Ukrainy i Mołdowy. Litwa skutecznie zabiegała o włączenie tych państw do projektów Inicjatywy Trójomorza oraz wspierała ich aspiracje do członkostwa w UE. Prezydent Nausėda podkreślał, że rozwój połączeń transportowych, dywersyfikacja źródeł energii i budowa odpornej infrastruktury są kluczowe dla sukcesu wszystkich państw formatu (LRT.LT, 2024).

Strona litewska zwracała również uwagę na znaczenie cyberbezpieczeństwa i sygnalizowała potrzebę wzmacniania infrastruktury krytycznej, postulując

stworzenie grupy roboczej z udziałem Narodowego Centrum Cyberbezpieczeństwa (*Nacionalinis kibernetinio saugumo centras*) w Kownie. Wilno wskazywało także na strategiczne znaczenie projektów infrastrukturalnych, takich jak GIPL, Baltic Pipe, Rail Baltica i Via Carpatia.

Kolejnym priorytetem Litwy była zielona transformacja gospodarki, realizowana w oparciu o strategię UE. W Wilnie podjęto decyzję o utworzeniu sieci eksperckiej przy litewskim Instytucie Zielonej Polityki (*Žaliosios politikos institutas*).

Podpisana podczas szczytu Deklaracja potwierdziła wolę pogłębiania współpracy regionalnej, wzmacniania relacji z partnerami strategicznymi oraz wsparcia dla Ukrainy. Wspólne stanowisko państw Inicjatywy Trójmorza zdecydowanie potępiało rosyjską agresję i wezwało do wycofania wojsk Rosji z całego terytorium Ukrainy (Joint Declaration, 2024).

Prezydent Nausėda podkreślił, że realizacja euroatlantyckich aspiracji Ukrainy to najlepsza gwarancja bezpieczeństwa dla Europy, a silne więzi transatlantyczne przyczynią się do dobrobytu regionu.

Ważnym aspektem litewskiej prezydencji było również włączenie debaty akademickiej. Międzynarodowa konferencja naukowa „The Three Seas Initiative: One Concept, Different Approaches?”, zorganizowana 10 kwietnia 2024 r., zgromadziła uczonych z państw Inicjatywy Trójmorza i potwierdziła rolę dyplomacji naukowej w budowaniu odporności regionu. Zaplanowana na 2025 r. konferencja naukowa „The Economic Dimension of Intra-EU Cooperation” w Warszawie kontynuowała tę tradycję. Prezydent Litwy w nagrany przemówieniu powitalnym zaznaczył, że wkład środowisk naukowych ma kluczowe znaczenie dla poprawy procesu decyzyjnego i wdrażania innowacyjnych polityk (LRP.LT, 2024).

Brak spójnej komunikacji i konsensusu politycznego wokół szczytu Inicjatywy Trójmorza w Wilnie skutkował ograniczoną kampanią informacyjną oraz niskim zainteresowaniem lokalnych mediów.

W kontekście bezpieczeństwa zwraca uwagę brak odniesień na forum do sytuacji na Białorusi, mimo usytuowania biura liderki białoruskiej opozycji Swiałłany Cichanouskiej właśnie w Wilnie. Choć odbyło się III Forum Biznesu Białorusi z jej udziałem, temat ten nie pojawił się na głównych wydarzeniach Forum Biznesu.

W kontekście zmian politycznych w Gruzji warto podkreślić, że organizatorzy wystosowali zaproszenie do prezydent Gruzji Salome Zurbiszwili, jednak brak zgody parlamentu Gruzji na jej udział odczytano jako sygnał oddalenia się Tbilisi od prozachodniego kursu. Wydarzenia w Tbilisi na przełomie 2024 i 2025 r. potwierdziły te obawy (OSW, 2024).

Przygotowania Wilna do szczytu 3SI w Warszawie

Szczyt Inicjatywy Trójmorza w Warszawie odbył się w kwietniu 2025 r. Przewidywano, że podobnie jak podczas poprzednich spotkań kluczowe miejsce w agendzie zajmą kwestie bezpieczeństwa regionalnego, odporności infrastrukturalnej oraz przyszłości Ukrainy. Zaproszenie na warszawski szczyt skierowano m.in. do prezydenta USA Donalda Trumpa. Polska liczyła, że – podobnie jak w 2017 r. – jego obecność wzmocni rangę wydarzenia i podniesie międzynarodowy prestiż Inicjatywy Trójmorza. Tymczasem na szczycie w Warszawie USA reprezentował Sekretarz Energii USA Christopher Wright (Prezydent.pl, 2025).

Warto odnotować, że szczyt w Warszawie w 2025 r., podobnie jak spotkanie w Wilnie w 2024 r., odbywał się w czasie kampanii prezydenckiej w kraju gospodarza. Podobne napięcia między rządem a pałacem prezydenckim wpłynęły na odbiór społeczny i ograniczyły medialny rezonans wydarzenia, zwłaszcza w przestrzeni krajowej.

Litewskie priorytety, przedstawione w Warszawie, pozostawały spójne z wcześniejszymi celami, koncentrującymi się na wzmacnianiu współpracy regionalnej, pogłębianiu więzi transatlantyckich oraz zwiększaniu odporności infrastrukturalnej. Litwa planowała aktywnie rozwijać zainicjowane wcześniej projekty, ze szczególnym naciskiem na infrastrukturę energetyczną, transportową i cyfrową. Kluczowym celem była reorientacja połączeń transportowych i inwestycje w infrastrukturę na rzecz wzmocnienia wschodniej flanki NATO – zarówno w wymiarze cywilnym, jak i wojskowym.

Wśród priorytetów Wilna znajdowała się także dywersyfikacja źródeł energii i rozwój nowych szlaków energetycznych, które mają zmniejszyć zależność państw Inicjatywy Trójmorza od dostaw ze Wschodu. W celu zapewnienia długoterminowego bezpieczeństwa regionu Litwa promowała praktyczną współpracę w dziedzinie cyberbezpieczeństwa i wzmacniania ochrony infrastruktury krytycznej.

Istotnym elementem litewskich działań była kontynuacja wsparcia dla Ukrainy w ramach Inicjatywy Trójmorza. Wilno planowało dalsze działania na rzecz integracji infrastruktury ukraińskiej z UE, wzmocnienia połączeń transportowych i budowania strategicznego partnerstwa w regionie.

Jednocześnie zamierzano dążyć do zacieśniania współpracy z dotychczasowymi i nowymi partnerami strategicznymi, w tym z Komisją Europejską, USA, Japonią i innymi państwami o podobnych wartościach (Grumbinaite, 2024). Celem tych działań było m.in. poszerzenie globalnych sieci dostaw i geograficznego zasięgu działalności Inicjatywy Trójmorza. Aktywne uczestnictwo Litwy w międzynarodowych platformach oraz praktyczna współpraca w dziedzinie energetyki, transportu i cyfryzacji mają pomóc w realizacji strategicznych celów Wilna, przyczyniając się do trwałości bezpieczeństwa i rozwoju gospodarczego całego regionu.

Szczyt 2025 w Warszawie i porównanie ram narracyjnych

Dziesiąty Szczyt Inicjatywy Trójomorza odbył się w dniach 28–29 kwietnia 2025 r. w Warszawie, a nie, jak wcześniej planowano, w Budapeszcie. Przeniesienie lokalizacji było efektem kontrowersji dotyczących postawy Węgier wobec wojny w Ukrainie oraz braku konsensusu politycznego w regionie. W komunikacie końcowym (Joint Declaration, 2025) uczestnicy potwierdzili rolę 3SI jako kluczowego narzędzia wzmacniania bezpieczeństwa infrastrukturalnego obejmującego mobilność wojskową, cyberbezpieczeństwo i ochronę infrastruktury krytycznej. Do inicjatywy dołączyły nowe państwa stowarzyszone (Albania, Czarnogóra), a także partnerzy strategiczni (Turcja, Hiszpania), co świadczy o postępującym umiędzynarodowieniu formatu. Uczestnicy szczytu potwierdzili, że Inicjatywa pozostaje komplementarna wobec polityk i priorytetów UE, przyczyniając się do wzmacniania spójności, odporności i konwergencji państw członkowskich UE. W obliczu trwającej agresji Rosji na Ukrainę dokument końcowy podkreśla również znaczenie Trójomorza dla zwiększenia bezpieczeństwa regionalnego, stabilności gospodarczej i odporności państw Europy Środkowo-Wschodniej na zagrożenia zewnętrzne.

Centralnym punktem szczytu był panel prezydencki, w którym udział wzięli m.in. prezydenci Polski, Litwy, Rumunii, Łotwy i Estonii. Prezydent Gitanas Nausėda ponownie wystąpił jako wyrazisty rzecznik wschodniej flanki NATO i podkreślał znaczenie zintegrowanych działań państw regionu w kontekście rosyjskiej agresji. Po powrocie z Warszawy napisał w mediach społecznościowych: „Regionalna współpraca oparta na duchu solidarności oraz szybsza realizacja wspólnych projektów infrastrukturalnych stanowią właściwą odpowiedź na potrzebę zapewnienia bezpieczeństwa naszego regionu i całej Europy, a także jej długofalowego dobrobytu. Obecnie koordynujemy działania w takich obszarach jak cyfryzacja, bezpieczeństwo energetyczne, mobilność wojskowa, ochrona infrastruktury krytycznej oraz wsparcie dla Ukrainy. [...] W jedności nasza siła. Kontynuujemy wspólną pracę na rzecz wolnej, bezpiecznej i kwitnącej Europy!” (Facebook, 2025).

Istotnym sygnałem zaangażowania USA w Trójomorze była obecność sekretarza ds. energii Stanów Zjednoczonych, który podczas panelu energetycznego podkreślił strategiczne znaczenie niezależności energetycznej regionu, potrzebę dalszej dywersyfikacji źródeł oraz rozwój infrastruktury LNG i OZE. Obecność wysokiego przedstawiciela administracji amerykańskiej potwierdziła utrzymującą się rolę USA jako kluczowego partnera Inicjatywy i wzmocniła transatlantycki wymiar debaty w Warszawie.

Szczyt w Warszawie, podobnie jak ten zorganizowany rok wcześniej w Wilnie, odbywał się w cieniu kampanii prezydenckiej, co miało wpływ na jego narracyjny i promocyjny charakter. W odróżnieniu od Wilna wydarzenie

zorganizowano z mniejszym rozmachem, ograniczając liczbę wydarzeń towarzyszących i aktywności w przestrzeni publicznej. Mimo obecności kluczowych liderów politycznych i strategicznych partnerów społeczny rezonans szczytu w Polsce był umiarkowany, co można tłumaczyć zarówno wewnętrzną sytuacją polityczną, jak i skupieniem uwagi mediów na krajowej agendzie wyborczej.

W porównaniu ze szczytem w Wilnie, który był silnie zorientowany na kreowanie tożsamości Litwy jako państwa frontowego, rzecznika Ukrainy i promotora regionalnej odporności, edycja warszawska przesunęła akcenty na wzmocnienie geopolitycznej centralności Polski, rozwój infrastruktury oraz zacieśnienie partnerstw ekonomicznych. Mimo tego przesunięcia Litwa zachowała aktywną pozycję w debacie, szczególnie w odniesieniu do bezpieczeństwa cybernetycznego, energetycznego i mobilności wojskowej. Jej udział w panelach i inicjatywach tematycznych świadczy o kontynuacji wysiłków na rzecz utrzymania znaczącej roli w kształtowaniu agendy bezpieczeństwa w regionie.

Podsumowanie

Artykuł analizuje priorytety Litwy w ramach Inicjatywy Trójmorza w kontekście szczytów w Wilnie (2024) i Warszawie (2025), ukazując ewolucję roli tego małego państwa. W obliczu rosyjskiej agresji na Ukrainę Litwa postrzega Inicjatywę Trójmorza jako kluczowe narzędzie wzmacniania bezpieczeństwa regionalnego, odporności infrastrukturalnej i więzi transatlantyckich.

Analiza pokazuje, że Litwa wykorzystała prezydencję w Inicjatywie Trójmorza do promowania kwestii bezpieczeństwa, odbudowy Ukrainy, zielonej transformacji i cyfryzacji, a także do budowania własnej pozycji międzynarodowej jako rzecznika wschodniej flanki. Jednocześnie wskazano na ograniczoną spójność wewnętrzną i napięcia polityczne, które osłabiły skuteczność komunikacyjną Wilna. Szczyty w Wilnie i Warszawie ujawniły także rosnące znaczenie współpracy z partnerami strategicznymi (UE, USA, Niemcy, Japonia) i coraz większe umiędzynarodowienie formatu, w tym włączenie Japonii, Hiszpanii i Turcji jako partnerów strategicznych oraz Albanii i Czarnogóry jako państw stowarzyszonych.

Artykuł wnosi nową perspektywę do badań nad 3SI, ukazując Litwę jako aktywnego gracza formatu, zdolnego do współkształtowania jego priorytetów, nie tylko w wymiarze gospodarczym, ale przede wszystkim bezpieczeństwa i wartości demokratycznych. W obliczu trwających wyzwań geopolitycznych Inicjatywa Trójmorza pozostanie dla Litwy ważnym instrumentem budowania odporności i zapewnienia bezpieczeństwa regionu.

Artykuł wnosi kilka istotnych nowych wątków do literatury przedmiotu. Po pierwsze, oferuje unikalne spojrzenie na wpływ napięć między ośrodkiem prezydenckim a rządem na organizację i promocję wielostronnych wydarzeń

międzynarodowych. Pokazuje, jak polityka wewnętrzna wpływa na dyplomację publiczną i osłabia potencjał narracyjny państwa w regionie.

Po drugie, tekst skupia się na słabo dotąd rozpoznanej agendzie litewskiej w ramach Inicjatywy Trójmorza. Poprzez analizę priorytetów, projektów i wystąpień polityków artykuł rekonstruuje litewską wizję formatu jako narzędzia polityki bezpieczeństwa, wsparcia dla Ukrainy oraz wzmacniania regionalnej odporności zarówno w wymiarze cyfrowym, energetycznym, jak i transportowym.

Po trzecie, publikacja ukazuje Litwę jako aktywnego promotora twardej agendy bezpieczeństwa i rzecznika interesów Ukrainy w strukturach Inicjatywy Trójmorza. To ujęcie różni się od wcześniejszych analiz, skupionych na roli Polski czy chorwackim współprzewodnictwie, pokazując, że Litwa – mimo mniejszego potencjału, próbuje odgrywać istotną rolę, wyznaczając kierunki debaty o wartościach i priorytetach Inicjatywy Trójmorza.

Wreszcie, studium przypadku Litwy dostarcza szerszych refleksji na temat tego, jak państwa peryferyjne regionu wykorzystują wielostronne formaty współpracy do wzmacniania swojej pozycji międzynarodowej i budowania tożsamości. Łącząc analizę procesów politycznych z badaniem narracji, artykuł oferuje użyteczne narzędzie interpretacyjne dla dalszych studiów nad Inicjatywą Trójmorza oraz architekturą bezpieczeństwa w Europie Środkowo-Wschodniej.

Bibliografia

- III Belarusian Business Forum. 2024, <https://3seas.eu/event/side-events-1/iii-belarusian-business-forum> (dostęp: 10.05.2024).
- Armonaitė, A. 2024. A. Armonaitė pasakė, kada Lietuva turės “Michelin” įvertintą restoraną, <https://m.kauno.diena.lt/naujienos/verslas/ekonomika/armonaite-pasake-kada-lietuva-tures-michelin-ivertinta-restorana-1169267> (dostęp: 10.05.2024).
- Baldacchino, G. 2008. *The power of islands: Offshore finance, centres of culture and governance in small states*. London: Routledge.
- Biuro Cichanouskiej ze statusem dyplomatycznym na Litwie. 2024, <https://www.rp.pl/polityka/art49991-biuro-cichanouskiej-ze-statusem-dyplomatycznym-na-litwie> (dostęp: 10.05.2024).
- Błaszczak, J. 2024. Different Forms of Summit Diplomacy. Case Study Analysis of the Visegrád Group, the Bucharest Nine, and the Three Seas Initiative, *Romanian Journal of European Affairs* 1, s. 127–144.
- Claude, I.L. 1962. *Power and international relations*. New York: Random House.
- Common Interest Group for Transport in Ukraine. 2024, <https://www.itf-oecd.org/common-interest-group-transport-ukraine> (dostęp: 10.05.2024).
- Czech, M. 2022. *Via Carpatia w polityce transportowej Unii Europejskiej*, Kolegium Nauk Społecznych, Uniwersytet Rzeszowski.

- Czichos, A. 2019. Idea Trójmorza, a stosunki polsko-litewskie. *Ante Portas – Studia nad Bezpieczeństwem* 2, s. 79–94. <https://doi.org/10.33674/20194>
- Drab, L., Gębska, M., Marszałek, M. (red.). 2021. *Bezpieczeństwo w wymiarze geopolitycznym, militarnym i społeczno-gospodarczym państw Inicjatywy Trójmorza. Współczesność i perspektywy*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Sztuki Wojennej.
- Dudzińska, K. 2024. Wileński szczyt Trójmorza pod hasłem bezpieczeństwa, <https://www.pism.pl/publikacje/wilenski-szczyt-trojmorza-pod-haslem-bezpieczenstwa> (dostęp: 20.05.2024).
- Export-Import Bank of the U.S. 2024. Director Herrnsstadt Attends Three Seas Initiative Business Forum in Lithuania, <https://www.exim.gov/news/export-import-bank-director-herrnsstadt-attends-three-seas-initiative-business-forum-lithuania> (dostęp: 20.05.2024).
- Gębska, M. 2022. *Ekonomiczny wymiar bezpieczeństwa państw Inicjatywy Trójmorza: teoria i praktyka*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Sztuki Wojennej.
- Gitanas Nausėda o Polsce: Przyjazny sąsiad, bratni naród, wiarygodny partner i sojusznik. 2024, <https://wilno.tvp.pl/77212144/gitanas-nauseda-o-polsce-przyjazny-sasiad-bratni-narod-wiarygodny-partner-i-sojusznik> (dostęp: 12.03.2024).
- Górecki, W. 2024. Gruzja: burzliwe protesty i oznaki erozji w obozie władzy, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2024-12-03/gruzja-burzliwe-protesty-i-oznaki-erozji-w-oboze-wladzy>
- Grumbinaité, I. 2024. *The Rotating European Union Council Presidency and Small Member States Small States, Big Challenge*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003290599>
- Ingebritsen, C., Neumann, I.B., Gstöhl, S., Beyer, J. 2006. *Small states in international relations*. Seattle: University of Washington Press.
- Ingrida Šimonytė. 2024, <https://x.com/IngridaSimonyte/status/1778343073707167864> (dostęp: 12.03.2024).
- International scientific conference “The Three Seas Initiative: One Concept, Different Approaches?”. 2024, <https://3seas.eu/event/side-events-1/international-scientific-conference-the-three-seas-initiative-one-concept-different-approaches> (dostęp: 10.04.2024).
- Joint Declaration of the Ninth Summit of the Three Seas Initiative Vilnius, Lithuania. 2024, <https://3si.politic.edu.pl/joint-declaration-of-the-ninth-summit-of-the-three-seas-initiative/> (dostęp: 10.05.2024).
- Joint Declaration of the 10th Summit of the Three Seas Initiative Warsaw, Poland. 2025, <https://3seas.eu/media/news/joint-declaration-of-the-10th-summit-of-the-three-seas-initiative-president.pl+3> (dostęp: 12.05.2024).
- Jundo-Kaliszewska, B. 2021. Białoruskie rozrachunki albo kryzys migracyjny na Litwie. *Biuletyn Centrum Studiów Migracyjnych UŁ*, 5(14), https://www.csm.uni.lodz.pl/fileadmin/user_upload/CSM_U%C5%81_Biuletyn_2021_5.pdf (dostęp: 14.09.2021).
- Jundo-Kaliszewska, B. 2024. Szczyt Inicjatywy Trójmorza w Wilnie – element public relations Litwy, <https://obserwatormiedzynarodowy.pl/2024/01/05/szczyt-inicjatywy-trojmorza-w-wilnie-element-public-relations-litwy-komentarz/> (dostęp: 12.03.2024).

- Lewkowicz, Ł., Gołębiowska, M. 2024. Inicjatywa Trójmorza po szczycie w Wilnie: po pierwsze bezpieczeństwo, <https://ies.lublin.pl/wp-content/uploads/2024/04/ies-komentarze-1102-77-2024-brief.pdf> (dostęp: 14.04.2024).
- Lietuvos Respublikos Konstitucija. 2024, https://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija_20220522.htm (dostęp: 12.03.2024).
- Nye, J.S. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. New York: PublicAffairs.
- Orzelska-Stączek, A. 2018. Inicjatywa Środkowoeuropejska a Trójmorze – odmienne koncepcje współpracy w Europie Środkowo-Wschodniej. *Studia Polityczne* 1, s. 149–169. <https://doi.org/10.35757/STP.2018.46.1.07>
- Orzelska-Stączek, A. 2019. Inicjatywa Trójmorza w świetle teorii realizmu. Polityczne aspekty nowej formy współpracy dwunastu państw. *Sprawy Międzynarodowe* 1, s. 131–155. <https://doi.org/10.35757/SM.2019.72.1.07>
- Orzelska-Stączek A., 2020. New wave of regional cooperation in Central Europe as a response to new threats. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*, https://ies.lublin.pl/wp-content/uploads/2020/12/riesw_2020-1-05.pdf (dostęp: 12.04.2024).
- Orzelska-Stączek, A. 2022a. Problem instytucjonalizacji współpracy regionalnej w Europie Środkowej na przykładzie Inicjatywy Trójmorza i Funduszu Trójmorza. *Analizy Międzynarodowe*, https://www.ecpp.org.pl/wp-content/uploads/2023/03/analizy-miedzynarodowe_2023-4-final.pdf (dostęp: 12.04.2024).
- Orzelska-Stączek, A. 2022b. The Three Seas Initiative as an opportunity and a challenge for small states, <https://trojmorze.isppan.waw.pl/aktualnosci/the-three-seas-initiative-as-an-opportunity-and-a-challenge-for-small-states/> (dostęp: 12.03.2024).
- Orzelska-Stączek, A. (red.). 2024. *The Three Seas Initiative. An original concept of regional cooperation in different approaches*, Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN.
- Popławski, K., Jakóbski, J. 2020. Trójmorze jako odpowiedź Europy Środkowej na globalne i unijne wyzwania. *Sprawy Międzynarodowe*, <https://czasopisma.isppan.waw.pl/sm/article/view/984/790> (dostęp: 10.05.2024). <https://doi.org/10.35757/SM.2020.73.2.10>
- The President welcomed the contribution of the scientific community to the Three Seas Initiative. 2024. <https://www.lrp.lt/en/media-center/news/42630> (dostęp: 10.04.2024).
- Thorhallsson, B. 2019. *Small states and shelter theory: Iceland's external affairs*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429463167>
- Varvuolis, G. 2022. The Three Seas Initiative: New Breathing for North–South Connectivity in the Context of Current Geopolitical Shifts in Europe. *Lithuanian Foreign Policy Review* 41, s. 35–39.
- Varvuolis, G., Vitkus, G. (2022). Lithuania: The search for synergies. W: *Three Seas Initiative: Mapping national perspectives*, red. A. Sprūds, M. Vargulis, (s. 113–125). Latvian Institute of International Affairs, https://liia.lv/en/publications/three-seas-initiative-mapping-national-perspectives-1002?get_file=1 (dostęp: 15.04.2024).
- Venckūnas, V. 2024. Nausėda: turime ne tik atstatyti Ukrainos ekonomiką, bet paversti ją geresne, <https://www.lrt.lt/naujienos/verslas/4/2247100/nauseda-turime-ne-tik-atstatyti-ukrainos-ekonomika-bet-paversti-ja-geresne> (dostęp: 12.03.2024).

- Zubriūtė, E. 2024. Zelenskis apie pagalbą Ukrainai: iniciatyvos prasideda garsiai, bet reikia, kad jos įvyktų, <https://www.lrt.lt/naujienos/pasaulyje/6/2247056/zelenskis-apie-pagalba-ukrainai-iniciatyvos-prasideda-garsiai-bet-reikia-kad-jos-ivyktu> (dostęp: 11.04.2024).
- Żurawski vel Grajewski, P. (2024). *Litwa wobec Inicjatywy Trójmorza w kontekście nadchodzącego szczytu IT w Wilnie*. Centrum Badawcze Inicjatywy Trójmorza, Instytut Studiów Politycznych PAN, <https://trojmorze.isppan.waw.pl/publikacje-w-ramach-centrum-badawczego-3si/litwa-wobec-inicjatywy-trojmorza-w-kontekscie-nadchodzacego-szczytu-it-w-wilnie-11-kwietnia-2024-roku/> (dostęp: 12.03.2024).

EASTERN REVIEW 2024, T. 13(1)

Katarzyna Kosowska

 <https://orcid.org/0000-0003-1998-3812>

Uniwersytet Jagielloński

e-mail: katarzyna.1.kosowska@uj.edu.pl

Energetyczna gra Gazpromu w warunkach sankcji

Streszczenie. W epoce putinowskiej Federacja Rosyjska niezwykle skutecznie prowadziła swoją politykę energetyczną zarówno wobec Europy, jak i regionu postradzieckiego. Narzędziem kreowania owej polityki pozostawała państwowa korporacja Gazprom, odpowiedzialna za przesył gazu ziemnego w obu kierunkach. Na rynku europejskim pozycja Gazpromu stopniowo umacniała się wraz z budową nowych gazociągów eksportowych – Nord Stream 1 oraz Nord Stream 2. Pod koniec drugiej dekady XXI w. wydawało się, że rosyjski gigant gazowy jest i pozostanie niekwestionowanym graczem gazowego rynku unijnego w ogromnym stopniu oddziałującym na sytuację energetyczną w Europie.

Wywołany przez Gazprom kryzys energetyczny zimą 2021/2022 r. oraz antyrosyjskie sankcje po rozpoczęciu wielkoskalowej wojny z Ukrainą w lutym 2022 r. doprowadziły w krótkim czasie do znaczących zmian na rynkach energii. Nowe uwarunkowania geopolityczne zmusiły państwa UE do stopniowej rezygnacji z rosyjskiego gazu ziemnego, zaś Gazprom do poszukiwania nowych dróg eksportu swoich surowców energetycznych. Prezentowany artykuł jest analizą polityki energetycznej Gazpromu ze szczególnym uwzględnieniem okresu po wybuchu wielkoskalowej wojny rosyjsko-ukraińskiej w 2022 r.

Słowa kluczowe: Gazprom, polityka energetyczna, sankcje, gaz, UE

Gazprom's Energy Game Under the Conditions of Sanctions

Abstract. During the Putin era, the Russian Federation has conducted its energy policy with remarkable effectiveness in relation to both Europe and the post-Soviet region. The primary tool for implementing this policy was the state-owned corporation Gazprom, responsible for the transmission of natural gas in both directions. In the European market, Gazprom's position gradually strengthened with the construction of new export pipelines – Nord Stream 1 and Nord Stream 2. By the end of the second decade of the 21st century, it appeared that the Russian gas giant was and would remain an undisputed player in the EU gas market, significantly influencing the energy situation in Europe.

The energy crisis triggered by Gazprom in the winter of 2021/2022 – along with anti-Russian sanctions following the outbreak of large-scale war with Ukraine in February 2022 – shortly led to significant changes in energy markets. The new geopolitical conditions forced EU countries to gradually phase out Russian natural gas, while Gazprom was compelled to seek new export routes for its energy resources. This article provides an analysis of Gazprom's energy policy, with particular emphasis on the period following the outbreak of the large-scale Russian-Ukrainian war in 2022.

Keywords: Gazprom, energy policy, sanctions, gas, EU

Wprowadzenie

Sektor gazowy należał do jednej z najlepiej rozwijających się gałęzi przemysłu radzieckiego w ostatnich dwóch dekadach istnienia ZSRR. Było to możliwe dzięki odkryciu i rozpoczęciu eksploatacji w latach 60. i 70. XX w. złóż gazu ziemnego na terenie Syberii Zachodniej, a także budowie infrastruktury przesyłowej – gazociągów wewnątrzradzieckich oraz eksportowych. Historia rosyjskiego przemysłu gazowego nierozdzielnie wiąże się z działalnością Gazpromu, koncernu powołanego w 1989 r. na miejscu likwidowanego Ministerstwa Przemysłu Gazowego. Obecnie Gazprom to pionowo zintegrowana firma energetyczna, w skład której wchodzi spółki odpowiedzialne za prowadzenie działalności geologiczno-poszukiwawczej, eksploatację złóż, transport, dystrybucję oraz magazynowanie gazu ziemnego.

Od pierwszych lat prezydentury Władimira Putina Rosja budowała swoją potęgę polityczno-gospodarczą w oparciu o surowce energetyczne. Przychody eksportowe ze sprzedaży ropy naftowej stanowiły fundament i motor napędowy rosyjskiej gospodarki. W latach 2000–2008, gdy ceny ropy na rynkach światowych nieustannie rosły, rosyjski budżet mógł liczyć na gigantyczne wpływy eksportowe. Przychody te zagwarantowały Rosji wejście na drogę wzrostu gospodarczego,

umożliwiły przedwczesną spłatę zadłużenia zewnętrznego, zaś we władzach zbudowały poczucie siły i niezależności zwłaszcza w zakresie polityki międzynarodowej (Wyciszkievicz, 2008: 47).

W 2006 r. podczas zjazdu partii Jedna Rosja ogłoszona została nieformalna koncepcja „Rosji – energetycznego supermocarstwa”. Koncepcja ta opiera się na przekonaniu, że potencjał surowcowy może stać się nie tylko gwarancją rozwoju gospodarczego państwa, ale również podstawowym instrumentem odbudowy pozycji międzynarodowej Rosji i ważnym narzędziem polityki zagranicznej (The Brookings Foreign Policy..., 2006). Początek wykorzystywania surowców energetycznych w celu wywierania wpływu na otoczenie zewnętrzne przypada na zmierzch Związku Radzieckiego, gdy powstaje doktryna Falina-Kwicińskiego¹, zakładająca, iż ówczesne wpływy militarne ZSRR na terenie państw Układu Warszawskiego powinny być zastąpione uzależnianiem krajów tego obszaru od dostaw eksportowych ropy naftowej i gazu ziemnego (Kruszyńska, 2021). Doktryna zakłada, że militarna kontrola nad Europą Wschodnią zostanie zastąpiona kontrolą dostaw ropy i gazu dla każdej oddzielnej gospodarki. W tej sytuacji polityka zagraniczna Kremla stała się bardziej asertywna, zaś Gazprom został narzędziem w jej rozgrywaniu.

1. Energetyczna gra Gazpromu wobec państw obszaru postradzieckiego

Polityka energetyczna Gazpromu względem państw obszaru postradzieckiego była różnorodna. Wobec państw Europy Wschodniej, posiadających energochłonne gospodarki, Gazprom w latach 90. XX w. utrzymywał zależność za pomocą polityki cenowej. Celem rosyjskiego giganta gazowego było przejęcie kontroli nad ich sektorami gazowymi. W Europie Wschodniej gaz pełnił istotną funkcję socjalną – uważany był za niepisany warunek zachowania stabilności społecznej, dlatego jego dostawy były dotowane przez państwo, co przekładało się na niekorzystne wyniki finansowe krajowych operatorów. Niepowodzeniem zakończyły się próby przejęcia w latach 90. XX w. w zamian za długi magistrali gazowych Ukrainy i Białorusi, zbudowanych jeszcze w okresie ZSRR (Gromadzki, Konończuk, 2007: 28). W regionie Azji Centralnej i Kaukazu Południowego Rosja prowadziła dwa rodzaje działań. W stosunku do państw-producentów surowców energetycznych dążyła do zachowania pozycji monopolisty tranzytowego (Azerbejdżan, Kazachstan, Uzbekistan, Turkmenistan). Z kolei w stosunku do państw

¹ „Doktryna Falina-Kwicińskiego” została sformułowana przez radzieckiego wiceministra spraw zagranicznych Jurija Kwicińskiego oraz ostatniego radzieckiego ambasadora w RFN Walentija Falina.

uzależnionych od dostaw rosyjskich surowców (zwłaszcza gazu) – utrzymywała zależność za pomocą polityki cenowej, przejmowania przedsiębiorstw sektora energetycznego i sieci przesyłowych (Armenia, Kirgistan, Tadżykistan) (Wyciszkiewicz, 2008: 58).

Do 1999 r. przez terytorium Ukrainy płynęło 95% dostaw rosyjskiego gazu do państw europejskich. Rynek europejski ze względu na obowiązujące wysokie ceny gazu ziemnego generował największe zyski, a więc był dla Gazpromu priorytetowym. Permanentne konflikty gazowe między Moskwą a Kijowem stały się przyczyną poszukiwań nowych rozwiązań, mających na celu ograniczenie roli Ukrainy w systemie tranzytu rosyjskiego gazu. Uruchomienie gazociągu jamalskiego, pierwszego projektu dywersyfikacyjnego mającego zmniejszyć zależność od Ukrainy, podniosło znaczenie Białorusi jako państwa tranzytowego.

W nowym tysiącleciu, po fali kolorowych rewolucji w byłych krajach postradzieckich („Pomarańczowa Rewolucja” na Ukrainie (2004–2005), „Rewolucja Róż” w Gruzji (2003)) Federacja Rosyjska przy użyciu Gazpromu zdecydowała się na wdrażanie w życie koncepcji Rosji jako „energetycznego supermocarstwa”. Restrykcje w postaci podwyżek cen gazu ziemnego i groźby przejęcia poszczególnych aktywów sektora energetycznego dotknęły przede wszystkim te państwa postradzieckie, które opowiadały się za mniejszą bądź większą integracją z Zachodem. Wobec państw, które zgodziły się oddać część swoich aktywów gazowych Gazpromowi (np. Białoruś), Rosja stosowała „okres przejściowy”, utrzymując niższe ceny surowca przez czas określony umową. W wyniku nieudanych prób przejęcia ukraińskiej sieci gazociągowej oraz kilku prowokowanych przez Rosję „kryzysów gazowych”² pomiędzy państwami Kreml zdecydował się na dywersyfikację dróg przesyłu gazu ziemnego do Europy. W plany te wpisują się kolejne projekty budowy gazociągów na Zachód – Nord Stream 1, South Stream, Turkish Stream oraz Nord Stream 2. Wszystkie one miały omijać Ukrainę jako państwo tranzytowe i stać się gwarancją bezpośredniego dostępu rosyjskiego Gazpromu do rynku europejskiego. Spośród czterech wymienionych gazociągów do 2021 r. uruchomiono dwa – Nord Stream 1, rurociąg biegnący po dnie Morza Bałtyckiego i łączący bezpośrednio Rosję z Niemcami, oraz Turkish Stream, który wzmocnił monopol Gazpromu w Europie Południowo-Wschodniej. Budowa South Stream została zablokowana decyzjami Komisji Europejskiej. W tych okolicznościach Gazprom ponownie przetransformował strategię dywersyfikacji dróg eksportowych gazu do Europy, podpisując z europejskimi partnerami umowę w sprawie budowy dwóch nowych nitek gazociągu po dnie Morza Bałtyckiego – Nord Stream 2.

² Inicjatorem rosyjsko-ukraińskich kryzysów gazowych była Rosja, która dążyła do wsparcia ze strony państw członkowskich UE realizacji gazociągów Nord Stream 1 i Nord Stream 2.

2. Energetyczna gra Gazpromu wobec państw UE

Polityka energetyczna Rosji wobec państw UE z okresu na okres stawała się bardziej asertywna. Relacje Rosji z częścią krajów członkowskich UE w ramach problematyki gazowej były skomplikowane. Ich złożoność wynikała z faktu, że podczas gdy jedna grupa państw unijnych opowiadała się za bliższą integracją energetyczną z Rosją, druga – widziała w owym zbliżeniu ogromne zagrożenie bezpieczeństwa energetycznego Europy. Ewolucja unijnego rynku gazu w Europie, w tym w szczególności wprowadzenie tzw. „Trzeciego pakietu energetycznego”, miała skutkować wzrostem konkurencji na rynku gazowym Europy i osłabieniem pozycji Gazpromu (Kardaś, 2014).

Najwięcej emocji wśród europejskich elit politycznych budził gazociąg Nord Stream 2. Jego przeciwnicy w Europie niejednokrotnie argumentowali, że gazociąg ten nie przyczynia się do dywersyfikacji źródeł dostaw do UE, stoi w sprzeczności z celami polityki energetycznej UE i daje Rosji kolejny instrument wywierania nacisku w wymiarze geopolitycznym, przez co obniża poziom bezpieczeństwa energetycznego Unii. Nord Stream 1 oraz jego bliźniacza część – Nord Stream 2 miały uczynić z Niemiec hub gazowy oraz wzmocnić pozycję Rosjan na europejskim rynku gazu ziemnego.

Energetyczna gra Gazpromu wobec Europy dała o sobie znać szczególnie zimą 2021 r., gdy Gazprom permanentnie zmniejszał dostawy gazu ziemnego dla odbiorców europejskich w celu sprowokowania kryzysu energetycznego oraz zmuszenia państw UE do ustępstw wobec rosyjskiego ataku na Ukrainę. Obrana przez Gazprom strategia działania tym razem nie powiodła się, gdyż państwa unijne dzięki zwiększeniu importu LNG (gaz ziemny transportowany w formie skroplonej) oraz utrzymywaniu obowiązkowych rezerw gazu przetrwały zimę.

Tabela 1. Kalendarium ograniczeń dostaw gazu z Rosji do UE

Data	Rodzaj ograniczeń dostaw gazu
Październik–grudzień 2021	Ograniczenie dostaw do UE o 25% r/r
Kwiecień 2022	Wstrzymanie dostaw do Polski i Bułgarii
Maj 2022	Wstrzymanie dostaw do Finlandii, Danii i Niemiec
Czerwiec 2022	Ograniczenie o 75% dostaw do Niemiec; o 50% do Austrii i Słowacji; o 15% do Włoch, problemy z dostawami do Czech i Francji
Sierpień 2022	Wstrzymanie dostaw gazociągiem Nord Stream 1 m.in. do Niemiec
Wrzesień 2022	Eksplzja gazociągów Nord Stream 1 i Nord Stream 2
Grudzień 2024	Wstrzymanie dostaw gazociągiem ukraińskim

Źródło: Kraje UE, w tym Polska..., 2023.

Jak wynika z zamieszczonego wyżej kalendarium (tabela 1), na tle działań wojennych na Ukrainie Gazprom stopniowo odcinał dostawy surowca do Europy. W tej sytuacji redukcja unijnej zależności od rosyjskiego gazu następowała na skutek działań Rosjan. W kwietniu 2022 r. Gazprom ograniczał przesył gazu w ramach istniejących kontraktów – początkowo wyłącznie podmiotom niezgadającym się na jednostronne wdrożenie przez stronę rosyjską wymogu rozliczeń według schematu rublowego. Transport surowca gazociągiem jamalskim został zredukowany w 2020 r. po wygaśnięciu polsko-rosyjskiej umowy tranzytowej, zaś w maju 2022 r. Gazprom zatrzymał dostawy tym rurociągiem po nałożeniu przez Rosję sankcji na właściciela polskiego odcinka trasy. W czerwcu 2022 r. Moskwa ograniczyła przesył gazu Nord Stream 1, podając jako przyczynę problemy techniczne związane z zachodnimi restrykcjami. Uszkodzenie gazociągów Nord Stream 1 i Nord Stream 2 we wrześniu tego samego roku uniemożliwiło ich dalsze użytkowanie (Łoskot-Strachota, 2024: 8). Z kolei największy szlak dostaw surowca przez Ukrainę obwarowany był kontraktem tymczasowym, który upłynął w grudniu 2024 r. Okazuje się, że wiele umów na dostawę gazu ziemnego od Gazpromu dla rynku unijnego nadal obowiązuje (wygasły tylko niektóre z nich), zaś ich warunki łamała strona rosyjska na drodze niewywiązywania się ze swych zobowiązań lub jednostronnej zmiany kryteriów rozliczeń (Łoskot-Strachota, 2024: 15).

3. Sytuacja rosyjskiej energetyki w warunkach sankcji

Sytuacja wokół Gazpromu uległa drastycznej zmianie po rosyjskiej inwazji na Ukrainę w lutym 2022 r. Wojna z Ukrainą skutkowała nałożeniem na agresora wielu pakietów sankcyjnych, między innymi o charakterze energetycznym w celu uniezależniania się Europy od rosyjskich surowców energetycznych oraz zachwiania rosyjskim sektorem naftowo-gazowym, od lat pozostającym filarem gospodarki tego państwa. Pierwsze pakiety sankcyjne UE w ramach energetyki dotyczą zakazu eksportu europejskiego sprzętu i technologii potrzebnych rosyjskim rafineriom (Drugi pakiet sankcji UE – 25.02.2022) (Agresja wojskowa Rosji wobec Ukrainy..., 2022), ograniczeń wywozowych wobec sprzętu, technologii i usług dla sektora energetycznego oraz zakazu dla podmiotów z państw członkowskich inwestowania w rosyjski sektor energetyczny (Czwarty pakiet sankcji UE – 15.03.2022) (Agresja wojskowa Rosji na Ukrainę..., 2022). Ogłoszone na początku marca 2022 r. sankcje USA zabraniają amerykańskim podmiotom inwestowania w rosyjskim sektorze energetycznym (United States Bans..., 2022). UE nie zgadza się ponadto na zawieranie umów z poszczególnymi rosyjskimi spółkami państwowymi, jak Rosneft, Gazprom Neft, Rostech i Transneft (Wiśniewska, 2022). Kolejna kluczowa grupa sankcji gospodarczych, przygotowanych przez otoczenie międzynarodowe (UE, USA, Kanada) odnosi się do kwestii embarga na rosyjskie surowce energetyczne.

Na fali wojny rosyjsko-ukraińskiej, antyrosyjskich sankcji oraz w obliczu redukcji dostaw gazu dla rynku europejskiego w marcu 2022 r. Komisja Europejska zaprezentowała projekt planu REPowerEU, który zakładał prowadzenie działań mających na celu ograniczenie importu gazu ziemnego z Rosji jeszcze w 2022 r. Podjęte działania – dywersyfikacja sposobów pozyskiwania gazu, zwiększenie efektywności energetycznej, instalacja paneli fotowoltaicznych, pomp ciepła oraz elektrowni wiatrowych i słonecznych – mają pozwolić na całkowite uniezależnienie się UE od rosyjskiego gazu do końca dekady (Communication from the Commission...). W tym samym czasie Międzynarodowa Agencja Energii w „10-punktowym planie na rzecz redukcji zależności UE od rosyjskiego gazu” zaproponowała kroki w celu zmniejszenia importu gazu z Rosji w ciągu roku o 103 mld m³ (A 10-Point Plan...). Okazało się, iż już w pierwszym roku konfliktu energetycznego z Rosją kraje UE z powodzeniem uniezależniały się do gazpromowskiego surowca – zdywersyfikowały drogi dostaw gazu ziemnego, zawierając nowe umowy, budowały terminale LNG, przeorganizowały rynki energii na niższe zużycie gazu.

Kroki podjęte przez państwa UE pozwoliły na redukcję udziału rosyjskiego gazu przesyłanego rurociągami w unijnym imporcie z ponad 40% w 2021 r. do około 8% w 2023 r. Łączny import gazu z Rosji (gaz rurociągowy oraz LNG) stanowił mniej niż 15% całkowitego importu do UE (Skąd UE czerpie...). Największymi dostawcami gazu ziemnego dla rynku unijnego była Norwegia i Stany Zjednoczone (Skąd UE czerpie...).

Na szczególną uwagę zasługuje całkowite uniezależnienie się od dostaw gazpromowskiego gazu kilku państw wcześniej w dużym stopniu bazujących na rosyjskim „błękitnym paliwie”, jak Polska, Niemcy czy Bułgaria. Niemniej jednak od rosyjskiego gazu do końca 2024 r. nadal mocno były uzależnione śródlądowe kraje Europy Środkowej, mające problem z szybką dywersyfikacją źródeł dostaw: Słowacja, Słowenia, Austria czy Węgry. Z kolei Belgia, Francja, Hiszpania oraz Grecja importowały więcej gazu z Rosji niż przed wojną 2022 r. Rosyjski gaz najczęściej dostarczany był w formie skroplonej (Łoskot-Strachota, 2024: 9). Rosyjski gaz do części państw Europy Środkowej przestał płynąć na początku 2025 r. wraz z wygaśnięciem ukraińsko-rosyjskiego kontraktu tranzytowego na przesył surowca gazociągiem ukraińskim.

Pomimo redukcji przesyłu gazu dla Europy systemem rurociągowym Rosja nadal była obecna na rynku unijnym dzięki dostawom LNG. W ciągu ostatnich kilku lat Rosjanie zbudowali trzy terminale skraplające kontrolowane przez Novatek Jamał LNG, Wysock LNG oraz należący do Gazpromu Portowaja LNG (Dostawy rosyjskiego LNG..., 2023). Decyzja władz unijnych, by nie obejmować sankcjami przywozu rosyjskiego gazu skroplonego do UE skutkowałą wzrostem importu rosyjskiego LNG na rynek unijny. Rosja jest obecnie drugim co do wielkości dostawcą LNG dla UE. Import LNG z Rosji stanowił 16% całkowitej podaży LNG w UE w 2023 r., co stanowi wzrost o 40% w porównaniu z ilością, jaką Rosja

sprzedała UE w 2021 r. (Sullivan, 2024). Niemniej jednak około jednej czwartej rosyjskiego LNG trafiającego do Europy jest dalej przekierowywane do państw azjatyckich. W ten sposób europejskie firmy bogacą się, ułatwiając eksport rosyjskiego LNG. W perspektywie długoterminowej utrzymanie lub zwiększenie rosyjskiego LNG na rynku unijnym będzie nie do utrzymania, gdyż rosyjska agresja na Ukrainę jednoznacznie przekreśliła ambitne plany wzrostu produkcji gazu skroplonego przez Rosjan³. Piąty pakiet sankcyjny UE wprowadza zakaz dostaw sprzętu niezbędnego do produkcji LNG (UE przyjmuje piąty pakiet..., 2022). Jest w nim mowa między innymi o zakazie dostaw wymienników ciepła, kluczowym elemencie instalacji LNG. Gazprom jest w pełni uzależniony od zachodnich technologii w tym zakresie. W tej sytuacji wątpliwa staje się realizacja prowadzonego przez rosyjską spółkę projektu Bałtyk LNG, gdyż obostrzenia dotyczą również już zawartych kontraktów (Nad gazom..., 2022).

W wyniku własnych destrukcyjnych działań w ciągu 11 miesięcy 2022 r. Gazprom zredukował eksport do krajów spoza WNP o 44,5% (ze 171,5 do 95,2 mld m³) (Gazprom – Telegram). Spadek konsumpcji gazu w UE stał się kluczowym czynnikiem zmniejszania zapotrzebowania na gaz na świecie, odnotował Gazprom. Spadek zużycia gazu w 27 krajach UE wyniósł ok. 50 mld m³, a w Wielkiej Brytanii – ponad 6 miliardów m³ (Gazprom – Telegram). W rezultacie Gazprom odnotował ogromną stratę wielkości 7 mld USD (Russia's Gazprom Group..., 2024). Rosyjski gigant gazowy poinformował ponadto o redukcji wydobywania gazu w 2023 r. o 19%, co stanowi historyczne minimum (Dobyča gaza...). W tym samym roku eksport rurociągowy Gazpromu został zredukowany o prawie 30% w porównaniu z rokiem poprzednim (Eksport gaza...). Stało się to za sprawą poważnego zmniejszenia wolumenu dostaw do Europy oraz szybkiego dostosowania się rynku unijnego do funkcjonowania bez rosyjskiego gazu, co spowodowało powrót cen eksportowych do poziomu sprzed wojny. W tej sytuacji wyniki finansowe Gazpromu za rok 2023 okazały się znacznie gorsze od prognoz – 629 mld rubli straty przy oczekiwanych 450 mld rubli zysku («Gazprom» stal ubytočnym..., 2024).

W celu rekompensacji redukcji eksportu gazu do Europy Federacja Rosyjska zmuszona zostanie do zwiększenia konsumpcji krajowej – przedstawienia transportu na ten rodzaj paliwa, zwiększenia poziomu gazyfikacji oraz budowy 94 małych instalacji LNG do 2035 r. (Eksport truboprovodnogo gaza..., 2023). Obecnie gazyfikację przeprowadzono w 82 regionach Rosji, zaś poziom gazyfikacji kraju osiągnął 73,8%. Do roku 2030 wskaźnik poziomu gazyfikacji kraju ma wzrosnąć do ok. 83% (Harnas, 2024).

³ „Strategia Energetyczna Rosji do 2035 roku” postrzega kraj jako światowego lidera w produkcji skroplonego gazu ziemnego z 20% udziałem w światowym rynku. Jej autorzy założyli wzrost poziomu produkcji LNG z obecnych 28 mln ton rocznie do 140 mln ton w 2035 r. *Energetičeskaja strategija Rossii...*

4. Kierunek wschodni rosyjskiej strategii eksportowej

Dostawy gazu rurociągami z Federacji Rosyjskiej do krajów spoza WNP są obecnie realizowane na dwa sposoby: przez Turcję do państw Europy Środkowej za pomocą gazociągów Turkish Stream i Blue Stream, a także w kierunku wschodnim z wykorzystaniem gazociągu Siła Syberii. W obecnej sytuacji niemożliwe jest przekierowanie wolumenów zarezerwowanych dotychczas dla rynku europejskiego w kierunku wschodnim ze względu na ograniczoną przepustowość Siły Syberii.

W odpowiedzi na działania sankcyjne UE w połowie kwietnia 2022 r. prezydent Putin polecił rządowi opracowanie projektu rozwoju sektora transportu ropy naftowej i gazu ziemnego, w szczególności domagając się przyspieszenia realizacji projektów infrastrukturalnych, które w najbliższych latach pozwolą na przekierowanie rosyjskich surowców energetycznych z zachodu na południe i wschód (Putin porucił postroit'..., 2022).

Plany Gazpromu w nadchodzących latach zakładają kontynuację oraz wzrost eksportu gazu ziemnego do Chin. Dostawy gazociągiem Siła Syberii do Chin mają wzrosnąć z 15 mld m³ w 2022 r. do 38 mld m³ w 2027 r. (20% мирового eksпорта газа..., 2023). Rozbudowa projektu Siła Syberii w Chinach przebiegła zgodnie z ustalonym harmonogramem. Budowa w Szanghaju zakończyła się pod koniec 2024 r., siedem miesięcy przed planowanym terminem. Dzięki temu Gazprom będzie mógł osiągnąć planowane dzienne wolumeny dostaw nie w 2025 r., lecz rok wcześniej. W 2024 r. planowano dostarczenie 30 mld m³, ale rzeczywista ilość była większa (Frolov, 2024). Obecnie omawiana jest kwestia budowy nowych tras przesyłu gazu – Siła Syberii 2, które pozwolą w przyszłości zwiększyć możliwości eksportowe do Chin (Eksport truboprovodnogo gaza..., 2023). Kontrakt na gaz, który popłynie gazociągiem Siła Syberii 2, ma zostać zawarty „w niedługim czasie”, informował minister energetyki FR Aleksander Nowak. Umowa pozwoli na przekierowanie 50 mld m³ zachodniosyberyjskiego gazu z Europy do Azji. Prezydent Putin zapewnił, że wszystkie parametry kontraktu (w tym struktura cenowa) zostały uzgodnione (Putin zaâvil..., 2022). Niemniej jednak umowa pomiędzy Rosją a Chinami, dotycząca gazociągu Siła Syberii 2, nie została podpisana do tej pory (Bogusz, 2024). Dyskutowany jest ponadto projekt gazociągu z Rosji do Kazachstanu, Uzbekistanu, Afganistanu i Pakistanu. Linia ta umożliwi Rosji i Uzbekistanowi przesyłanie gazu bezpośrednio do Pakistanu, z zastrzeżeniem gwarancji bezpieczeństwa tranzytu (Ekspert nazval..., 2022). Wspomniane kraje – Kazachstan i Uzbekistan są znaczącymi importerami rosyjskiego gazu i planują zwiększyć zakupy. Pod względem wolumenu Uzbekistan z powodzeniem zastępuje Gazpromowi Polskę i kraje bałtyckie (Frolov, 2024).

A zatem rosyjskie zdolności eksportowe zależą od wyników budowy niezbędnej infrastruktury. W przypadku braku uzgodnienia warunków budowy gazociągu

Siła Syberii 2, moce eksportowe Rosji będą ograniczone do 48 mld m³ rocznie. Jednak w przypadku uzgodnienia budowy i oddania do eksploatacji gazociągu Siła Syberii 2 do 2030 r. moce eksportowe w kierunku wschodnich wzrosną do 98 mld m³ gazu rocznie. Trzeci wariant rozwoju zakłada budowę i oddanie do eksploatacji dodatkowego gazociągu o przepustowości analogicznej do gazociągu Siła Syberii 2 (tabela 2). Nie należy jednak zapominać, że budowa nowej infrastruktury gazociągowej to projekt zarówno czasochłonny, jak i kapitałochłonny.

Tabela 2. Prognozowane moce eksportowe Federacji Rosyjskiej (gaz ziemny) w 2030 r.

Wariant 1	Wariant 2	Wariant 3
• Zakłada brak gazociągu Siła Syberii 2 • Rosyjskie moce eksportowe wynoszą 48 mld m³ rocznie	• Uwzględnia budowę gazociągu Siła Syberii 2 • Rosyjskie moce eksportowe wzrastają do 98 mld m³ rocznie	• Zakłada budowę dodatkowego gazociągu o przepustowości 50 mld m³ rocznie • Rosyjskie moce eksportowe szacowane są na 148 mld m³ rocznie

Źródło: opracowanie własne.

Zdaniem rosyjskich ekspertów współpraca rosyjsko-chińska otwiera perspektywy rozwoju sektora paliwowo-energetycznego, który ma strategiczne znaczenie dla postępu gospodarczego zarówno Rosji, jak i Chin. W ramach partnerstwa energetycznego Rosja otrzyma niezbędne finansowanie na realizację dużych projektów w sektorze energetyki, co przyczyni się do tworzenia nowych miejsc pracy oraz będzie stymulować wzrost gospodarczy. Współpraca z Chinami już dziś pozwala zmniejszyć negatywny wpływ sankcji, zaspokoić popyt na produkty przemysłowe i technologie, a także zapewnić stabilność rynków zbytu (Kašin, 2022: 204–212; Zaharov, Karpova, 2022: 94–99), uważają rosyjscy badacze.

Jeśli eksport do Europy zostanie zredukowany do minimum, Gazpromowi pozostanie rynek chiński, turecki, rynek regionu Azji Centralnej i inne uznane przez państwo za przyjazne. Lecz wszyscy wymienieni importerzy gazu zużywają trzy razy mniej surowca w porównaniu z konsumentami europejskimi. Z kolei odbudowa utraconej potęgi Gazpromu bez zwiększenia obecności na rynku unijnym wydaje się mało realna ze względu na uszkodzenia gazociągów Nord Stream 1 i Nord Stream 2 oraz odchodzenie Europy od rosyjskich surowców energetycznych.

W 2023 r. do rosyjskiego budżetu przekierowano jedynie 8,82 bln rubli przychodów naftowo-gazowych, przy całkowitych dochodach na poziomie 29,12 bln rubli. Tym samym dochody z ropy i gazu stanowiły około jedną trzecią dochodów budżetowych, znacznie mniej niż w latach poprzednich (Faktčeking...). Spadek przychodów naftowo-gazowych o 23,9% w porównaniu z rokiem poprzednim związany był z obniżeniem cen na rynkach światowych oraz zmniejszeniem wolumenów eksportu gazu ziemnego. Utrata europejskiego rynku gazu może

kosztować rosyjski budżet około 700–800 mld rubli (Sahilov, 2022). Dotychczas stabilność systemu budżetowego wobec wahań w dochodach naftowo-gazowych zapewniana była dzięki wykorzystaniu środków z Funduszu Dobrobytu Narodowego gromadzonych w okresach sprzyjającej koniunktury cenowej na rynkach surowców energetycznych. W ostatnich latach środki funduszu uległy znacznemu wyczerpaniu. W celu pokrycia prognozowanego deficytu budżetowego w nadchodzących latach, we wrześniu 2022 r. rząd rosyjski zaproponował najwyższe dotychczas podwyżki podatków dla sektora naftowo-gazowego na lata 2023–2025. Propozycje rządowe obejmują podniesienie cła eksportowego do 50%, wprowadzenie cła na eksport gazu LNG oraz podniesienie cen gazu na terenie Federacji Rosyjskiej. Dużą część nowych obciążeń podatkowych weźmie na siebie Gazprom (Dâtel, Kozlov, 2022). W sumie Kreml nakazał Gazpromowi płacenie państwu podatku w wysokości 500 milionów dolarów miesięcznie do 2025 r. (Demarais, 2024). W tej sytuacji kondycja finansowa Gazpromu podupadnie, co dodatkowo wpłynie na brak możliwości wypełniania przez koncern zobowiązań społecznych, do czego dotychczas był zobligowany. Z punktu widzenia Gazpromu zasadne byłoby poruszenie kwestii wzrostu cen gazu dla odbiorów krajowych, które obecnie są regulowane przez rząd. W tych okolicznościach koszt gazu dla rosyjskiego konsumenta prawdopodobnie stanie się przedmiotem nacisków i dyskusji.

Zakończenie

Analiza działalności Gazpromu i rosyjskiej polityki energetycznej na przestrzeni ostatnich dekad pozwala zauważyć, jak istotnym elementem strategii politycznej i gospodarczej Rosji była eksploatacja surowców energetycznych. Wykorzystywanie zasobów gazu i ropy naftowej jako narzędzia do osiągania celów geopolitycznych stało się podstawą koncepcji „energetycznego supermocarstwa” Rosji, co znalazło odzwierciedlenie zarówno w polityce wobec państw obszaru postradzieckiego, jak i w relacjach z Unią Europejską.

Jednakże wybuch wojny na Ukrainie, wprowadzenie zachodnich sankcji i dywersyfikacja źródeł energii przez UE znacząco osłabiły pozycję Gazpromu na rynku europejskim. Rosja została zmuszona do zmiany kierunków eksportu, co z jednej strony stworzyło nowe możliwości współpracy z Chinami i innymi państwami azjatyckimi, ale z drugiej strony ograniczyło potencjał finansowy Gazpromu i całego sektora energetycznego. Utrata kluczowego rynku europejskiego i malejące przychody z eksportu gazu znacząco wpłynęły na rosyjski budżet, który w coraz większym stopniu zмага się z wyzwaniami związanymi z finansowaniem bieżących wydatków oraz realizacją projektów infrastrukturalnych.

W perspektywie długoterminowej przyszłość rosyjskiego sektora energetycznego będzie zależała od zdolności do adaptacji w warunkach międzynarodowej

izolacji, zmieniających się rynków oraz technologicznych ograniczeń, wynikających z sankcji. Rosja musi nie tylko inwestować w rozwój infrastruktury eksportowej w kierunku wschodnim, ale także zmierzyć się z rosnącymi wewnętrznymi obciążeniami finansowymi, w tym presją na wzrost cen gazu dla krajowych odbiorców.

Podsumowując, polityka energetyczna Rosji, oparta przez lata na silnej zależności Europy od jej surowców, uległa poważnym zmianom. Nowa rzeczywistość geopolityczna wymaga redefinicji priorytetów Gazpromu i rosyjskiego sektora energetycznego. Przed Rosją stoi wyzwanie zarówno odbudowy swojej pozycji na rynku globalnym, jak i utrzymania stabilności wewnętrznej w kontekście spadających przychodów z eksportu gazu i ropy. Obecna sytuacja potwierdza, że polityka surowcowa, choć może być skutecznym narzędziem wpływu w krótkiej perspektywie, niesie ze sobą poważne ryzyko strategiczne w dynamicznie zmieniającym się środowisku międzynarodowym.

Bibliografia

- 20% mirovogo eksporta gaza – iz Rossii. 2023. *CDU*, 12.04., https://www.cdu.ru/tek_russia/issue/2023/2/1116/ (dostęp: 12.05.2024).
- A 10-Point Plan to Reduce the European Union's Reliance on Russian Natural Gas. *IEA*, <https://iea.blob.core.windows.net/assets/1af70a5f-9059-47b4-a2dd-1b479918f3cb/A10-PointPlanToReducetheEuropeanUnionsRelianceonRussianNaturalGas.pdf> (dostęp: 23.03.2024).
- Agresja wojskowa Rosji na Ukrainę: czwarty pakiet unijnych sankcji sektorowych i indywidualnych. 2022. *Rada Europejska*, 23.03., <https://www.consilium.europa.eu/pl/press/press-releases/2022/03/15/russia-s-military-aggression-against-ukraine-fourth-eu-package-of-sectoral-and-individual-measures/> (dostęp: 23.03.2024).
- Agresja wojskowa Rosji wobec Ukrainy: UE nakłada sankcje na prezydenta Władimira Putina i ministra spraw zagranicznych Siergieja Ławrowa i przyjmuje szerokie sankcje indywidualne i gospodarcze. 2022. *Rada Europejska*, 25.02., <https://www.consilium.europa.eu/pl/press/press-releases/2022/02/25/russia-s-military-aggression-against-ukraine-eu-imposes-sanctions-against-president-putin-and-foreign-minister-lavrov-and-adopts-wide-ranging-individual-and-economic-sanctions/> (dostęp: 3.03.2024).
- Bogusz, M. 2024. Razem przeciwko Zachodowi. Putin w Chinach. *Analizy OSW*, 21.05., <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2024-05-21/razem-przeciwko-zachodowi-putin-w-chinach> (dostęp: 12.10.2024).
- The Brookings Foreign Policy Studies Energy Security Series, The Russian Federation. 2006. *The Brookings Institution*, <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/2006russia.pdf> (dostęp: 23.03.2023).
- Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council. The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. *EUR-lex*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2022%3A230%3AFIN&qid=1653033742483> (dostęp: 23.03.2024).

- Dâtel, T., Kozlov, D. 2022. Pravitel'stvo napolnit bûdżet povyšennymi nalogami na eksport gaza i nefti. *Kommersant*, 20.09., https://www.kommersant.ru/doc/5570639?from=glavnoe_1 (dostęp: 12.04.2024).
- Demarais, A. 2024. Gazprom's Declining Fortunes Spell Trouble for Moscow. *Foreign Policy*, 15.05., <https://foreignpolicy.com/2024/05/15/gazprom-2023-results-budget-war-economy-russia-putin-europe-china/> (dostęp: 12.08.2024).
- Dobyča gaza v Rossii. *Tadviser*, https://www.tadviser.ru/index.php/Статья:_Добыча_газа_в_России (dostęp: 12.10.2024).
- Dostawy rosyjskiego LNG do UE. 2023. *PISM*, 20.02., <https://www.pism.pl/publikacje/dostawy-rosyjskiego-lng-do-ue> (dostęp: 12.08.2024).
- Èkspert nazval vozmożnye maršruty postavok gaza iz Rossii v Pakistan. *Vzglâd*, 15.09., <https://vz.ru/news/2022/9/15/1177753.html> (dostęp: 3.03.2024).
- Èksport gaza iz Rossii. *Tadviser*, https://www.tadviser.ru/index.php/Статья:_Экспорт_газа_из_России (dostęp: 12.10.2024).
- Èksport truboprovodnogo gaza iz Rossii v 2023 godu snizitsâ v 1,5 raza. 2023. *RBK*, 7.08., <https://www.rbc.ru/business/07/08/2023/64ccd4b29a79472f1bdd75db> (dostęp: 2.05.2024).
- Ènergetičeskaâ strategiâ Rossii na period do 2035 goda, <http://static.government.ru/media/files/w4sigFOiDjGVDYT4IgsApssm6mZRb7wx.pdf> (dostęp: 3.03.2024).
- Faktčeking: rossijskij bûdżet sidit na neftânoj igle? *Nacional'nyj issledovatel'skij universitet* «Vyššaâ škola èkonomiki», <https://www.hse.ru/expertise/news/967286528.html> (dostęp: 22.03.2024).
- Federal'nyj zakon ot 18 iûlâ 2006 goda № 117-FZ. Ob èksporcie gaza, https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30927456&pos=13;-54#pos=13;-54 (dostęp: 23.03.2024).
- Frolov, A. 2024. Gazovye piki i obvaly: uveličitsâ li èksport rossijskogo gaza? *Neftegazovaâ Vertikal'*, 20.12., <https://ngv.ru/articles/gazovye-piki-i-obvaly-uvelichitsya-li-eksport-rossiyskogo-gaza/> (dostęp: 3.03.2024).
- «Gazprom» stal ubytočnym vsego čerez dva goda posle uhoda s evropejskogo rynka – v pervye v XXI veke. Počemu ne pomog Kitaj? I na čem teper' zarabatyvat' kompanii? 2024. *Meduza*, 7.05., <https://meduza.io/feature/2024/05/07/gazprom-stal-ubytochnym-vsego-čerez-dva-goda-posle-uhoda-s-evropejskogo-rynka-v-pervye-v-xxi-veke-pochemu-ne-pomog-kitaj-i-na-chem-teper-zarabatyvat-kompanii> (dostęp: 12.10.2024).
- Gazprom – Telegram, <https://t.me/gazprom/1045> (dostęp: 23.03.2023).
- Gromadzki, G., Konończuk, W. 2007. *Energetyczna gra. Ukraina, Mołdawia i Białoruś między Unią a Rosją*. Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego.
- Harnas, A. 2024. Aleksandr Novak: «Neftegazovaâ otasl' eše dolgo budet dominirujušej v mirovom ènergobalanse». *Èkspert*, 11.03., <https://expert.ru/mnenie/aleksandr-novak-neftegazovaya-otrasl-eshche-dolgo-budet-dominiruyushchey-v-mirovom-energobalanse/> (dostęp: 2.05.2024).
- Kardaś, S. 2014. *Przeciąganie liny. Rosja wobec zmian na europejskim rynku gazu*. Prace OSW 50. Warszawa: OSW, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_50_pl_przeciaganie_liny_net_0.pdf (dostęp: 12.03.2024).
- Kašin, V.B. 2022. Rossiâ, Kitaj i ukraiński krizis. *Rossiâ v global'noj politike* 20(2), s. 204–212.

- Kraje UE, w tym Polska, wciąż przekazują Rosji miliardy euro za gaz. 2023. *Forum Energii*, 31.03., <https://www.gramwzielone.pl/trendy/20141754/kraje-ue-w-tym-polska-wciaz-przekazuja-rosji-miliardy-euro-za-gaz> (dostęp: 3.04.2023).
- Kruszyńska, A. 2021. Professor Andrzej Nowak: Polish and Russian political cultural traditions are polar opposites, <https://scienceinpoland.pl/en/news/news%2C91970%2Cprofessor-andrzej-nowak-polish-and-russian-political-cultural-traditions-are-polar> (dostęp: 23.03.2023).
- Łoskot-Strachota, A. 2024. *Niedokończona derusyfikacja. Pozostałości powiązań energetycznych UE z Rosją*. Warszawa: OSW.
- Nad gazom sżiżilis' tuči. 2022. *Kommersant*, 11.04., <https://www.kommersant.ru/doc/5304289> (dostęp: 12.03.2024).
- Putin poručil postroit' novye nefte- i gazoprovody iz Sibiri. 2022. *1Prime*, 14.04., <https://1prime.ru/energy/20220414/836669888.html> (dostęp: 3.03.2024).
- Putin zaâvil o soglasovanii s KNR praktičeski vseh parametrov po «Sile Sibiri – 2». 2022. *Vedomosti*, 21.03., <https://www.vedomosti.ru/business/news/2023/03/21/967500-putin-soglasovanii-kg-sile-sibiri-2> (dostęp: 2.03.2024).
- Russia's Gazprom Group Reports First Net Loss in 24 Years. 2024. *Bloomberg*, 2.05., <https://www.bloomberg.com/news/articles/2024-05-02/russia-s-gazprom-group-reports-first-net-loss-in-23-years?srnd=homepage-europe&embedded=-checkout-true> (dostęp: 12.10.2024).
- Sahilov, M. 2022. Čto budet, esli Rossiâ perestanet postavlât' gaz v Evropu. *Journal Tinkoff*, 23.08.2022, <https://journal.tinkoff.ru/europe-gas-export/> (dostęp: 22.03.2024).
- Skąd UE czerpie gaz? *Rada Unii Europejskiej*, <https://www.consilium.europa.eu/pl/infographics/eu-gas-supply/> (dostęp: 23.03.2024).
- Sullivan, A. 2024. War in Ukraine: Why is the EU still buying Russian gas?, *DW*, 29.04., <https://www.dw.com/en/war-in-ukraine-why-is-the-eu-still-buying-russian-gas/a-68925869> (dostęp: 12.08.2024).
- UE przyjmuje piąty pakiet sankcji wobec Rosji w związku z jej agresją wojskową na Ukrainę. 2022. 8.04., <https://www.consilium.europa.eu/pl/press/press-releases/2022/04/08/eu-adopts-fifth-round-of-sanctions-against-russia-over-its-military-aggression-against-ukraine/> (dostęp: 2.03.2023).
- United States Bans Imports of Russian Oil, Liquefied Natural Gas, and Coal. 2022. *The White House*, 8.03., <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/03/08/fact-sheet-united-states-bans-imports-of-russian-oil-liquefied-natural-gas-and-coal/> (dostęp: 12.03.2023).
- Wiśniewska, I. 2022. Zachód i Rosja: niesymetryczne ciosy sankcyjne. *Analizy OSW*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-03-16/zachod-i-rosja-niesymetryczne-ciosy-sankcyjne> (dostęp: 12.03.2023).
- Wyciszkiewicz, E. (red.). 2008. *Geopolityka rurociągów. Współzależność energetyczna a stosunki międzypaństwowe na obszarze postsowieckim*. Warszawa: PISM.
- Zaharov, A.N., Karpova, A.A. 2022. Torgovo-ëkonomičeskoe sotrudničestvo Rossii i Kitaâ v neftegazovoj sfere v usloviâh novoj geopolitičeskoj obstanovki. *Delovoj žurnal Neftegaz.RU* 11(131), s. 94–99.

EASTERN REVIEW 2024, T. 13(1)

Taras Polovyi

 <https://orcid.org/0000-0002-7908-6606>

University of Białystok

Faculty of History

e-mail: taraspolo@gmail.com

Khrystyna Yuskiv

 <https://orcid.org/0000-0003-0209-2386>

Lviv Polytechnic National University

Department of International Information

e-mail: khrystyna.v.yuskiv@gmail.com

Hate Speech in the Media Discourse of Belarus After the 2020 Presidential Election

Abstract. The subject of this paper is an analysis of the use of hate speech in the media discourse of Belarus in the context of social polarisation against the backdrop of a political crisis after the presidential election in 2020. The authors consider the concept of hate speech, referring to various approaches to its interpretation. The widespread use of hate speech reflects deep internal contradictions within the Belarusian society and a split based on different values. The study analysed the contents of some Belarusian Internet media, TV channels, and social media, which utilised techniques such as the denigration, dehumanisation, or marginalisation of certain groups or individuals. Researchers pay special attention to the different directions in which hate speech is used, distinguishing between domestic and foreign political contexts. In the domestic political context, hate speech in Belarus has heightened social instability and polarised the society. In contrast, in the foreign political context, hate speech has worked to construct the image of an external enemy, serving as a tool aimed at consolidating the Belarusian society and mobilising

© by the Authors, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)
Received: 20.12.2024. Verified: 17.01.2025. Accepted: 04.03.2025.

Funding information: This study was funded by the University of Białystok and the Lviv Polytechnic National University.
Conflicts of interests/competing interests: None.

it against external threats. The political crisis specifically served as a catalyst for social tension within the society, leading to the active use of hate speech. Aimed at inciting hatred and intolerance, such materials pose a potential threat to public safety and social stability in the Belarusian society.

Keywords: hate speech, mass media, media discourse, Belarusian society, split of society

Mowa nienawiści w dyskursie medialnym Białorusi po wyborach prezydenckich w 2020 roku

Streszczenie. Tematem niniejszego artykułu jest analiza użycia mowy nienawiści w dyskursie medialnym Białorusi w kontekście polaryzacji społecznej na tle kryzysu politycznego po wyborach prezydenckich w 2020 roku. Autorzy rozważają pojęcie mowy nienawiści, odnosząc się do różnych podejść do jej interpretacji. Powszechne użycie mowy nienawiści świadczy o głębokich wewnętrznych sprzecznościach w społeczeństwie białoruskim oraz podziale opartym na różnych wartościach. W badaniu przeanalizowano treści niektórych białoruskich mediów internetowych, kanałów telewizyjnych oraz mediów społecznościowych, które stosowały takie techniki jak oczernianie, dehumanizacja czy marginalizacja określonych grup lub jednostek. Badacze zwracają szczególną uwagę na różne kierunki, w których używana jest mowa nienawiści, rozróżniając konteksty wewnętrzny i zewnętrzny. W kontekście wewnętrznym mowa nienawiści potęgowała niestabilność społeczną i polaryzowała społeczeństwo. W przeciwieństwie do tego, w kontekście zewnętrznym mowa nienawiści służyła do budowania wizerunku wroga zewnętrznego, będąc narzędziem mającym na celu konsolidację społeczeństwa białoruskiego oraz mobilizację go przeciwko zewnętrznym zagrożeniom. Kryzys polityczny szczególnie działał jako katalizator napięcia w społeczeństwie, prowadząc do aktywnego użycia mowy nienawiści. Skierowane na wzbudzanie nienawiści i nietolerancji, takie materiały stanowią potencjalne zagrożenie dla bezpieczeństwa publicznego i stabilności w białoruskim społeczeństwie.

Słowa kluczowe: mowa nienawiści, media masowe, dyskurs medialny, społeczeństwo białoruskie, podział społeczeństwa.

Introduction

The topic of hate speech as a subject of scientific analysis and a social phenomenon has attracted considerable interest among researchers in recent years. This includes linguists, sociologists, political scientists, legal scholars, cultural researchers, and a broader range of humanists. This trend indicates the interdisciplinary nature of research on this phenomenon in contemporary science, allowing hate speech to be viewed not only as a linguistic issue, but also as a sociopolitical

phenomenon. Moreover, manifestations of hate speech in modern mass media have led to numerous monitoring efforts. These efforts include the creation of reports concerning the content characteristics of specific media outlets, social networks, and more. It is the sociopolitical aspect of this phenomenon that constitutes the focus of our interest.

The dynamic development of the information society implies the involvement of an increasing number of people in information flows who perceive and transmit various narratives. In this context, the growing significance of the information space, as well as the role and influence of media on social processes as a whole and on individuals, becomes crucial. The interest in the phenomenon of hate speech is driven by the fact that the use of elements of verbalisation within the communicative-pragmatic category of hostility poses serious social risks, as it can manifest as a form of discrimination and intolerance (Vasylenko, 2019: 141). In this regard, a significant area of research interest for us lies in analysing the use of hate speech in public communication within Belarus.

This article examines the manifestations of hate speech following the 2020 presidential election in Belarus through a content analysis of various Belarusian media outlets (television, online media, and social media). It also analyses the underlying factors contributing to the emergence of this phenomenon in Belarus. This process was accompanied by increasing social tension and heightened information activity within the Belarusian society. Thus, the primary aim of the study is to attempt to represent the phenomenon of hate speech in the media discourse of Belarus amidst a political crisis and social polarisation. The research was conducted using monitoring methods and elements of qualitative content analysis.

Hate speech and media discourse – defining concepts

There are various interpretations of hate speech that provide insights into different aspects and manifestations of this phenomenon. As there is no universally accepted definition, different countries and international organisations have developed their own terminology for “hate speech”.

For instance, the Cambridge Dictionary defines this phenomenon as “public speech expressing hatred or inciting violence against a person or group based on something such as race, religion, gender, or sexual orientation” (Hate speech, 2013).

Furthermore, in 1997, the Committee of Ministers of the Council of Europe adopted a recommendation stating that

the term ‘hate speech’ should be understood to cover all forms of expression that incite, promote, support, or justify racial hatred, xenophobia, anti-Semitism, and other forms of hatred based on intolerance, including intolerance manifested in the form

of aggressive nationalism and ethnocentrism, discrimination against minorities, and hostility towards them, as well as towards immigrants and persons of immigrant descent (Recommendation..., 1997).

In the OSCE, hate speech is understood as “various types of expressions based on animosity that demonstrate or incite hatred against a group of people (or an individual because of their group affiliation) (from the English term ‘hate speech’, which can also be translated as ‘language of hatred’ or ‘propaganda of hatred’)” (Zlochyny..., 2009).

Researchers at the Russian information and analytical centre “SOVA” define hate speech as any inappropriate statements directed at ethnic and religious groups or their representatives (Kozhevnikova, 2006).

Another interpretation of hate speech is provided by the Belarusian human rights initiative “Journalists for Tolerance”. According to this organisation, hate speech refers to statements that pose a threat to public safety, incite hostility, and dehumanise specific groups of people (Monitoring yazyka vrazhdy..., 2020). Based on this definition, in this article we conducted the monitoring and selection of analysed materials from various Belarusian media.

An analysis of recent research

Research dedicated to identifying and studying hate speech in the Belarusian information space has emerged relatively recently. In particular, human rights initiatives and civil organisations have published monitoring reports on hate speech in local media. In 2020, the aforementioned human rights initiative “Journalists for Tolerance” released findings on hate speech in the media of Belarus concerning individuals from vulnerable groups in the context of the first wave of the coronavirus pandemic (Monitoring yazyka vrazhdy..., 2020).

Additionally, a series of publications on this topic has been prepared by the authors of the Media IQ project, who primarily focus on manifestations of hate speech in the broadcasts of state media in Belarus (*Yazyk vrazhdy i nekorrektnaya leksika v belarusskikh media*, 2021). It is also worth noting the periodic analytical reviews of regional press, which have a significant influence on public opinion regarding the presence of hate speech (*Yazyk vrazhdy v Mogilevskoj oblasti*, 2017; *Yazyk vrazhdy. Obozrenie Mogilevskoj regionalnoj pressy za 2016 god*, 2017).

Among researchers focusing on the manifestations of hate speech or language discourse in Belarus, notable works include those by I. Posokhin (2020), A. Kiklewicz and H. Potekhina (2021), O. Aleshko-Lessels and A. Eliseev (Aleshko-Lessels, Eliseev, 2021; Eliseev, 2020), E. Vasilenko (2019), and others. Thus, it can be seen that in recent years, there has been an increasing focus on the topic of hate speech within the Belarusian information space.

In analysing this issue, it is also important to note that its manifestations have deep-rooted causes and preconditions. Therefore, in our view, the issue of hate speech should be examined in the context of the societal divide in Belarus, which has become more pronounced against the backdrop of the political crisis following the 2020 presidential election. A significant phenomenon in the domestic political reality of modern Belarus has been the observed dualism within the Belarusian society concerning official symbols, the state language, civil society institutions, and value orientations. In our opinion, these last factors have been and continue to be the most significant contributors to the divide within the Belarusian society.

A societal divide

The political crisis in Belarus, triggered by the largest protests in the history of independent Belarus following the announcement of election results in August 2020, marked a turning point in modern Belarus. On the one hand, the consequences of the confrontation between the authorities and the active segment of the society led to greater geopolitical isolation of the state; on the other hand, they brought to the forefront the existing internal issues within the Belarusian society. According to Belarusian researcher R. Astapenya, this divide runs deeper than a mere conditional boundary between supporters and opponents of Alexander Lukashenko, with potential long-term repercussions (Astapenya, 2021).

In particular, significant internal contradictions crystallised within the Belarusian society during political protests. Over many years, a definitive societal divide has emerged, characterised by the formation of two groups that have begun to starkly oppose each other.

The divide within the Belarusian society has been pointed out repeatedly by local sociologists and philosophers. Analysing the roots of this division, philosopher V. Matskevich examines the ideological crisis that followed the collapse of the USSR: “The new authorities never initiated a process of decommunisation and failed to present any alternative worldview to communist ideology... Alongside the structures that remained from the Soviet era or were created by the official authorities, alternative civil society organisations began to emerge” (Boguslavskaya, 2019). With the rise and consolidation of Alexander Lukashenko’s power, the Belarusian society split into a pro-government majority and an oppositional-minded minority, as demonstrated by anti-government rallies and protests. Belarusian sociologist O. Manaev noted back in 2013 that “the divide in society is the main historical fault of Alexander Lukashenko, who relied on those who idolise him while pushing other groups to the periphery” (Manaev, 2013). Consequently, the value-based and ideological contradictions that had long existed within the Belarusian society remained unresolved.

The absence of independent sociology in Belarus resulted in the dynamics of social transformations within the state being studied only by external sociological groups. For instance, the existence of a societal divide regarding the perceptions of Alexander Lukashenko is confirmed by sociological surveys conducted in the period of 1997–1998. An analysis of the economic values of the Belarusian society conducted by the Independent Institute for Social-Economic and Political Studies (IISEPS) indicates that the beliefs of the president's supporters are primarily ideologically political in nature and are weakly connected to reality, suggesting that they will lose their influence sooner or later (Raskol. Opros..., 1998). The analysis of survey results shows that Alexander Lukashenko and his policies have become the most powerful factor in dividing the Belarusian electorate and society as a whole. A significant conclusion of the study is that there is almost nothing in common between the supporters and the opponents of the president, which leads to the impression that two different nations coexist within Belarus (Raskol. Opros... 1998).

In this context, the opinion of Professor H. Ioffe from Radford University is particularly indicative. He asserts that “The Belarusian society has long lived in a state of division, but it has now reached dangerous proportions. There is a mutual demonisation of the two parts of society, creating the impression that these are two different nations. In such a state, Belarus cannot remain an independent state for long” (Ioffe, 2021). Considering the findings of sociological research and expert evaluations, it can be stated that the existing divide in the Belarusian society is fundamentally rooted in value-based and ideological orientations rather than linguistic, religious, or national factors.

According to the results of a study conducted by Chatham House from 23 July to 3 August 2021, there are three key segments within the Belarusian society: the protest core (36%), the neutral segment (36%), and the supporters of Alexander Lukashenko (28%) (Chatham House..., 2021). These results are not representative, as they were obtained through telephone surveys and do not take into account opinions of rural residents. However, in the absence of independent sociology in contemporary Belarus, this survey provides a general overview among politically active citizens, which includes both active opponents and supporters of Alexander Lukashenko and the Belarusian authorities.

At the same time, the neutral segment is not politically active and does not openly support any of the competing groups, which are fundamentally opposed to each other. Thus, against the backdrop of the conflict between these two active groups, a societal divide is evident, which is further exacerbated by the active use of hate speech by both sides. This process is accompanied by each side constructing internal communication based on diametrically opposed narratives, value systems, and rhetoric directed towards the other side.

Below, we will examine specific examples of hate speech in Belarusian media discourse. In our opinion, this phenomenon should be considered in two contexts:

the domestic political context (concerning specific individuals, groups, and processes within Belarus) and the foreign political context (pertaining to individual countries or political alliances).

Hate speech – the domestic political context

Alongside the development of the political crisis in Belarus, there has been a notable rise in rhetoric that assigns negative traits and characteristics to specific individuals or various social groups. Both protest supporters and the proponents of the current official authority have employed negative connotations directed at their opponents with varying degrees of intensity.

An important feature of the Belarusian media discourse has been the active use of labels and neologisms that mark political opponents and ascribe offensive connotations within the framework of the “us” versus “them” narrative. This has led to the formation of two conflicting groups, commonly referred to as “*zmagary*” and “*yabatski*”. The former political label denotes citizens opposing the authorities and, according to Belarusian analyst Eliseev, serves as the Belarusian equivalent of “Banderites” in anti-Ukrainian propaganda narratives (Eliseev, 2020). The second group, conversely, has become widespread in opposition media to negatively denote the supporters of Alexander Lukashenko.

In our view, the fundamental difference lies in the fact that the informational platform for the former group primarily consisted of social media, while the latter utilised more official communication channels. This primarily refers to state-run Belarusian television channels, a vast network of similarly oriented Internet media, and statements from official representatives of the authorities, including Alexander Lukashenko himself. This significantly shapes propaganda capabilities and influences the level of the dissemination and conveyance of necessary messages to a broader audience, reinforcing corresponding labels in public consciousness.

In particular, various methods of discrediting political opponents were used by both sides through attributing negative qualities and unlawful actions to them. Analysing the linguistic and visual components of the sociopolitical confrontation in Belarus at the onset of the political crisis in 2020, Slovak researcher I. Posokhin notes that, from the linguistic perspective, both sides exhibit similar strategies of the marginalisation, demonisation, and dehumanisation of their opponents (Posokhin, 2020). Numerous examples of this can be observed, particularly in news segments on television, Internet media contents, and social media publications.

In addition to the aforementioned general labels (“*zmagary*” and “*yabatski*”), which denote an affiliation with a particular political camp or adherence to corresponding values, it is important to point to the derivatives of these expressions.

Below, we will examine some of the most frequently used labels by representatives of the opposition in one of the most popular and widespread Telegram channels among Belarusian protesters, namely Nexta Live.

Referring to the imagery and themes of World War II in relation to the Belarusian police, terms such as “fascists” are employed to convey strong negative sentiments. This usage reflects a broader tendency within the discourse to invoke historical contexts that resonate with the current political climate, effectively reinforcing the vilification of law enforcement and the government (Segodnya boju MMA..., 2020; Fashisty brutalno..., 2020) – “*politsai*” (Prosto poslushajte..., 2020; Policai budut usilenno..., 2020; Segodnya pervoe voskresene..., 2020) and “*karateli*” (Pytki OMONa, 2020; Bukvalno gory cvetov i zapisok, 2020). To dehumanise and marginalise representatives of the security forces, terms such as “*kozly and ublydki*” were used (Mochi kozlov! Mochi ublyudkov!, 2020; 2 goda kolonii..., 2021), “*nasiloviki*” and “*biomusor*” (Iniciativa BYPOL..., 2020), “*slaboviki*” (GUBOP priznal svoyu bespomoshhnost, 2021; CHu! 17/10 – Marsh molodosti, 2020), or “dogs of the regime” (Po dannym pravozashhitnogo centra “Vesna”..., 2021; Stalo izvestno o gibeli..., 2020; Segodnya v Minske karateli..., 2020).

A separate place in this context is occupied by the figure of Alexander Lukashenko, who is subjected to techniques aimed at his demonisation in the eyes of Belarusians; terms that are applied include: “*Lukaszkesu*” (Polsha uproszhaet..., 2020; Deneg net, no vy derzhites, 2021), “*bloody dictator*” (Belarus zhyve!, 2020; V Zhlobine byla sovershena provokaciya..., 2020), as well as those for the purposes of marginalisation, dehumanisation, and ridicule: “*cockroach*” (Provodim rejdy..., 2020; Belorusy bedneyut..., 2020), “*lukavyj*” (Po sledam vcherashnego strima..., 2021; Geopolitika ot lukavogo, 2020), “*grandfather*” (Prostitute, tut ded..., 2021; Lukashenko namerenno obostryaet..., 2021), “*Shklov pensioner*” (Nedelyu nazad Tarakan..., 2020), and “*collective farm Fuhrer*” (Volyu Belorusov ne slomit, 2020; Marshi v Voskresene, 2020; Marsh sosedej, 2020). Meanwhile, supporters of the Belarusian ruler are collectively referred to as “*Lukashists*” (Ozverevshij yabatka..., 2020) and “*yabatski*” (V seti poyavilos video..., 2021; Iniciativa BYPOL..., 2020). Thus, the designations used by the opponents of the authorities are primarily related to Alexander Lukashenko and the representatives of the security forces.

As for the designations used by the authorities, their supporters, and state media in relation to the protesters, similar trends can be noted. For example, on the Belarusian state television, techniques aimed at dehumanising opposition representatives were employed, namely “*herd*” (Lica protesta..., 2021), “*handheld hamsters*” (Lica protesta..., 2021), “*sheep*” (Lukashenko: vybory proshli..., 2020), “*mold*” and “*demons*” (Izvrashhency, ubijcy..., 2021), “*witches*” (Na liniyu 102..., 2021), “*ghouls*” and “*pigs*” (Azaryonok: nam obyavlena vojna, 2021), “*jackals*” (Grigorij Azaryonok..., 2020), as well as “*snakes and rats, spiders and toads*” (Aleksej Dzermant o vystuplenii Prezidenta..., 2021). In some

cases, dehumanisation masks violence, as it is psychologically easier to approve of it against animals than against humans (Zmei i krysy, pauki i zhaby..., 2021).

Attempts at the marginalisation, discrediting, and demonisation of political opponents are also commonly made. Identical rhetoric has been observed from the authorities (Obkurennye, pyanyh mnogo, s narkotikami..., 2020). As to designations that carry a deliberately negative or ironic connotation, the following labels are applied: “*zmagary*” (Lukashenko: sidyashhie za rubezhom “*zmagary*”..., 2020), “*sviadomyia*” (Lukashenko o prizyvah..., 2020), “*incredible*” (Neveroyatnye..., 2020), “*drug addicts*” (Aleksandr Lukashenko nazval protestuyushhih..., 2020), “*maidanutye*” (Lukashenko: Majdanov v Belarusi ne budet, 2020), “*bastards*” (Grigorij Azaryonok..., 2020), “*murderers, terrorists, and rapists*” (Zhestokie ubijcy..., 2020), “*principle-less, morally deformed, and dangerous to society beasts*” (Zhestokie ubijcy..., 2020), and others. A common technique is the use of certain words in Belarusian within a Russian speech or Russian-language texts. For example, by using Belarusian words such as “*zmagary*” or “*sviadomyia*” and endowing them with ironic connotations, the direct meaning of these words is simultaneously devalued, as is the Belarusian language itself (Neveroyatnyj zmagar, 2021).

Based on the rhetoric presented above, it is important to note the active participation of state media in the aforementioned division of the Belarusian society into the supporters of the authorities, who are portrayed exclusively in a positive light, and their opponents, against whom the aforementioned techniques are used. In this context, it is appropriate to mention the research by analysts from the international expert initiative ISANS, namely Aleshko-Lessels and Eliseev, titled “Discrediting Political Opponents in Belarusian State Media and Hate Rhetoric.” The authors of the article emphasise the danger of hate rhetoric in the form of explicit or implicit calls for violence and note that “its systematic application can intensify tensions in society and foster enmity between groups of the population with different political views” (Aleshko-Lessels, Eliseev, 2021).

Hate speech – the external political context

A separate place in the Belarusian media discourse is devoted to discrediting and creating a negative image of other states. First and foremost, this concerns Belarus’ neighbouring countries: Poland, the Baltic states, and Ukraine. A characteristic technique in this regard is the comparison of these countries with Nazi Germany and veiled accusations of anti-Semitism, which “go hand in hand with Russophobia” (Rusofobiya i antisemitizm idut ruka ob ruku, 2020), as “the regimes ruling in the Baltic states, Warsaw, and Kyiv trace their lineage to the pre-war regimes of Poland and the Baltics, as well as to the Banderites in Ukraine. All

these regimes have allied themselves with Hitler” (Rusofobiya i antisemitizm idut ruka ob ruku, 2020). The appeal to historical memory and events from World War II is sensitive for the Belarusian society. Thus, by comparing neighbouring states policies to those of fascists, there is an attempt to reinforce labels based on negative emotions and images within the society.

On certain platforms, such as Sputnik.by, commentators sometimes use quite emotional and derogatory rhetoric regarding Poland, employing specific clichés and phrases. For example, the Polish state is positioned as a “watchdog of American imperialism” (Sergeev: soyuz Belarusi i Rossii..., 2019) and as the “main bulldog of the USA” (Baranec: v sluchae voennoj ugrozy..., 2019).

When examining this discourse, particular attention should be paid to the contemptuous rhetoric concerning Ukraine. In various segments on Belarusian television, references to Ukraine are marked by a degree of emotionality and accompanied by evaluative judgments. The ironic tone towards the Ukrainian state and its authorities is reflected, in particular, in the following quotes: “having made a choice different from Belarus,” “renouncing faith and kinship,” and that Ukraine “is forced to be a lackey for the new masters” (Nasha rodnaya, bratskaya Ukraina..., 2020; Ukraina, nasha slavyanskaya sestra..., 2020).

Against this backdrop, a striking technique is the proposal of a dichotomy of “us”–“them,” “friend”–“enemy.” This represents an attempt to impose the image of an enemy to the Belarusian society. It suggests that negative phenomena within Belarus are primarily provoked by external influences, threatening the sovereignty and territorial integrity of the country. At the same time, a positive and attractive image of Russia is constructed as the only possible ally in defending against the hostile West (Rezolyuciya Evroparlamenta..., 2020).

Thus, the use of hate speech with reference to Belarus’ neighbouring countries is accompanied by attempts to discredit them through derogatory rhetoric and appeals to historical memory and emotions. According to a Slovak media expert and the executive director of the international organisation MEMO 98, R. Kuzhel, the primary aim of using hate speech is to speculate on people’s emotions and manipulate them, which is effective when there is an emphasis on emotions (Manipulyacii..., 2021).

Conclusion

The active use of hate speech in Belarusian media discourse is primarily driven by the long-standing division within the Belarusian society, which has deepened since the mid-1990s. Key factors of this divide include internal political contradictions and value disagreements among Belarusians. The political crisis in Belarus, which emerged after the presidential election in 2020, served as a catalyst

It is important to note the different orientations of hate speech usage. While the internal political context has exacerbated social instability and polarised society, hate speech in the external political context aimed to construct an image of an external enemy. This was intended to consolidate and mobilise the Belarusian society against threats. Furthermore, the active use of hate speech as well as the disparagement, dehumanisation, or marginalisation of specific groups could lead to socially-dangerous phenomena and have negative consequences for the Belarusian society in the future.

[illegible]

- Chatham House. Vzglyady belorusov na politicheskij krizis. 2021, <https://drive.google.com/file/d/1LMW32mEgEP-Fk9CrqYyJpWt7nzjQFhAR/view> (accessed: 30.03.2022).
- CHU! 17/10 – Marsh molodosti. 2020. *Telegram-kanal NEXTA Live*, https://t.me/nexta_live/11724 (accessed: 04.04.2022).
- Deneg net, no vy derzhites. 2021, *Telegram-kanal NEXTA Live*, https://t.me/nexta_live/15177 (accessed: 04.04.2022).
- Eliseev, A. 2020, Antibeloruskaya propaganda i yazyk vrazhdy: Rezultaty monitoringa toksichnyh publikov seti “VKontakte”. *ISANS*, https://isans.org/wp-content/uploads/2020/12/vkontakte_research.pdf (accessed: 01.04.2022).
- Eliseev, A. 2020, “Zmagary” kak universalnoe vyrazhenie zla: Beloruskaya propaganda osedlala davnij prokremlevskij yarlyk, <https://isans.org/articles/zmagary-kak-universalnoe-vyrazhenie-zla-beloruskaya-propaganda-osedlala-davnij-prokremlevskij-yarlyk.html> (accessed: 03.04.2022).
- Fashisty brutalno kuda-to tashhat devushek s BCHB. 2020. *Telegram-kanal NEXTA Live*, https://t.me/nexta_live/11021 (accessed: 20.03.2022).
- Geopolitika ot lukavogo. 2020. *Telegram-kanal NEXTA Live*, https://t.me/nexta_live/12377 (accessed: 04.04.2022).
- Grigorij Azaryonok: esli do vyhodnyh kto eshhe veril v mirnye. 2020, <http://www.ctv.by/novosti-minska-i-minskoy-oblasti/grigoriy-azaryonok-esli-do-vygodnyh-kto-eschcho-veril-v-mirnye> (accessed: 03.04.2022).
- GUBOP priznal svoyu bespomoshhnost. 2021. *Telegram-kanal NEXTA Live*, https://t.me/nexta_live/14860 (accessed: 03.04.2022).
- Hate speech. 2013. *Cambridge Dictionary*, <https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/hate-speech> (accessed: 04.04.2022).
- Iniciativa BYPOL opublikovala novye videosvidetelstva izdevatelstv lukashistskogo gestapo nad belorusami. 2020. *Telegram-kanal NEXTA Live*, https://t.me/nexta_live/12485 (accessed: 04.04.2022).
- Ioffe, G. 2021. Belorusskoe obshchestvo uzhe davno zhivet v usloviyah raskola, <https://thinktanks.by/publication/2021/03/01/belorusskoe-obshchestvo-uzhe-davno-zhivet-v-usloviyah-raskola.html> (accessed: 01.04.2022).
- Izvrashhency, ubijcy, pedofily, gryaznye lzhecy, psihopaty, sadomity, terroristy, prostitutki. Vypusk ot 30 oktyabrya 2021 CTVBY. 2021, <https://www.youtube.com/watch?v=YCanPGxF084> (accessed: 05.04.2022).
- Kiklewicz, A., Pocietina, H. 2021. Yazykovaya kreativnost protestnyh diskursov v Belorussii posle prezidentskih vyborov 2020 goda. *Przegląd Wschodnioeuropejski* 12(1), pp. 269–304, <https://doi.org/10.31648/pw.6476>; http://www.uwm.edu.pl/cbew/PW_2021_12_1.pdf#page=269 (accessed: 01.04.2022).
- Kozhevnikova, G. 2006. Yazyk vrazhdy: tipologiya oshibok zhurnalist, <https://www.sova-center.ru/hate-speech/publications/2006/12/d9803/> (accessed: 05.04.2022).
- Lica protesta. CHto proishodit v zakrytyh chatah sejchas? // Azaryonok. Tajnye pruzhiny politiki. 2021, https://www.youtube.com/watch?v=BzxuArt0G5Q&ab_channel=CTVBY (accessed: 05.04.2022).
- Lukashenko: Majdanov v Belarusi ne budet. Hochu predupredit vseh jetih «majdanutyh». 2020, https://www.youtube.com/watch?v=DPfxfpHg-h0&ab_channel=%D0%A2%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%9E%D0%9D%D0%A2 (accessed: 03.04.2022).

- [illegible]

- Obkurrennye, pyanyh mnogo, s narkotikami: Lukashenko vyskazalsya o protestuyushhih v Minske. 2020, <https://esquire.ru/news/politics-news/11-08-2020/199033-obkurrennye-pyanyh-mnogo-s-narkotikami-lukashenko-vyskazalsya-o-protestuyushchih-v-minske/> (accessed: 30.03.2022).
- Ozverevshij yabotka izbil parnya za BCHB-flag. 2020. *Telegram-kanal NEXTA Live*, https://t.me/nexta_tv/7744 (accessed: 04.04.2022).
- Po dannym pravozashhitnogo centra “Vesna”, na dannyj moment izvestno o 83 zaderzhannyh na Marshe narodnogo obvineniya. 2020. *Telegram-kanal NEXTA Live*, https://t.me/nexta_live/12432 (accessed: 04.04.2022).
- Po sledam vcherashnego strima predlagaem nebolshuyu jekskursiyu po hramu tshheslaviya lukavogo – Dvorcu Nezavisimosti. 2021. *Telegram-kanal NEXTA Live*, https://t.me/nexta_live/13431?single (accessed: 04.04.2022).
- Policai budut usilenno zachishhat ulicy Minska. 2020. *Telegram-kanal NEXTA Live*, https://t.me/nexta_live/12198 (accessed: 04.04.2022).
- Polsha uproszhaet usloviya priema na rabotu belorusov. 2020. *Telegram-kanal NEXTA Live*, https://t.me/nexta_live/12322 (accessed: 04.04.2022).
- Posohin, I. 2020. Poslevybornaya situaciya v Belarusi: yazyk i obrazy. In: A.D. Ahvandrova, O.A. Dimitrieva (eds.), *Aktualnye problemy prepodavaniya nacionalnyh yazykov i literatur: sb. nauchnyh statej po itogam Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii, posvyashhennoj 70-letiyu kandidata pedagogicheskikh nauk, docenta Z.N. Yakushkinoy*. Cheboksary, Rossiya, pp. 258–264.
- Prostitute, tut ded chto-to nesvyaznoe pro nash kanal skazat pytaetsya. 2021. *Telegram-kanal NEXTA Live*, https://t.me/nexta_live/13966 (accessed: 04.04.2022).
- Prosto poslushajte, chto govoryat prostye minchanki probegayushhim mimo karatelyam. 2020. *Telegram-kanal NEXTA Live*, https://t.me/nexta_live/12434 (accessed: 04.04.2022).
- Provodim rejdy po vsem naselyonnyim punktam regiona s celyu vyyavleniya negosudarstvennoj simvoliki – tajnaya zapis soveshchaniya rukovodstva upravleniya MCHS po Vitebskoj oblasti. 2020. *Telegram-kanal NEXTA Live*, https://t.me/nexta_live/12453 (accessed: 04.04.2022).
- Pytki OMONa. Telegram-kanal NEXTA Live. 2020, https://t.me/nexta_live/11178 (accessed: 04.04.2022).
- Raskol. Opros. Nezavisimyj institut socialno-jekonomicheskikh i politicheskikh issledovanij. 1998, <http://www.iiseps.org/?p=3174> (accessed: 01.04.2022).
- Recommendation No. R (97) 20 of the Committee of Ministers to Member States on “hate speech”. 1997, <https://rm.coe.int/1680505d5b> (accessed: 31.03.2022).
- Rezolyuciya Evroparlamenta ugrozhaet budushhemu Evropy. 2020, <https://sputnik.by/columnists/20190923/1042804281/Rezolyutsiya-Evroparlamenta-ugrozhaet-buduschemu-Evropy.html> (accessed: 31.03.2022).
- Rusofobiya i antisemitizm idut ruka ob ruku. 2020, <https://sputnikby/columnists/20200124/1043778629/Rusofobiya-i-antisemitizm-idut-ruka-ob-ruku.html> (accessed: 31.03.2022).
- Segodnya boju MMA... 2021. *Telegram-kanal NEXTA Live*, https://t.me/nexta_live/14447?single (accessed: 04.04.2022).
- Segodnya pervoe voskresene... 2020. *Telegram-kanal NEXTA Live*, https://t.me/nexta_live/12580?single (accessed: 03.04.2022).

- Segodnya v Minske karateli ustroili potasovku s pensionerami. 2020. *Telegram-kanal NEXTA Live*, https://t.me/nexta_live/12246?single (accessed: 04.04.2022).
- Sergeev: soyuz Belarusi i Rossii – flagman novogo civilizatsionnogo processa. 2019, <https://sputnik.by/video/20190726/1042200971/Sergeev-belorussko-rossiyskiy-Soyuz--flagman-novogo-tsivilizatsionnogo-protssessa.html> (accessed: 19.03.2022).
- Stalo izvestno o gibeli 31-letnego Romana Bondarenko. 2020. *Telegram-kanal NEXTA Live*, https://t.me/nexta_live/12109 (accessed: 02.04.2022).
- Ukraina, nasha slavyanskaya sestra, otkryla protiv nas front vrazhdy i nenavisti. Mnenie Grigoriya Azaryonka. 2020, <http://www.ctv.by/ukraina-nasha-slavyanskaya-sestra-otkryla-protiv-nas-front-2021-vrazhdy-i-nenavisti-mnenie-grigoriya> (accessed: 30.03.2022).
- V seti poyavilos video, na kotorom otbityy yabotka... 2021. *Telegram-kanal NEXTA Live*, https://t.me/nexta_live/13489 (accessed: 03.04.2022).
- V Zhlobine byla sovershena provokaciya... 2020. *Telegram-kanal NEXTA Live*, https://t.me/nexta_live/8965?single (accessed: 03.04.2022).
- Vasilenko, E. 2019. “Yazyk vrazhdy” kak predmet nauchnogo analiza i kak socialnyj fenomen (teoreticheskoe obosnovanie perspektiv issledovaniya). *Filologiya i chelovek* 4, pp. 136–145.
- Vasilenko, E. 2019. Genderno obuslovlennyy “yazyk vrazhdy” v Belarusi: faktory i specifika. *Filologichni studiyi* 20, pp. 21–28.
- Volyu Belorusov ne slomit. 2020. *Telegram-kanal NEXTA Live*, https://t.me/nexta_live/12240 (accessed: 04.04.2022).
- Yazyk vrazhdy i nekorrektnaya leksika v belarusskikh media. 2021, https://mediaiq.by/search?search_api_views_fulltext=%D1%8F%D0%B7%D1%8B%D0%BA+%D0%B2%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B4%D1%8B+ (accessed: 28.02.2022).
- Yazyk vrazhdy v Mogilevskoj oblasti. Pervyj kvartal 2017 (monitoring pressy). 2017, <https://mspring.media/wp-content/uploads/2017/10/hate-speech-1-kv.pdf> (accessed: 28.02.2022).
- Yazyk vrazhdy. Obozrenie Mogilevskoj regionalnoj pressy za 2016 god. 2017, <https://mspring.media/wp-content/uploads/2017/08/Oboz-2016.pdf> (accessed: 28.02.2022).
- Zhestokie ubijcy, terroristy, nasilniki, geroi belomajdana. 2020, <https://www.sb.by/articles/zhestokie-ubiytsy-terroristy-nasilniki-geroi-belomaydana.html> (accessed: 02.02.2022).
- Zlochyny na grunti nenavisti: poperedzhennyya ta reaguvannyya. Informacijno-dovidkovij posibnik dlya gromadskih organizacij u regioni OBSYe.m. 2009, <https://www.osce.org/files/f/documents/e/3/180336.pdf> (accessed: 18.02.2022).
- Zmei i krysy, pauki i zhaby. Zachem Azaryonku slovar po zoologii? 2021, <https://mediaiq.by/article/zmei-i-krysy-pauki-i-zhaby-zachem-azaryonku-slovar-po-zoologii> (accessed: 19.02.2022).

EASTERN REVIEW 2024, T. 13(1)

*Arkadiusz Cygan**

 <https://orcid.org/0000-0002-0407-4088>

e-mail: cygan.arkadiusz@gmail.com

The Twilight of Consensus? The Energy and Climate Policy in the Election Manifestos of Major British Political Parties Before the 2024 General Election

Abstract. The UK's transformation into a low-carbon economy has reached the halfway point. However, the next stage of the decarbonisation process will require socially unpopular actions to be taken more often than before. Against this background, British political parties published election manifestos before the general election in 2024. The analysis of these documents allows us not only to understand the parties' priorities in the energy and climate policy, but also to observe the evolution of the approach to this topic in the UK. Through the analysis of election manifestos, the article aims to examine the state of consensus of major British political parties on the green transformation that has existed for almost two decades. The research results shed light on the importance of public participation in designing political programmes in the area of energy and climate, which is also significant in the context of challenges related to Polish and European energy and climate transformation.

Keywords: the United Kingdom, election manifestos, climate policy, net zero, social acceptance

* Arkadiusz Cygan – holds a Master of Arts in Law from the University of Warsaw and a Post-graduate Diploma in Economic Diplomacy from the Warsaw School of Economics. Currently, he is employed by the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Poland. His research interests primarily lie in the areas of energy and climate policy.

© by the Author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz. Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)
Received: 12.02.2025. Verified: 06.04.2025. Accepted: 07.05.2025.

Funding information: Not applicable. **Conflicts of interests:** None. **Ethical considerations:** The Author assure of no violations of publication ethics and take full responsibility for the content of the publication. **The percentage share of the author in the preparation of the work is:** 100%. **Declaration regarding the use of GAI tools:** Not used.

Zmierzch konsensusu? Polityka energetyczno-klimatyczna w programach wyborczych głównych brytyjskich partii politycznych przed wyborami parlamentarnymi w 2024 r.

Streszczenie. Brytyjska transformacja w kierunku gospodarki niskoemisyjnej osiągnęła półmetek. Kolejny etap dekarbonizacji będzie jednak wymagał częstszego niż dotychczas podejmowania niepopularnych społecznie działań. Na tym tle brytyjskie partie polityczne opublikowały manifesty programowe przed wyborami parlamentarnymi w 2024 r. Analiza tych dokumentów pozwala nie tylko zrozumieć priorytety ugrupowań w polityce energetyczno-klimatycznej, lecz także zaobserwować ewolucję podejścia do tej tematyki w Wielkiej Brytanii. Poprzez analizę manifestów wyborczych artykuł ma na celu zbadanie stanu istniejącego od niemal dwóch dekad konsensusu głównych brytyjskich partii politycznych w sprawie zielonej transformacji. Wyniki badań rzucają światło na temat znaczenia udziału społeczeństwa w projektowaniu programów politycznych w obszarze energii i klimatu, co jest istotne także w kontekście wyzwań związanych z polską i europejską transformacją energetyczno-klimatyczną.

Słowa kluczowe: Wielka Brytania, manifesty wyborcze, polityka klimatyczna, net zero, akceptacja społeczna

1. Introduction¹

Over the last two decades, the United Kingdom² has served as an example of a nation pursuing a progressive energy and climate policy.³ The fight against climate change has become an important political topic in this nation, which culminated in the adoption of the Climate Change Act (CCA) in 2008, creating the institutional and legal framework for the British transformation process towards a low-carbon economy. The amendment of the CCA in 2019 introduced into legislation the goal of achieving climate neutrality by 2050 (net zero). The direction in energy and climate policy thus chosen has enjoyed the consensus of major British political parties for years (Biskup, 2022: 1).

The central element of the CCA is the so-called carbon budgets, indicating the maximum permissible level of territorial greenhouse gas emissions over a given five-year period. Currently, the UK is in the implementation phase of the fourth

¹ This article reflects the author's personal views and not the official position of his affiliated institution. The translation of the quoted Polish sources into English is mine (the author's).

² For practical reasons, the commonly known name – the United Kingdom (UK) – will be used in this article.

³ Due to limitations regarding the length of the text, the article concerns mitigation only.

budget, covering the years 2023–2027. The decarbonisation of the British economy has so far proceeded as planned. All carbon budgets were met, although most decarbonisation initiatives concerned the electricity generation sector (including a complete phase-out of coal) and industrial processes. These activities meant that the British transformation process reached the halfway point in 2022 (Department for Energy Security & Net Zero, 2022: 1).

The aim of the article is to analyse the contents of the election manifestos of major British political parties⁴ in order to examine the state of political consensus on the green transformation that has existed in this nation for almost two decades. The following research questions were asked: was the energy and climate policy an important element of the manifestos of the main British political parties? Do these parties present a convergent position on the implementation of the energy and climate goals set so far? The article hypothesises that the process of the re-politicisation of the energy and climate policy is beginning in the UK.

Additionally, the article sheds light on the political challenges of the decarbonisation process, which is relevant also in the Polish and European (continental) context. The qualitative analysis was based on a wide range of sources, including primary documents and scientific literature, and supplemented with government and parliamentary publications.

The article consists of the introduction and four parts. The first part presents the results of the 2024 British general election and indicates the importance of election manifestos. The second part presents the most important energy and climate policies set out in the manifestos. The next part provides a summary containing reflections on the potential use of British experience in the context of Polish and European energy and climate transformation. The article ends with conclusions from the analysis of election manifestos.

2. The British general election of 2024 – the importance of election manifestos

On 4 July 2024, elections to the House of Commons were held and ended with a decisive victory for the Labour Party, which won 411 of the 650 seats. This ended the fourteen-year period of the Conservative Party's rule. It can be argued that this shift reflects wider dissatisfaction with the government's handling of issues such as health care or immigration, but also, to some extent, energy and climate, which will be discussed in more detail later in this article.

⁴ Due to the specificity of the British electoral system, the article includes parties that won at least one million votes. Hence, the study does not include, for example, the Scottish National Party or the Democratic Unionist Party, which, although they won more seats than the Green Party of England and Wales, did not reach the adopted vote threshold.

Table 1. The 2024 UK general election results (political parties with over 1 million votes)

Party	Votes	Vote share	Seats
Labour	9 708 716	33,70	411
Conservative	6 828 925	23,70	121
Reform UK	4 117 620	14,29	5
Liberal Democrat	3 519 143	12,22	72
Green Party of England and Wales	1 842 436	6,40	4
Total		90,31	613 / 650

Source: own study, based on: Cracknell, Baker, 2024: 8–9.

The key moment of the election campaign in the UK is the announcement of election manifestos by the parties, which are discussed and carefully analysed by the media, pundits, and commentators in the course of the campaign. From this point of view, manifestos constitute a source of knowledge of the party's priorities and proposed actions. As a result of the Salisbury Convention (also known as the Salisbury-Addison Convention or the Salisbury Doctrine), which has been officially in force since the end of World War II, these documents are important not only in the context of election promises, but also in the government's subsequent practice.

Dennis Cavanagh highlights the role that manifestos play in the policymaking process, in particular as a factor that builds legitimacy and the government's mandate for action, often serving as a "battering ram for change" (Kavanagh, 1981: 8–15). Grzegorz Pastuszko, in turn, points out that "conventions play an extremely important role in the British constitutional system. Filling the space that in continental European countries is usually reserved for the provisions of the written constitution, they regulate a number of important, often even critical, areas of the operation of state power" (Pastuszko, 2015: 261). Put simply, the Salisbury Convention stipulates that the upper house of parliament will not block bills adopted by the House of Commons as long as they constitute the implementation of the promises contained in the election manifesto of the ruling party. In practice, however, the application of this convention has posed some difficulties. This was reflected in the establishment of the Joint Committee on Conventions in 2006, which confirmed the validity of the convention and clarified it. As Tomasz Wiecech notes, the Commission's report explains that

the Salisbury Convention mandates (...) the adoption of bills implementing the commitments of the ruling party's electoral manifesto at second reading; prohibits the introduction of amendments to such bills that modify their content contrary to the government's intentions (so-called wrecking amendments) and orders the bills to be adopted and returned to the House of Commons so that it can respond to the amendments introduced by the House of Lords within a reasonable time (Wiecech, 2011: 190).

The Salisbury Convention in its current form came into existence after the Labour Party had won the majority in the House of Commons in the 1945 election. At that time, the House of Lords was composed of a vast majority of Conservative hereditary peers. In practical terms, the Salisbury Convention has less direct significance when there is a Conservative government alongside a Conservative-dominated House of Lords. This is because the likelihood of the Lords blocking government legislation is already reduced due to party alignment. It should be noted, however, that even with party alignment, the House of Lords can be more independently minded, and many peers may not feel bound by party discipline in the same way as MPs. Thus, the Salisbury Convention serves as an important constitutional principle, strengthening democratic legitimacy and constitutional stability.

3. The energy and climate policy in election manifestos

Without prejudging the importance of energy and climate issues for the election results, it should be noted that these issues were a significant element of the manifestos of all the major political parties. They frequently devoted a separate chapter to these issues, which marked a change from the elections of previous years. The main energy and climate elements of the manifestos are presented below, including the parties' approaches to: 1) the net zero goal; 2) renewable energy sources (RES); 3) fossil fuels; 4) nuclear energy; 5) road transport decarbonisation; and 6) heating and energy efficiency, i.e. key areas from the perspective of the ongoing decarbonisation process.

The winning Labour Party's manifesto states that "the climate and nature crisis is the greatest long-term global challenge that we face" (Labour Party Manifesto 2024...: 49). Making the UK a leader in the field of clean energy was indicated as one of five missions that were to constitute the core of the Labour Party's policy after taking power. The party emphasised the importance of achieving the net zero goal, pointing to the benefits in the form of cheaper energy, job creation, and increased security. At the forefront of the Labour Party's policy is the commitment to completely decarbonise the electricity generation sector. For this purpose, doubling onshore wind capacity, tripling solar power, and quadrupling offshore wind by 2030 is planned. Another important commitment in this area is the creation of a new public company, the Great British Energy, the primary goal of which is to promote and support investments in the field of clean energy. The Party also supports the development of nuclear energy in terms of building both large new power plants and small modular reactors (SMRs). Regarding fossil fuels, the Labour Party promises to "maintain a strategic reserve of gas power stations to guarantee security of supply" (Labour Party Manifesto 2024...: 52). At the same time, the Party supports the gradual transformation of the North Sea oil and gas sector. In

practice, this means no new exploration licences in this area while respecting those issued during the rule of the Conservative Party. Labour also supports raising the windfall tax⁵ and promises its extension. With regard to the decarbonisation of road transport, the Labour Party commits to returning to the plan announced by the Conservative Party (later delayed) to phase out the sale of new petrol and diesel cars from 2030. Labour also plans to double the financial resources available for the home upgrade scheme (the Warm Homes Plan).

The Conservative Party also devoted a lot of space to energy and climate issues in its manifesto (The Conservative and Unionist Party Manifesto 2024...). In the chapter titled “Our plan for an affordable and pragmatic transition to net zero”, the Party emphasises its commitment to reaching the net zero goal and its achievements so far in this area. However, later in the manifesto, the intention to adopt a more pragmatic approach to net zero comes to the fore, expressed, *inter alia*, by establishing a priority for reducing the costs of transformation for the society and obtaining a stronger social mandate for further reforms. With regard to RES, the Conservative Party chiefly proposes tripling the offshore wind capacity. It also expresses support for the development of onshore wind farms and solar power plants, albeit subject to the priority given to the protection of agricultural land and landscape aesthetics, as well as the position expressed by local communities living in the area affected by this type of installation. In the area of fossil fuels, Conservatives point out the need to build new gas power plants to maintain energy security, given a rapid increase of RES in the system. They also support further development of the oil and gas sector in the North Sea, including the promise of new licences in this area. At the same time, windfall tax would be extended to the 2028–2029 tax year. The Conservative Party also supports the dynamic development of nuclear energy, including SMR. In principle, the Party advocates the decarbonisation of road transport. However, here it places emphasis on the protection of the domestic automotive sector and opposes the extension of the Ultra Low Emission Zones (ULEZ) in London. Similarly, in the area of heating and energy efficiency, the Tories stress their intention to allocate significant funds for the thermal modernisation of buildings, pointing to the associated economic benefits for households. At the same time, they also emphasise that households should be given sufficient time to adapt to the reforms and announce that none of the planned initiatives in this sector will enforce the replacement of used equipment, e.g. gas boilers.

Energy and climate issues were also highlighted in the election manifesto of Reform UK (formerly the Brexit Party). However, unlike the two principal British parties, Reform UK strongly emphasises that the net zero target has a negative impact on the British economy. It also points out that the emission reduction targets set so far are impossible to achieve, even in financial terms, and, therefore,

⁵ The Energy Profits Levy.

the Party will strive to repeal them. Consequently, Reform UK supports ending subsidies for RES, pointing out that the development of this sector has contributed to an increase in energy prices. The Party also indicates, *inter alia*, the need to protect agricultural land against its potential use for solar energy development. At the same time, Reform UK announces support for the shale gas sector and further development of the gas and oil industry in the North Sea. The manifesto also states support for coal mining. In the area of nuclear energy, the Party points to the need to develop small nuclear reactors produced in the UK. Reform UK is silent on the decarbonisation of heating and improving energy efficiency. With regard to road transport, the Party announces a package of actions aimed at stopping the development of electromobility, even by prohibiting the creation of clean transport zones or lifting the planned ban on the sale of new petrol and diesel vehicles.

The Liberal Democrats also devoted a separate chapter to energy and climate issues, pointing out that climate change is an existential threat requiring urgent action. In fact, it announces commitment to achieving net zero by 2045, i.e. five years earlier than the current goal. The party declares strong support for the development of RES in order to achieve a 90% share of this sector in the electricity generation structure by 2030. In the area of fossil fuels, Liberal Democrats advocate a ban on the use of hydraulic fracturing (fracking; used for shale gas extraction) and a ban on opening new coal mines. At the same time, the Party avoids taking a clear position on the future of the oil and gas sector in the North Sea, pointing only to the need to end subsidies for fossil fuels and implement the principles of a just transition. Liberal Democrats completely ignore the topic of nuclear energy. Regarding road transport, the Party advocates the development of electric vehicle charging stations as well as the reinstatement of the requirement that every new passenger or small commercial vehicle sold in the UK be zero emission from 2030. In terms of heating and energy efficiency, Liberal Democrats announce a new programme supporting the process of thermal modernisation of buildings and the installation of heat pumps in low-income households.

The Green Party of England and Wales emphasises that the UK's current climate targets do not reflect the urgency of the climate crisis. In this context, the Greens commit themselves to "push the government to transition to a zero-carbon society as soon as possible, and more than a decade ahead of 2050" (The Green Party's Manifesto...: 10). The Party also focuses on the dynamic development of RES, which are to constitute approximately 70% of the electricity generation structure by 2030. The Greens also commit to a number of actions aimed at reducing the role of fossil fuels in the British economy, including, among others, ending their subsidies, striving to introduce the so-called carbon tax, and revoking licences enabling their extraction. The Green Party also strongly supports the abandonment of nuclear energy, which it considers dangerous, harmful to the environment, and too expensive. In the area of road transport decarbonisation, the Party envisages ending the sale of new petrol and diesel cars by 2027,

as well as ensuring that the existing vehicles of this type are phased out of use by 2035. The Greens also announce their intention to launch extensive support programmes for the thermal modernisation of buildings and the installation of low-emission heating systems.

4. Practical implications

Reaching the milestone of British energy and climate transformation in the form of a 50% reduction in territorial greenhouse gas emissions heralds the opening of a new area of political conflict, the axis of which is not divergences regarding the instruments of decarbonisation, but the advisability of continuing this process in the first place. The increasingly visible erosion of political consensus on this matter means that the current British model of transformation will, for the first time since its creation, be subjected to political tests in the coming years. An analysis of these processes may provide an interesting contribution to the debate on dilemmas related to designing politically effective conditions for carrying out an advanced climate transformation.

At the halfway point of the British transformation, the political parties can be divided into three groups, i.e. those supporting further decarbonisation (the Labour Party, Liberal Democrats, the Green Party of England and Wales); those against further decarbonisation (Reform UK); and those taking an ambiguous position (Conservative Party). It is, therefore, clear that in the UK, political parties with a positive attitude to decarbonisation still predominate. The challenges related to the implementation of the next phase of transformation mean that this proportion may change in the coming years, and the energy and climate policy may become a hostage to party interests in the future.

YouGov's data shows that while climate change denial in the UK remains very low, scepticism towards climate policy is on the rise. The proportion of people who see climate change as one of top political issues is falling, while the group indicating that the UK is already doing more for climate than other nations is growing. As YouGov points out, according to 2025 data, "even among those who voted Green at last year's general election – a party for whom the environment is their defining issue – just 51% see it as a top issue facing the country today, a noticeable contrast to 89% of Reform UK voters saying the same of immigration, arguably their defining issue" (Difford, 2025).

What is particularly important in this context is the fact that carbon budgets are becoming increasingly smaller, i.e. they set lower permissible emission levels, which in practice will make it difficult for subsequent governments to delay making socially-sensitive decisions. Climate Change Committee (CCC), which is an expert advisory and control body with significant political potential, points out,

despite the successful implementation of the first three carbon budgets, as of 2024, only one-third of the policy actions necessary to achieve the decarbonisation goal for 2030⁶ are covered by feasible plans (Climate Change Committee, 2024).

The British decarbonisation process, so far based mainly on activities in the energy sector, has taken place somewhat in the background, without the need for public engagement. The next phase of transformation will be different. Relatively small progress in domestic transport, agriculture, and the building sector will require effective social participation, including replacing petrol and diesel cars with electric ones or installing low-emission heating systems. The key to success in this context appears to be policies aimed at increasing social awareness of the complexity of decarbonisation, as well as social acceptance of the related changes, pointing first to possible individual benefits and satisfying the need for a sense of fair distribution of the costs.

British experience in this area may constitute a reference point for designing Polish and continental European energy and climate programmes. The expected acceleration in the EU's ambitions in terms of reducing greenhouse gas emissions⁷ will, in the coming years, require the adoption of socially-sensitive decisions in Poland, too. The negative political consequences of insufficient activities in the area of building public participation⁸ illustrated in this article constitute one of the main lessons to be drawn from the progress of green transformation in the UK to date. Failure to draw conclusions in this respect will result in increased risk of the ineffectiveness of the planned decarbonisation instruments⁹ and of social unrest, which will consequently negatively affect the prospects for successful energy and climate transformation in Poland and the EU.

5. Conclusions

The energy and climate policy formed an important part of the British electoral campaign, as evidenced by the fact that all major parties covered this topic extensively in their manifestos. All parties, except for Reform UK, declare their

⁶ I.e. emission reduction of 68%.

⁷ The EU's emission reduction target for 2030 is 55%. By 2040, it is to be 90%.

⁸ An interesting example of an initiative aimed at building a more deliberative model of climate policy in the UK was the establishment of the climate assembly in 2020. As Willis points out, this initiative enabled a structured dialogue between citizens, experts, and politicians to chart the future course of climate action in a spirit of cooperation rather than imposed top-down actions, and also provided a kind of training ground for politicians in which they could test rhetoric and public sentiment in relation to specific policies – see: Willis, 2020: 90–94.

⁹ E.g. ETS2, i.e. emissions trading system separate from the existing ETS system. ETS2 will cover emissions mainly from buildings and road transport sectors. It is expected to become fully operational in 2027.

support for further decarbonisation and the net zero target. However, they differ significantly in terms of the preferred pace of decarbonisation, the instruments used for this purpose, and, to a large extent, the political narrative around it.

What is particularly significant in this context is the attitude of the Conservative Party, which, while defending its heritage in the fight against climate change¹⁰ and maintaining its commitment to achieving net zero by 2050, clearly signals its readiness to significantly alter its policies in this area. It points to the costs associated with further decarbonisation and the need to make further reforms conditional on obtaining a clear social mandate.¹¹ The Conservatives contrast strongly in this respect with the Labour Party, whose rhetoric sees net zero as an opportunity, especially in terms of increased energy security, job creation, and lower energy bills. It should be noted that the attitude of the Conservative Party is largely due to the increasing popularity of Reform UK, which is sceptical about climate change,¹² although the internal inconsistency of the Tories in the field of energy and climate policy has deeper roots and a long-standing history (Carter, Pearson, 2024: 154–174). The actions and speeches of Prime Minister Rishi Sunak in the pre-election period concerned primarily the need to change the tone of the discussion on net zero and adopt a “more pragmatic approach”, which meant slowing down and relaxing some of the climate goals and initiatives adopted by previous Prime Ministers from the Conservative Party.¹³ Kemi Badenoch, known for her sceptical statements about the net zero goal,¹⁴ became the new leader of the Party after the elections, which could suggest that in the coming years the Tories will strengthen their sceptical position towards ambitious climate actions.

Equally significant is the emphasis placed by individual parties on energy issues and economic benefits for households. It seems that this strategy results largely from the vivid memory of the energy crisis of 2022, the ongoing war in Ukraine, and the cost-of-living crisis. “Energy” and “renewable energy sources” were mentioned in the Labour Party manifesto more than twice as often as “climate” and “net zero”.¹⁵ A similar emphasis on energy issues can also be seen in the manifestos of other parties, except for Liberal Democrats.

¹⁰ It was during the government of Prime Minister Theresa May that the CCA amendment establishing the net zero target was adopted. Moreover, during Boris Johnson’s government, many sector strategies were developed in line with this goal.

¹¹ Former Prime Minister Rishi Sunak repeatedly pointed out that so far net zero has not been sufficiently subjected to public assessment and debate, see e.g. PM speech on Net Zero...

¹² As Dickson and Hobolt point out, “a large proportion of radical right-wing supporters in 2023 were Conservative Party supporters in 2020. Of the voters who switched from the Conservative Party, the vast majority are skeptical of climate policies” (see: Dickson, Hobolt, 2024: 18).

¹³ E.g. postponing the ban on the sale of new petrol and diesel cars for five years.

¹⁴ E.g. in 2022, she called the net zero goal “unilateral economic disarmament”, (see: *The Independent*, Tory Leadership Hopeful...)

¹⁵ For the Liberal Democrats, climate and net zero feature a total of 55 times, while energy and renewables feature 43 times. In the case of the Labour Party, the ratio is 28 to 72; the Conservative Party – 21 to 55; Reform UK – 15 to 25; and the Green Party – 52 to 71.

Reform UK is the only major British political party that openly opposes further decarbonisation and calls for abandoning the net zero goal, pointing primarily to the negative impact of this process on the state of the national economy. This is part of a broader trend observed in many European countries. According to research conducted by Zachary Dickson and Sara Hobolt, radical right-wing parties in Europe have changed their previous strategy of ignoring climate policy to politicising this topic and turning it into a politically-sensitive issue (wedge issue) in order to polarise society and mobilise their electorate. For this purpose, these parties challenge the existing consensus on climate among mainstream parties (Dickson, Hobolt, 2024: 2). The emergence of a genuine political force¹⁶ that so openly questions climate achievements to date and the direction of progress in this field can be interpreted as an expression of concern by a significant part of the society about the challenges related to the decarbonisation of sectors other than energy. Furthermore, the growing popularity of this party,¹⁷ and the rhetoric it has used in the post-election period, also signals the need to change the tone of the debate on climate action, which was shaped after the adoption of the CCA Act. Referring to Samuel Fankhauser's words from 2011 that "there is still climate scepticism at the feral end of public opinion, but the constructive debate is no longer about the targets, but instead about how to meet them," (Fankhauser, 2011: 495) it can be argued that presenting sceptical opinions in this policy area is no longer solely the domain of niche parties, and the British debate may soon once again be about defining the climate goals themselves and not just how to achieve them.

Going further, the hypothesis that the process of the re-politicisation of energy and climate policy is beginning in the UK appears to be true. So far, the nation has been looking for stabilisation in this area in order to effectively "block" political obligations, largely as a response to the challenges related to the time inconsistency problem (Lockwood, 2021: 1235–1236). The tangible effect of these efforts was the adoption of the CCA, as well as the resulting requirement to adopt carbon budgets, and the creation of the Climate Change Committee (CCC), which is an expert advisory and control body with significant political potential. However, Matthew Paterson, Paul Tobin, and Stacy VanDeveer draw attention to the threats resulting from this approach, including insufficient democratisation of the reforms involved. They also point out that avoiding political conflict may, under certain conditions, be counterproductive. Therefore, researchers signal the need to look for points of convergence between approaches: on the one hand, that which postulates the creation of conditions for the stabilisation of energy and climate policy, and, on the other, that which treats conflict as a necessary or even

¹⁶ Due to the specificity of the British electoral system, Reform UK won only 5 seats while achieving the third result in the country in terms of the number of votes cast for the party – see Table 1.

¹⁷ According to *Politico*, as of 12 December 2024, support for Reform is at 23%, with 26% for the Labour Party and 25% for the Conservative Party (see *Politico*. Pool of Pools...).

desirable element for the implementation of ambitious climate actions (Paterson, Tobin, VanDeveer, 2022: 2). The observation of the British political scene shows that this need has already been noted in some political circles, as shown, *inter alia*, by proposals to strengthen the role of parliament in the process of adopting future carbon budgets or implementing measures aimed at improving parliamentary scrutiny and debate on this topic (Dunne, 2024). On the one hand, such proposals can reinforce the current stabilisation model, while on the other hand they introduce mechanisms that can foster political debate.

Neil Carter and Connor Little point out that party competition can take many forms, depending on the salience of the issue and the degree of inter-party disagreement. The authors identify four main structures of competition, namely 1) competitive consensus, characterised by low levels of conflict and high salience; 2) passive consensus, characterised by a low level of disagreement and low salience; 3) passive disagreement, characterised by a high level of disagreement and low salience; and 4) competitive disagreement, which means there is high inter-party disagreement and high salience. These structures are helpful in describing party competition on cross-sectional themes, such as climate change, as well as policy sectors and policy instruments (Carter, Little, 2021: 3–4). At the same time, the authors note that for years, party competition in the area of climate policy in the UK had been characterised by passive consensus, before it turned in 2006 into a period of competitive consensus that lasted until 2010. Then, a period of passive disagreement began, lasting until 2016, which later changed into a competitive disagreement in 2016–2017. According to researchers, since 2019, there has been a return to the period of competitive consensus (Carter, Little, 2021: 9). Going further, it should be stated that in the period preceding the British general election in 2024, competition in the area of energy and climate policy was again in the phase of competitive disagreement. As Madeleine Farstad and Marianne Aasen point out, such a period may result in ambitious climate initiatives, but with a significant risk of their short lifespan related to possible changes in government (Farstad, Assen, 2023: 733).

Bibliography

- Biskup, P., 2022. Brytyjska transformacja klimatyczna wobec wyzwań społeczno-gospodarczych i bezpieczeństwa. *PISM Strategic File 7*(115), [https://pism.pl/webroot/upload/files/Strategic%20File/PISM%20Strategic%20File%20nr%207%20\(115\).pdf](https://pism.pl/webroot/upload/files/Strategic%20File/PISM%20Strategic%20File%20nr%207%20(115).pdf) (accessed: 18.01.2025).
- Burnet, N., Hinson, S., Stewart, I., 2024. The UK's Plans and Progress to Reach Net Zero by 2050. House of Commons Library, 09.2024

- Carter, N., Little, C., 2021. Party Competition on Climate Policy: The Roles of Interest Groups, Ideology and Challenger Parties in the UK and Ireland. *International Political Science Review* 42(1), pp. 1–17. <https://doi.org/10.1177/0192512120972582>
- Carter, N., Pearson, M., 2024. From Green Crap to Net Zero: Conservative Climate Policy 2015–2022. *British Politics* 19. <https://doi.org/10.1057/s41293-022-00222-x>
- Climate Change Committee. UK off track for Net Zero, say country’s climate advisors, <https://www.theccc.org.uk/2024/07/18/uk-off-track-for-net-zero-say-countrys-climate-advisors>
- The Conservative and Unionist Party Manifesto 2024. Clear Plan, Bold Action, Secure Future, <https://public.conservatives.com/static/documents/GE2024/Conservative-Manifesto-GE2024.pdf> (accessed: 22.12.2024).
- Cracknell, R., Baker, C., 2024. *General Election 2024 Results*. House of Commons Library, 07.2024, <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-10009/CBP-10009.pdf> (accessed: 23.12.2024).
- Department for Energy Security & Net Zero, 2022. UK Greenhouse Gas Emissions, Final Figures, <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/65c0d15863a23d0013c821e9/2022-final-greenhouse-gas-emissions-statistical-release.pdf>
- Dickson, Z., Hobolt, S., 2024. Going Against the Grain: Climate Change as a Wedge Issue for the Radical Right. *Comparative Political Studies*. <https://doi.org/10.1177/00104140241271297>
- Difford, D., 2025. Earth Day 2025. Where do Britons Stand on Climate Change? *YouGov UK*, <https://yougov.co.uk/politics/articles/52033-earth-day-2025-where-do-britons-stand-on-climate-change>
- Dunne, P., 2024. How Should Parliament Handle the Seventh Carbon Budget – And Why Does It Matter? *Hansard Society blog*, <https://www.hansardsociety.org.uk/blog/how-should-parliament-handle-the-seventh-carbon-budget> (accessed: 23.12.2024).
- Fankhauser, S., 2011. Do Climate Targets Work? *Carbon Management* 2(5). <https://doi.org/10.4155/cmt.11.54>
- Farstad, F., Aasen, M., 2023. Climate Change Doesn’t Win You a Climate Election: Party Competition in the 2021 Norwegian General Election. *Environmental Politics* 32(4), pp. 732–742. <https://doi.org/10.1080/09644016.2022.2144019>
- Gillard, R., 2016. Unravelling the United Kingdom’s Climate Policy Consensus: The Power of Ideas, Discourse and Institutions. *Global Environmental Change* 40, pp. 26–36. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2016.06.012>
- The Green Party’s Manifesto for a Fairer, Greener Country. *Real Hope. Real Change*, <https://greenparty.org.uk/app/uploads/2024/06/Green-Party-2024-General-Election-Manifesto-Long-version-with-cover.pdf>
- Guinaudeau, I., Persico, S., 2014. What Is Issue Competition? Conflict, Consensus, and Issue Ownership in Party Competition. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties* 24(3), pp. 312–333. <https://doi.org/10.1080/17457289.2013.858344>
- House of Lords, House of Commons, Joint Committee on Conventions. *Conventions of the UK Parliament, Report of Sessions 2005–06, Volume I*, HL Paper 265-I, HC 1212-I, <https://publications.parliament.uk/pa/jt200506/jtselect/jtconv/265/265.pdf>

- The Independent. Tory Leadership Hopeful Kemi Badenoch Brands Net Zero 'Unilateral economic disarmament', <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/kemi-badenoch-net-zero-tory-leadership-b2121209.html> (accessed: 23.12.2024).
- Kavanagh, D., 1981. The Politics of Manifestos. *Parliamentary Affairs* XXXIV(1), pp. 7–27. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.pa.a054190>
- Labour Party Manifesto 2024. *Change*, <https://labour.org.uk/wp-content/uploads/2024/06/Change-Labour-Party-Manifesto-2024-large-print.pdf> (accessed: 22.12.2024).
- Liberal Democrats Manifesto 2024. *For a Fair Deal*, https://www.libdems.org.uk/fileadmin/groups/2_Federal_Party/Documents/PolicyPapers/Manifesto_2024/For_a_Fair_Deal_-_Liberal_Democrat_Manifesto_2024.pdf (accessed: 22.12.2024).
- Lockwood, M., 2021. A Hard Act to Follow? The Evolution and Performance of UK Climate Governance. *Environmental Politics* 30(1), pp. 26–48. <https://doi.org/10.1080/09644016.2021.1910434>
- Pastuszko, G., 2015. Konwenans Salisbury'ego w brytyjskim porządku konstytucyjnym. *Studia Politologiczne* 38, pp. 261–277.
- Paterson, M., Tobin, P., VanDeveer, S., 2022. Climate Governance Antagonisms: Policy Stability and Repoliticization. *Global Environmental Politics* 22(2), pp. 1–11. https://doi.org/10.1162/glep_a_00647
- PM speech on Net Zero, <https://www.gov.uk/government/speeches/pm-speech-on-net-zero-20-september-2023> (accessed: 23.12.2024).
- Politico. Pool of Pools, <https://www.politico.eu/europe-poll-of-polls/united-kingdom/> (accessed: 23.12.2024).
- Reform UK, Our Contract with You, https://reformukchi.uk/wp-content/uploads/2024/06/Reform_UK_Contract_With_The_People-NFL.pdf (accessed: 22.12.2024).
- Seaton, J., Winetrobe, B., 1998. The Passage of Constitutional Bills in Parliament. *The Journal of Legislative Studies* 4(2), pp. 33–52. <https://doi.org/10.1080/13572339808420552>
- Walk, P., Stognief, N., 2022. From Coal Phase-Out to Net Zero: Driving Factors of UK Climate Policy. *Environmental Science and Policy* 138, pp. 76–84. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2022.09.019>
- Wieciech, T., 2011. *Konwenanse konstytucyjne*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Willis, R., 2020. *Too Hot to Handle? The Democratic Challenge of Climate Change*. Bristol: Bristol University Press.

EASTERN REVIEW 2024, T. 13(1)

Adam Oziemski

 <https://orcid.org/0009-0005-8611-2103>

Uniwersytet Łódzki

e-mail: adam.ozieski@edu.uni.lodz.pl

Mniejszość LGBTQ+ w piłce nożnej mężczyzn w Europie – zarys problemu

Abstrakt. Europejskie środowisko piłkarskie jest niejednorodną, luźną społecznością, w której istnieje wiele różnic uwarunkowanych tłem kulturowym, historycznym czy uregulowaniami prawnymi. Niniejszy artykuł zainspirowany został własnymi obserwacjami i widoczną potrzebą zbadania, jak formuje się społeczność LGBTQ+ w ramach środowiska kibicowskiego i piłkarskiego. Opracowanie porusza rozległy temat i ma być przyczynkiem do rozpoczęcia dyskusji na temat okoliczności konsolidowania się jednostek ze środowiska LGBTQ+ wśród kibiców piłki nożnej oraz piłkarzy. W ostatnich latach zaobserwować można emancypację tychże grup, która ze względu na szereg czynników zachodzi i ewoluuje w różny sposób. W piłce nożnej szczególnie dostrzega się odniesienie do osób LGBTQ+ oraz ich grupowanie ze względu na hermetyczny charakter nadal silnie zmaskulinizowanego środowiska, gdzie dochodzi do marginalizacji gejów, lesbijek czy osób transpłciowych.

Słowa kluczowe: LGBT, homofobia, piłka nożna, LGBT w piłce nożnej, Bundesliga, Premier League

© by the Author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz. Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)
Received: 03.07.2024. Verified: 04.12.2024. Accepted: 08.05.2025.

Information: University of Lodz. **Conflicts of interests:** None. **Ethical considerations:** The Author assure of no violations of publication ethics and take full responsibility for the content of the publication. **The percentage share of the author in the preparation of the work is:** 100%. **Declaration regarding the use of GAI tools:** Not used.

The LGBTQ+ Minority in European Men's Football: An Overview

Abstract. The European football environment is a heterogeneous, loosely-knit community marked by numerous differences stemming from cultural, historical, and legal backgrounds. This article is inspired by personal observations and the evident need to investigate the formation of LGBTQ+ communities within the fan and footballer environment. The paper addresses this extensive topic and aims to initiate a discussion on the circumstances under which LGBTQ+ individuals consolidate within football fans and players. The emancipation of a discriminated minority within its own environment must prove itself and, due to a number of factors, occurs and evolves in various ways. In football, the reference to LGBTQ+ and their grouping is particularly noticeable due to the insular nature of a still heavily masculinised environment, where gay, lesbian, transgender, and queer individuals are marginalised.

Keywords: LGBT, homophobia, football, LGBT in football, Bundesliga, Premier League

Cel pracy i metodologia

Celem tekstu jest wykazanie skomplikowanych zależności i procesów wpływających na funkcjonowanie osób nieheteronormatywnych w środowisku piłkarskim – zarówno jako zawodników na poziomie profesjonalnym i amatorskim, jak też wśród społeczności kibicowskich. Co więcej, zamierzeniem autora jest udowodnienie wytworzenia się konkretnych postaw, takich jak asymilacja tudzież alienacja, będących próbą odnalezienia się społeczności LGBTQ+¹ w specyficznym, homogenicznym świecie piłki nożnej. Nie jest to zagadnienie powszechnie podejmowane w polskim piśmiennictwie, więc ze względu na niedobór źródeł, korzysta się z literatury anglojęzycznej. Pisząc niniejszy artykuł, który ma charakter przeglądowy, wykorzystano metodę analizy treści, korzystając głównie z dostępnych materiałów i dokonując przeglądu opisywanych inicjatyw lub wydarzeń.

¹ Lesbijki, geje, osoby biseksualne, transpłciowe, queer i inne mniejszości seksualne.

1. Kontekst historyczny

Punktem wyjścia do rozważań na temat heteronormatywnego charakteru środowiska futbolowego jest historia angielskiej piłki, która narodziła się na przełomie XIX i XX w. W tym czasie zaczęły się formować organizacje sportowe, powstało prawo i normy odpowiadające za popularyzację piłki nożnej, która rozwinęła się wśród jednej szczególnej warstwy społecznej – angielskiej klasy robotniczej (Letts, Magrath, 2022). Bardzo istotną rolę w kształtowaniu się środowiska piłkarskiego odgrywały normy kulturowe i segregacja płciowa. Chłopcy, przeznaczeni do pracy w fabrykach, w klubach sportowych poddawani byli treningom dyscypliny, a samopoświęcenie stało się wartością samą w sobie. Walka o wynik na boisku towarzyszyła zmaganiom o utrzymanie rodziny w pracy charakteryzującej się niebezpieczeństwem i trudnymi warunkami. To oni – młodzi mężczyźni utrzymujący na swoich barkach angielski przemysł – rekrutowani byli do pierwszych sportowych towarzystw robotniczych i klubów sportowych.

Zrozumienie ówczesnego środowiska wymaga zastanowienia się nad konceptem męskości i męskich wzorców płciowych promowanych w czasach drugiej rewolucji przemysłowej. Michael Kimmel (2004) pisze, że stałym zjawiskiem jest rywalizacja, porównywanie i wzajemne ocenianie siebie przez mężczyzn. Ciągłe udowadnianie rówieśnikom swoich osiągnięć – takich jak złowienie dużej ryby, zakup nowego samochodu, strzelenie bramki – prowadzi do niekończącego się wyścigu, w którym przegrany jest każdy, kto wyłamuje się z założonych z góry schematów i wzorców. Badacz twierdzi, że heroiczne czyny oraz podejmowanie nowych wyzwań to próba uzyskania przez rówieśników uznania – *przyznania męskości*. Świat, który zbudowaliśmy daje mężczyznom siłę i możliwości, ale jednocześnie zamyka ich w klatce zbudowanej z norm i wymagań. To powoduje ból, cierpienie oraz izolację. Izolacja ta została opisana przez rozlicznych badaczy i składa się na nią przede wszystkim ignorowanie własnych emocji i potrzeb.

Alienacja od kobiet oraz innych mężczyzn wynika z braku możliwości przyznania się do własnej słabości, gdyż to pozbawiłoby mężczyznę budowanej przez lata *męskości*. Co więcej, strach, ból czy smutek mogą zostać skorelowane z domniemaną homoseksualnością, ponieważ to gejom przypisywano większą otwartość emocjonalną. Warto zwrócić uwagę, że tutaj pojawia się centralne pojęcie tego tekstu – homofobia. Można ją rozumieć różnie, lecz definicja ukuła przez badaczy zajmujących się problemami płci kulturowej wydaje się w tej pracy najbardziej adekwatna. Homofobia nie jest strachem przed gejami. Nie jest również nienawiścią skierowaną w stronę mniejszości, choć często tak się wyraża. Homofobia to strach przed *demaskulinizacją*, przed obdarciem z budowanego przez lata wizerunku mężczyzny silnego, niezłomnego i zawsze skorego do rywalizacji. Według mężczyzn (w czasach rewolucji przemysłowej) okazanie strachu jest ujawnieniem swojej słabości, przyznaniem, że nie są tak męscy, na jakich

wyglądają, a to powoduje wstyd. Zdaniem Kimmela, wstyd powoduje milczenie, które później przejawiane jest w aprobowaniu homofobicznych czy seksistowskich żartów (Kimmel 2004).

Pierwszym zawodnikiem, który publicznie powiedział o swojej nieheteronormatywnej orientacji seksualnej był angielski piłkarz – Justin Fashanu. Jego historia przytaczana jest w większości dyskusji dotyczących homofobii w sporcie, bowiem Justin – dziewiętnastoletni czarnoskóry piłkarz najpopularniejszej ligi na świecie – w 1990 r. podniósł temat, który celowo ukrywano przed opinią publiczną i środowiskiem. Temat homoseksualności wśród piłkarzy stanowił tabu i przez wzgląd na wyżej opisaną, kruchą *męskość* był zakazany. Dlatego postawę Fashanu i jego coming out traktować można jako akt heroizmu i niezwyklej odwagi. W konsekwencji, Fashanu oskarżony został o molestowanie, a media tworzyły wizerunek piłkarza „niestabilnego umysłowo” (Caudwell, 2011). Po ośmiu latach oskarżeń i walki o sprawiedliwość Justin Fashanu popełnił samobójstwo (Justin Fashanu found hanged...). Nawet po tym wydarzeniu, media postrzegały mężczyznę tylko przez pryzmat jego orientacji seksualnej i coming outu. Udział w tej tragedii miał też brat piłkarza, który publicznie odrzucił pamięć o bracie jako geju i wymazał go ze swojego życia (Caudwell, 2011).

Świat, a wraz z nim wzorce kulturowe, przez ponad 150 lat istnienia zinstytucjonalizowanej piłki nożnej ewoluował. Społeczeństwo się zmienia i w Europie Zachodniej mężczyzna korzystający z pomocy psychiatry czy psychologa nie powoduje już zdziwienia czy agresji. Idea *męskości* jest konstruktem społecznym stworzonym na potrzeby czasów. W dobie mediów społecznościowych i zdobywania popularności nie wzbudza kontrowersji mężczyzna malujący paznokcie czy stosujący makijaż. Wiek XXI wraz z globalizacją i podwyższeniem poziomu życia przyniósł odwagę przełamywania norm narzuconych przez płęć kulturową. Rolą tego artykułu jest wskazanie, w jaki sposób środowisko piłkarskie konfrontuje się z otwartym i zróżnicowanym światem. Ze względu na ograniczony charakter tekstu, nie jest możliwe przytoczenie całej historii ruchu emancypacyjnego osób LGBTQ+ w piłce nożnej. Warto jednak, z uwagi na specyfikę i skomplikowanie tematu, przytoczyć kontekst historyczno-kulturowy.

2. Asymilacja – dlaczego homoseksualni piłkarze nie decydują się na coming out?

Mimo emancypacji osób LGBTQ+ w krajach demokracji liberalnej, mity, wyobrażenia i przyzwyczajenia dalej kształtują sportowy świat, który wydaje się odporny na trendy i zmiany zachodzące w społeczeństwie. Caroline Fusco opisała sport jako „heterosexist institution” (Fusco, 1995), a tzw. hegemoniczna *męskość* jest punktem wyjścia dla prac naukowych poświęconych tematowi dyskryminacji

w sporcie (Jones, McCarthy 2008). Homofobia, stanowiąca istotny element wyobrażonego konceptu męskości, złączona jest ze społecznością piłki nożnej wręcz nierozzerwalnie, co udowadniają badania prowadzone zwłaszcza w pierwszej dekadzie XXI w. i wcześniej (Hughson, Free, 2011).

W momencie pisania tego artykułu, jest tylko trzech zawodowych piłkarzy, którzy zdecydowali się na coming out w profesjonalnym futbolu definowanym w ramach Fédération Internationale des Associations de Footballeurs Professionnels (FIFPro), będącej światową organizacją zrzeszającą 66 organizacji piłkarskich. Zgodnie z danymi organizacji, na świecie jest 65 000 zawodowych piłkarzy.

Według najnowszych danych opublikowanych przez Ipsos w 2023 r. 3% mieszkańców globu identyfikuje się jako osoba homoseksualna, a 4% jako biseksualna (Ipsos Global Advisor).

Statystyki pokazują również zróżnicowanie kulturowe współczesnych społeczeństw, bowiem w Brazylii 15% respondentów zadeklarowało przynależność do grupy LGBTQ+, a w nieodległym Peru – tylko 4% (Ipsos Global Advisor). Nie sposób zatem dokładnie określić ilości osób homoseksualnych na świecie, ale można domniemywać, że są geje, którzy strzelali bramki dla reprezentacji Francji, Niemiec czy Polski. Obecność zaledwie kilku otwarcie homoseksualnych piłkarzy na świecie wskazuje na oczywisty niedobór reprezentacji mniejszości seksualnych w piłce nożnej. Szereg barier i stereotypów tworzonych przez dziesięciolecia zabetonował społeczność piłkarską, co doprowadziło do sytuacji, w której nie docierają do niej światowe trendy społeczne, takie jak emancypacja i widoczność osób LGBTQ+. Szczególną uwagę należy zwrócić na homoseksualnych piłkarzy, którzy nie zdecydowali się na coming out ze względu na przekonanie o wrogości swojego środowiska w stosunku do osób LGBTQ+. Sztandarym przykładem jest Thomas Hitzlsperger, który zdecydował się na coming out dopiero po zakończeniu kariery, co może potwierdzać powyższą tezę (Thomas Hitzlsperger: „I finally figured out...”). Zawodnicy tacy postanowili być częścią społeczności, w której zmuszeni są ukrywać wszystkie cechy i zdarzenia świadczące o ich homo- lub biseksualności. Proces, którego zostali podmiotami nazwać można asymilacją, czyli przyjęciem pewnych norm, wzorców i zachowań przypisywanych większości.

Próbę przeanalizowania barier świadczących o marginalizacji gejów podjęli m.in. Jamie Cleland, Ellis Cashmore i Kevin Dixon, lecz badania przez nich prowadzone skupiają się na angielskiej Premier League, pomijając dyskurs Europy Wschodniej czy innych państw Europy Zachodniej. Brytyjscy autorzy potwierdzają i podpierają swymi badaniami teorię Inclusive Masculinity Theory, albowiem 95% z 2663 respondentów wyraziło przyjazne podejście wobec potencjalnie homoseksualnych piłkarzy. Takie statystyki wskazują na pewien trend i skuteczność kampanii społecznych prowadzonych w Wielkiej Brytanii. Przewodnim tematem przytoczonego artykułu są jednak bariery uniemożliwiające homoseksualnym

piłkarzom „wyjście z szafy”, a te wskazane zostały trafnie i w większości są uniwersalne dla krajów cywilizacji Zachodu (Dixon, Cashmore, Cleland, 2022).

Każdy coming out jest sytuacją bezprecedensową, gdyż odbywa się w innym otoczeniu i podlega odmiennym uwarunkowaniom. Dla piłkarzy, którzy pamiętają tragedię Justina Fashanu, a na stadionach często słyszą homofobiczne hasła padające z trybun, potencjalny coming out może być ryzykiem, którego nie warto podejmować. Ciesząc się celebryckim statusem i zarabiając miliony dolarów rocznie – średnie wynagrodzenie w Premier League to 244,096 funtów (Average annual salary of Premier League players...) – piłkarze podporządkowują się zasadom i normom. W związku z tym istnieje przypuszczenie, że wolą podążać za radą ludzi, którymi otaczają się w swoim zawodzie, czyli ufać tym, którzy zapewniają im sukces (Dixon, Cashmore, Cleland, 2022).

Na tzw. środowisko piłkarskie składa się wiele osób oraz instytucji, które nie od razu przychodzą na myśl w kontekście kreowania wizerunku piłki nożnej na świecie. Wewnętrzne zależności, normy i przekonania skutecznie umacniają homofobiczne *status quo*. Los i obraz piłkarzy zależy od ludzi podejmujących decyzje na szczeblu klubowym. Pieniądze zarabiane dzięki starannie wykreowanemu wizerunkowi zawodników i ich dyspozycji trafiają do agentów, którzy przytaczani są w literaturze jako jeden z głównych powodów utrzymywania się LGBTQ-fobii. Nie wykorzystują oni różnorodności piłkarzy w celu uzyskania przychodu ze względu na zróżnicowaną, światową społeczność, do której starają się trafić z przekazem. Poruszenie na amerykańskim i europejskim rynku wywołane coming outem piłkarza mogłoby przynieść zysk klubom ze względu na popularność DEI (*diversity, equity, inclusion*), czyli ramy organizacyjne, których celem jest zapewnienie równości i różnorodności w miejscu pracy. Jednak ze względu na odbiorców na innych kontynentach, gdzie społeczeństwa są bardziej konserwatywne, nie ma woli do publicznego ogłaszania orientacji seksualnej piłkarza. W związku z tym, że agenci opierają swoje zarobki o procent z umów i kontraktów swoich klientów, starają się docierać do globalnej społeczności z zachowawczym, konserwatywnym przekazem (Dixon, Cashmore, Cleland 2022). Piłkarz jest dla klubu towarem, który musi przynosić zysk na wszystkich rynkach.

Wiek XXI, a wraz z nim globalizacja i umiędzynarodowienie największych lig europejskich, doprowadził do zwiększenia liczby inwestorów zagranicznych w krajowych ligach. Napływ pieniędzy z Azji, głównie krajów arabskich, zmienił modele funkcjonowania europejskich klubów, które inwestując ogromne pieniądze w młode talenty i rozwój swojej infrastruktury, stają się całkowicie zależne od partnerów biznesowych i sponsorów z zagranicy. Zaznaczyć należy, że w takich krajach jak Arabia Saudyjska czy Zjednoczone Emiraty Arabskie homoseksualność jest karana (Gdzie homoseksualizm wciąż uznawany jest za przestępstwo...). Właścicielami połowy z 20 klubów tworzących angielską Premier League są osoby pochodzące z krajów, gdzie nieheteronormatywność kwalifikowana jest jako poważne naruszenie norm społecznych lub przestępstwo (Dixon,

Cashmore, Cleland, 2022)². Nie budzi zatem zdziwienia fakt, że wsparcie dla społeczności LGBTQ+ w sporcie nie jest wyrażane jednogłośnie i wspólnie przez wszystkie podmioty angielskiego futbolu.

Przytoczone zjawiska i procesy wskazują często na to, że piłkarzowi łatwiej jest funkcjonować w środowisku, które zna i w którym odnosi sukcesy, rezygnując jednocześnie z prezentowania prawdziwego siebie. Homoseksualni sportowcy na najwyższym poziomie rozgrywkowym wybierają asymilację z braku alternatywy. Przekonanie, że model, w którym ukrywanie swojej orientacji seksualnej to jedyna możliwa postawa w profesjonalnej piłce jest powszechne, wobec czego *status quo* pozostaje niezmienione.

3. Alienacja

Alienacja jest pojęciem interdyscyplinarnym i pojawia się w pracach naukowych poruszających problemy z zakresu antropologii, psychologii, socjologii, politologii etc. Trudno podać definicję wyczerpującą, lecz należy wskazać wspólną dla różnych obszarów naukowych charakterystykę ww. pojęcia. Według Małgorzaty Fudalej (1987), alienację pokazać można na podstawie obiektywnego stanu położenia badanego podmiotu i towarzyszącej mu świadomości wyobcowania. Bez wątplenia mówić można o alienacji w kontekście klubów sportowych przeznaczonych tylko dla osób LGBTQ+. Co ciekawe, jest to alienacja świadoma, z wyboru. Stanowi ona odpowiedź na domniemaną postawę menadżerów, piłkarzy, kibiców czy właścicieli klubów, ponieważ w powszechnej opinii grupy te nie są nastawione pozytywnie do obecności mniejszości seksualnych w piłce nożnej.

Na uwagę zasługuje fakt, że, według badań przeprowadzonych w Anglii, 95% kibiców nie miałooby problemu z obecnością homoseksualnego piłkarza w ich drużynie. Z drugiej strony, 89% fanów przekonanych jest, że środowisko zareagowałoby negatywnie na coming out piłkarza. Ten interesujący paradoks wskazuje, że angielscy kibice są ekstremalnie otwarci na udział osób LGBTQ+ w rozgrywkach, ale jednocześnie przekonani, że inni nie popierają tego stanowiska. Kibice całkiem niesłusznie podejrzewają siebie nawzajem o homofobię (Dixon, Cashmore, Cleland, 2022). Przyjazne nastawienie fanów futbolu wobec mniejszości seksualnych potwierdzają również inne przeprowadzone niedawno badania (Cleland, Cashmore 2012). Mimo inkluzywności brytyjskiego społeczeństwa i tamtejszego środowiska piłkarskiego, zauważyć można charakterystyczne grupowanie się mniejszości LGBTQ+ w ramach własnych inicjatyw. Znaczącym przykładem może być powstała w 1992 r. International Gay and Lesbian Football Association (IGLFA), czyli federacja będąca głównym organem reprezentującym piłkę nożną skupiającą

² Stan na wiosnę 2021 r.

środowiska LGBTQ+. IGLFA jest także organizatorem Gay Games i innych rozgrywek dedykowanych grupom mniejszościowym (McCarthy, 2010). Mistrzostwa w piłce nożnej organizowane przez IGLFA odbywają się co roku, a ich głównym celem jest walka ze stereotypami dotyczącymi homoseksualnych mężczyzn.

Podobne inicjatywy skupiające kluby i organizacje grupujące osoby nieheteronormatywne powstają też w innych krajach i na różnych kontynentach (Yang, 2023). Dyscypliny sportowe takie jak lekkoatletyka czy siatkówka to domena European Gay and Lesbian Sporting Federation (EGLSF), czyli podmiotu, który obecnie skupia 115 klubów sportowych (About us). EGLSF corocznie organizuje Eurogames, które pretendują do miana największego europejskiego wydarzenia poświęconego widoczności osób LGBTQ+. Eurogames są licencjonowane przez EGLSF i co roku odbywają się w innym mieście europejskim, a ich przygotowaniem zajmuje się wybrana organizacja członkowska federacji.

Na przełomie lat 80. i 90., kiedy powstawały organizacje konsolidujące sportowe inicjatywy dla osób LGBTQ+, świat i środowisko piłkarskie były wrogo nastawione wobec osób nieheteronormatywnych, a Anglia walczyła z narastającymi problemami przemocy i agresji na stadionach (Jensen, 1992). Problem homofobii był jednak powszechny nie tylko na Wyspach Brytyjskich (Anderson, 2011). Obecnie, w kontekście, z jednej strony, środowiska piłkarskiego i innych sportów zdominowanych przez heteronormatywne normy (np. rugby), a z drugiej strony mniejszości seksualnych często przytacza się teorię IMT (Inclusive Masculinity Theory), która zakłada, że nawet w przypadku silnie zmaskulinizowanych środowisk nie ma już przyzwolenia na homofobię i mizoginię. Badania przeprowadzone w Anglii oraz Stanach Zjednoczonych pokazują, że męskie grupy, które niegdyś charakteryzowała agresja i wrogość wobec mniejszości stają się miejscami inkluzywnymi i przyjaznymi dla osób LGBTQ+ (Anderson, McGuire, 2010). Rory Magrath przeprowadził 20 wywiadów z angielskimi piłkarzami pochodzącymi z klasy robotniczej. Wynika z nich, że wyrażają oni inkluzywne podejście do osób nieheteronormatywnych (Magrath, 2021).

Jest to rewolucja w porównaniu z badaniami datowanymi na rok 2006, które jasno wykazały, że piłka nożna jest przestrzenią męskiej rywalizacji i dominacji heteronormatywnych standardów. Z badań wynika również, że amatorskie środowisko piłkarskie w Anglii nie było włączającą i przyjazną przestrzenią dla osób LGBTQ+ (Clayton, Humberston, 2006).

Postęp społeczny i zmiana mentalności mogłyby sugerować, że inicjatywy takie jak EGLSF czy IGLFA tracą sens, skoro powstały jako ruch oporu wobec fali homofobii. Mimo to, federacje te ciągle przyjmują w swoje szeregi nowe organizacje członkowskie i nie przestają się rozwijać. Problem dyskryminacji ze względu na orientację seksualną futbolu wydaje się tracić na znaczeniu, ale w dalszym ciągu widać, że osoby LGBTQ+ oddzielają się od piłkarskiej społeczności, tworząc własne inicjatywy, biorą udział w queerowych zawodach. Fenomenem ostatnich lat, również świadczącym o alienacji nieheteronormatywnych

sportowców, jest powstawanie amatorskich klubów identyfikujących się jako *LGBTQ+ football teams* (piłkarskie drużyny LGBTQ+), które stanowią przestrzeń dla homoseksualnych mężczyzn. Od 2018 r. funkcjonuje Bristol City Panthers, czyli drużyna LGBTQ+ finansowana przez Bristol City Robins Foundation – fundację należącą do lokalnego klubu Bristol City. W marcu 2024 r. działalność w mediach społecznościowych rozpoczęła grupa Rinos FC z Granady, która współpracuje z lokalnym klubem gejowskim Eclipse, zamieszczając jego logo na koszulkach i reklamując klub na swoim profilu na Instagramie. Dzięki aktywności w mediach społecznościowych, zidentyfikować można wiele podobnych inicjatyw, np. Cheltenham LGBTQ+ FC, London Titans FC, London Freedom FC, Hot Shots Köln. Interesującym przykładem opisywanego zjawiska jest hiszpańska drużyna Fenix FC, która zasłynęła pierwszym w historii składem złożonym z samych transpłciowych mężczyzn (Fenix FC Makes History...). Co ciekawe, kluby piłkarskie dla osób LGBTQ+ powstają najczęściej w dużych miastach Europy Zachodniej, gdzie osoby te cieszą się pełnią praw obywatelskich, a społeczeństwa są otwarte i akceptujące. Przyczyna tego zjawiska jest obecnie nieznana, co tylko potwierdza potrzebę przeprowadzenia dalszych badań w tej kwestii. Może być tak, że inicjatywy przeznaczone dla mniejszości nie powstają w krajach, gdzie wysoki jest odsetek przestępstw z nienawiści, a homofobia powszechna, ponieważ nie ma powszechnej akceptacji i poparcia dla takich inicjatyw. Z drugiej strony, to właśnie dyskryminacja i przemoc ze strony społeczeństwa prowadziły w przeszłości do wyodrębnienia środowisk LGBTQ+ (np. powstanie EGLSF czy ILGFA).

Co więcej, alienacja osób LGBTQ+ widoczna jest również w środowiskach kibicowskich. Rory Magrath zwraca uwagę, że w ostatnich latach³ zauważyć można wzrost *LGBT fan groups* w angielskiej piłce nożnej. Badacz zauważa, że prawie połowa spośród 92 profesjonalnych klubów występujących w angielskich ligach ma skonsolidowaną grupę kibiców ze społeczności LGBTQ+ (Magrath, 2021).

Fenomen powstawania grup kibicowskich dla osób LGBTQ+ można zaobserwować również w Niemczech. Dla kibiców Bayernu Monachium już w 2006 r. powstała inicjatywa Queerpass Bayern, a w tym samym roku ukonstytuował się również Volksparkjunnxx, czyli grupa kibicowska LGBTQ+ klubu Hamburger SV. Co więcej, w Niemczech inicjatywy kibicowskie dla osób LGBTQ+ zrzeszone są w Queer Football Fanclubs (QFF). Według analizy poczynionej przez autora, siedem klubów Bundesligi, czyli najwyższej niemieckiej klasy rozgrywkowej, ma afiliowaną grupę kibiców LGBTQ+, a 16 z 18 klubów wyraża wsparcie dla społeczności LGBTQ+ poprzez wpisy w mediach społecznościowych lub symboliczne gesty, jak tęczowe opaski kapitańskie.

Według Magratha, fankluby LGBTQ+ zapewniają swoim członkom poczucie wspólnoty i przynależności oraz stanowią bezpieczną przestrzeń dla nieheteronormatywnych fanów piłki nożnej (Magrath, 2021). Z drugiej strony, przytaczane

³ Praca wydana w 2021 r.

wcześniej badania przeprowadzone przez tego samego badacza wskazują, że angielscy kibice tworzą grupę inkluzywną i akceptującą, a mimo to część osób LGBTQ+ wybiera kibicowanie w ramach zamkniętych fanklubów. Wobec tego przypuszczać można, że to poczucie wspólnoty i przynależności jest głównym powodem przyciągającym osoby nieheteronormatywne do gejowskich fanklubów. Tożsamość oparta na orientacji seksualnej musi być niezwykle silna. Nie ma bowiem inicjatyw zrzeszających Żydów czy wyznawców islamu kibicujących konkretnym angielskim drużynom, a przecież te grupy także narażone są na dyskryminację. Naturalnym efektem tego myślenia jest konstatacja, że osoby LGBTQ+ mają większe poczucie przynależności do swojej wspólnoty niż grupy etniczne. Zaznaczyć należy, że jest to jedynie hipoteza, której zamieszczenie może stanowić przyczynek do dalszych badań.

Funkcjonowanie organizacji sportowych zrzeszających osoby LGBTQ+ odgrywa nadal niezwykle istotną rolę w ruchu emancypacyjnym mniejszości seksualnych. Należy podkreślić, że takie instytucje zaczęły funkcjonować w obliczu narastającej fali homofobii. Obecnie Europa Zachodnia charakteryzuje się znacznie większym poziomem tolerancji i zrozumienia dla osób LGBTQ+. Wobec tego nasuwa się pytanie: dlaczego część osób LGBTQ+ wybiera funkcjonowanie w ramach hermetycznych środowisk zamiast tworzyć swoją tożsamość, będąc częścią różnorodnych organizacji?

Przykłady alienacji w piłce nożnej są zjawiskiem wymagającym dalszych badań. Jednoznacznie wskazują one jednak na komplikacje związane z integracją osób LGBTQ+ w środowisku sportowym.

Konkluzje

Piłka nożna to skomplikowane zależności finansowe, transakcje opiewające na setki milionów dolarów, reklamy napędzające sprzedaż odzieży sportowej; światowy biznes rządzi kibicami i piłkarzami na całym świecie. Błędne jest zakładanie niezależności zawodników, których losy leżą w rękach kadry zarządzającej. Można odnieść wrażenie, że zrzekają się oni swojej niezależności i prywatności na rzecz celebryckiego statusu. Oczywiście, jest to charakterystyka typowa dla wielkich biznesów, jednak tylko w środowisku piłkarskim stanowi również barierę dla potencjalnego coming outu. Porzucić należy myślenie „europocentryczne”. Wartości i prawa, które w państwach demokracji liberalnej są naturalne, nie znajdują odzwierciedlenia w państwach islamu, których wpływ na europejską piłkę jest coraz większy. Co więcej, umacniany przez lata wizerunek homofobicznego futbolu jest wyobrażeniem trudnym do zakwestionowania. Z drugiej strony, zauważyć można szereg inicjatyw i procesów świadczących o emancypacji gejów w amatorskiej piłce nożnej. Tak zwane działania *ad hoc* oraz organizacje sportowe

nienastawione na zysk charakteryzuje duża dostępność i niski próg wejścia, co powoduje, że organizacje LGBTQ+ zyskują coraz więcej widoczności. Nie są one jednak częścią głównego nurtu, a wręcz dystansują się od reszty środowiska piłkarskiego poprzez tworzenie przestrzeni wyłącznie dla osób LGBTQ+. Kwestią wymagającą dalszego zbadania jest charakterystyka np. *LGBTQ+ football teams*, a pytaniem bez odpowiedzi pozostaje, kiedy – i czy w ogóle – opisane inicjatywy i zjawiska ustąpią miejsca współistnieniu i pełnej emancypacji osób LGBTQ+ w sporcie. Bez wątpienia jednak, blisko trzydzieści lat po tragedii Justina Fashanu, coming out w profesjonalnej lidze wciąż byłby aktem niezwyklej odwagi.

Bibliografia

Prace zbiorowe

- Jensen, J. 1992. Fandom as pathology: The consequences of characterization. W: L. A. Lewis (red.), *The Adoring Audience. Fan Culture and Popular Media* (s. 9–26). London: Routledge.
- Kimmel, M. 1994. Masculinity as homophobia: Fear, shame, and silence in the construction of gender identity. W: H. Brod, M. Kaufman (red.), *Theorizing Masculinities* (s. 119–141). SAGE Publications.
- Letts, D., Magrath, R. 2022. English football, sexuality, and homophobia: Gay fans' perspectives on governance and visibility. W: D. S. Coombs, A. C. Osborne (red.), *Routledge Handbook of Sport Fans and Fandom* (s. 192–203). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429342189-20>
- McCarthy, M. 2010. We are family: IGLFA World Championships. W: R. Sharpley, P.R. Stone (red.), *Tourist Experience* (s. 141–154). London: Routledge.

Czasopisma

- Anderson, E. 2011. Inclusive masculinities of university soccer players in the American Midwest. *Gender and Education* 23(6), s. 729–744. <https://doi.org/10.1080/09540253.2010.528377>
- Anderson, E., McGuire, R. 2010. Inclusive masculinity theory and the gendered politics of men's rugby. *Journal of Gender Studies* 19(3), s. 249–261. <https://doi.org/10.1080/09589236.2010.494341>
- Caudwell, J. 2011. 'Does your boyfriend know you're here?' The spatiality of homophobia in men's football culture in the UK. *Leisure Studies* 30(2), s. 123–138. <https://doi.org/10.1080/02614367.2010.541481>
- Clayton, B., Humberstone, B. 2006. A (pro)feminist analysis of male university football players' discourse. *International Review for the Sociology of Sport* 41(4), s. 295–316. <https://doi.org/10.1177/1012690207078380>

- Cleland, E., Cashmore, J. 2012. Fans, homophobia and masculinities in association football: Evidence of a more inclusive environment. *British Journal of Sociology* 63(2), s. 370–387. <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2012.01414.x>
- Dixon, K., Cashmore, E., Cleland, J. (2022). Why are there still no gay professional association football players in men's major leagues? Revisiting the views of football fans in the United Kingdom. *Journal of Homosexuality* 69(8), s. 1653–1673. <https://doi.org/10.1080/00918369.2022.2040927>
- Fudalej, M. 1987. Alienacja w społeczeństwie masowym: Los ludzi marginesu czy powszechna kondycja ludzka? *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 2, s. 237–250.
- Fusco, C. 1995. Lesbians and locker rooms: Challenging lesbophobia. *Canadian Woman Studies / Les cahiers de la femme* 15(4), s. 67–70.
- Hughson, J., Free, M. 2011. Football's 'coming out': Soccer and homophobia. *England's Tabloid Press* 140(1), s. 117–125. <https://doi.org/10.1177/1329878X1114000115>
- Jones, L., McCarthy, M. 2010. Mapping the landscape of gay men's football. *Leisure Studies* 29(2), s. 161–173. <https://doi.org/10.1080/02614360903261487>
- Magrath, R. 2021. Gay male football fans' experiences: Authenticity, belonging and conditional acceptance. *Sociology* 55(5), s. 978–994. <https://doi.org/10.1177/0038038521994012>
- Yang, J. 2023. Creating a non-gender binary sports space: The nonbinary policy of Korean „Queer Women Games”. *Transgender Studies Quarterly* 10(2), s. 116–132.

Źródła internetowe

- About us, <https://www.eglsf.info/about-us/> (dostęp: 20.05.2025).
- Average annual salary of Premier League players tops £3m for first time, <https://www.theguardian.com/football/2019/dec/23/premier-league-salaries-manchester-city-nba-barcelona> (dostęp: 20.05.2025).
- Fenix FC Makes History as Europe's First All-Trans Soccer Team, <https://www.transvitae.com/fenix-fc-makes-history-as-europes-first-all-trans-soccer-team/> (dostęp: 20.05.2025).
- Gdzie homoseksualizm wciąż uznawany jest za przestępstwo? W jedenastu krajach osobom LGBT grozi kara śmierci, <https://tvn24.pl/swiat/prawa-osob-lgbt-w-ktorych-krajach-homoseksualizm-uznawany-jest-za-przestepstwo-gdzie-grozi-kara-smierci-st5741409> (dostęp: 20.05.2025).
- Ipsos Global Advisor, LGBT+ Pride 2023 Survey, <https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2023-05/Ipsos%20LGBT%2B%20Pride%202023%20Global%20Survey%20Report%20-%20rev.pdf> (dostęp: 20.05.2025).
- Justin Fashanu found hanged in lock-up garage, <https://www.independent.co.uk/news/justin-fashanu-found-hanged-in-lockup-garage-1161425.html> (dostęp: 20.05.2025).
- Thomas Hitzlsperger: 'I finally figured out that I preferred living with a man', <https://www.theguardian.com/football/2014/jan/08/thomas-hitzlsperger-gay-footballer-interview> (dostęp: 20.05.2025).

EASTERN REVIEW 2024, T. 13(1)

Mateusz Zych

 <https://orcid.org/0009-0003-6143-5550>

Uniwersytet Łódzki

Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych

e-mail: mateusz.zych@edu.uni.lodz.pl

Nowa Doktryna Monroe’a? Relacje argentyńsko-chińskie w kontekście prezydentury Javiera Milei

Streszczenie. Artykuł bada wpływ Chin na Argentynę w kontekście nagłego wycofania się tego państwa z inicjatywy BRICS wraz z objęciem prezydentury przez Javiera Milei. Przyglądając się wieloaspektowym relacjom między ChRL a Argentyną, przeanalizowane zostaną zarówno historyczne, jak i współczesne aspekty współpracy gospodarczej i politycznej. Szczególna uwaga poświęcona zostanie roli inwestycji chińskich w kształtowaniu argentyńskiej infrastruktury, handlu i sektorów kluczowych. Artykuł zgłębia przyczyny, dla których Argentyna zdecydowała się na wycofanie z inicjatywy BRICS, badając wpływ wewnętrznych i zewnętrznych czynników politycznych, ekonomicznych i geostrategicznych. W kontekście prezydentury Javiera Milei omówione zostaną potencjalne kierunki i wyzwania dla przyszłej współpracy między Argentyną a ChRL. Poruszony zostanie także wątek wpływu tejże kooperacji na argentyńską politykę międzynarodową oraz pozycję obu państw na arenie globalnej. Artykuł dąży do zrozumienia, jak zmiany polityczne w Argentynie mogą wpłynąć na jej relacje z Chinami i co to oznacza dla regionalnej równowagi sił w Ameryce Łacińskiej. W tym kontekście została ukazana rola USA i refleksja nad tym, czy nastąpił powrót do realizacji Doktryny Monroe’a.

Słowa kluczowe: Argentyna, ChRL, Javier Milei, polityka gospodarcza, BRICS, Ameryka Łacińska

© by the Author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)
Received: 28.05.2024. Verified: 17.01.2025. Accepted: 04.03.2025.

Funding information: This study was funded by University of Lodz. **Conflicts of interests/competing interests:** None.

New Monroe Doctrine? Argentine-China relations in the Context of the Presidency of Javier Milei

Abstract. This article examines China's influence on Argentina in the context of its sudden withdrawal from the BRICS initiative with the rise of Javier Milea as president. Looking at the multifaceted relationship between the People's Republic of China and Argentina, it examines both historical and contemporary aspects of economic and political cooperation. Particular attention is paid to the role of the Chinese investment in shaping Argentina's infrastructure, trade, and key sectors. The article explores the reasons for Argentina's withdrawal from the BRICS initiative, examining the impact of internal and external political, economic, and geostrategic factors. In the context of Javier Milea's presidency, it discusses potential directions and challenges for future cooperation between Argentina and the People's Republic of China. It also addresses the impact of this cooperation on the Argentine Republic's international politics and the position of both countries on the global stage. The article seeks to understand how political changes in Argentina may affect its relations with China and what this means for the regional balance of power in Latin America. In this context, the role of the United States is presented and a reflection is offered on whether there was a return to the implementation of the Monroe Doctrine.

Keywords: Argentina, China, PRC, Javier Milei, economic policy, BRICS, Latin America

Wstęp

W ostatnich wyborach prezydenckich w Argentynie władzę zdobył Javier Milei, co zainaugurowało nowy rozdział w stosunkach zewnętrznych tego państwa, szczególnie w kontekście relacji z Chinami. W tym artykule analizuję procesy ewolucji stosunków politycznych i ekonomicznych między dwoma państwami w ciągu ostatnich dwóch dekad oraz konstruuje na tej podstawie scenariusze dotyczące przyszłych wzajemnych relacji. W szczególności analizie poddane zostało niespodziewane wycofanie się Argentyny z inicjatywy BRICS, co rzuca nowe światło na złożoność i nieprzewidywalność współczesnych stosunków międzynarodowych. Relacje Argentyny z Chinami, kształtowane przez dziesięciolecie, osiągnęły punkt zwrotny, gdy urząd prezydenta objął Milei prezentujący w swojej kampanii wyborczej bardziej krytyczne i niezależne podejście do zagranicznych wpływów w porównaniu do swoich poprzedników. Analiza ta będzie również obejmować wpływ zmian w Argentynie na regionalną równowagę sił w Ameryce Łacińskiej oraz na globalny układ sił, stawiając hipotezę badawczą o możliwym powrocie do realizacji Doktryny Monroe'a i jej implikacjami dla

relacji międzynarodowych. Założenie badawcze, które zostało przyjęte przeze mnie, sprowadza się do hipotezy, że długoterminowe implikacje strategiczne dla Argentyny obejmują zrównoważenie korzyści gospodarczych z suwerennością polityczną.

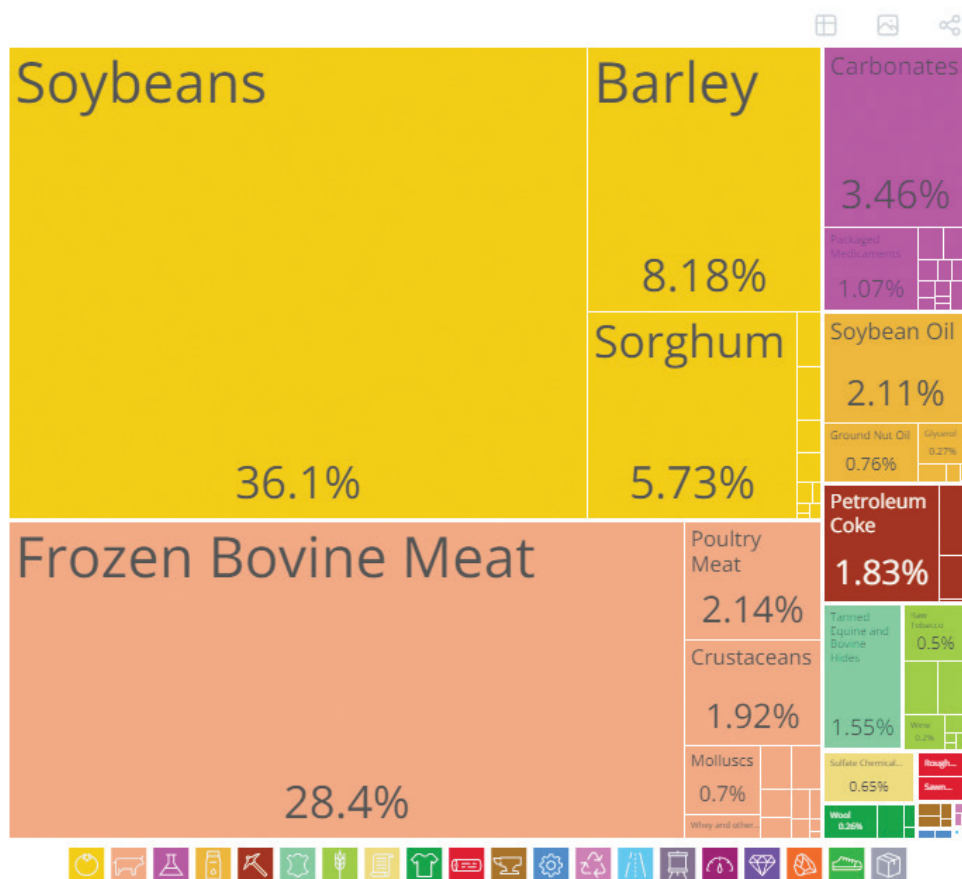
Zastosowana w pracy metoda badawcza to analiza źródeł: artykułów poświęconych relacjom argentyńsko-chińskim, a także danych liczbowych opisujących wartość wymiany handlowej między ChRL a Argentyną. Technika badania jest ich klasyczna analiza jakościowa pod względem przekazanej treści, a w przypadku danych liczbowych – ilościowa.

W pracy tej poruszam się w dwóch podejściach do zagadnienia stosunków międzynarodowych (SM): realistycznym i konstruktywistycznym. Realizm w SM rozumiem jako: „przekonanie o dominującej roli **siły** w **anarchicznym** świecie. Kwintesencją działalności państwa jest zatem zabieganie o ochronę partykularnych interesów, które są jednorodne i niezmiennie” (Jaworski, 2010: 156–171). Przyjęcie „soczewki” realistycznej przyjmuję w tym temacie za konieczne, jako że interpretuję chińskie tradycje *policymaking* jako głęboko osadzone w tym pierwotnym paradygmacie, a także sama postawa nowego prezydenta Argentyny – Javiera Milei – zdaje się potwierdzać, że polityk ten w swojej wizji prowadzenia argentyńskiej dyplomacji kieruje się przesłankami realistycznymi. Jednak samo to, że przyjmuję, iż przekonania Milei mają wpływ na argentyńską dyplomację, wpisuje się z kolei w myślenie konstruktywistyczne, które zakłada, że dużą rolę w SM ma także sfera idei, w które wierzą sami prowadzący (Jaworski, 2010: 156–171).

1. Początek XXI w. – budowa więzi gospodarczych

Przełom wieków był kluczową erą dla stosunków na linii Argentyna – Chiny, charakteryzującą się rozwojem wymiany handlowej napędzanej strategicznymi interesami Chin w bogatej w surowce Argentynie. W tym okresie podpisano kluczowe umowy handlowe, na mocy których Argentyna eksportowała podstawowe towary, takie jak soja i wołowina oraz ich przetwory, jak olej i mąka sojowa, które miały istotne znaczenie dla zaspokojenia rosnących potrzeb przemysłowych Chin. Na ilustracji 1 przedstawiona została w graficznej postaci kompozycja argentyńskiego eksportu do Chin w roku 2000. Zauważalna jest przeważająca rola nasion soi (60,1%), a także jej przetworów, jak sojowy olej i mąka (kolejno 6,23% i 6,16%), co oznacza, że ponad dwie trzecie argentyńskiego eksportu do Chin stanowiły wcale bądź mało przetworzone produkty rolne.

Exports from Argentina (🇦🇷) to China (🇨🇳) (2022)

Ilustracja 2. Tabela przedstawiająca kompozycję eksportu z Argentyny do Chin w roku 2022

Źródło: oec.world

Jak podaje The Observatory of Economic Complexity (OEC):

W 2022 roku Argentyna wyeksportowała do Chin [towary o wartości] 8 mld dolarów. Głównymi produktami eksportowanymi z Argentyny do Chin były soja (2,89 mld dolarów), mrożone mięso wołowe (2,27 mld dolarów) i jęczmień (654 mln dolarów). W ciągu ostatnich 27 lat eksport Argentyny do Chin wzrósł w ujęciu rocznym o 12,5%, z 333 mln dolarów w 1995 r. do 8 mld dolarów w 2022 r. W 2022 roku Chiny wyeksportowały do Argentyny [towary o wartości] 16,4 mld dolarów. Głównymi produktami eksportowanymi z Chin do Argentyny były telefony (845 mln USD), komputery (691 mln USD) i inne związki organiczne i nieorganiczne (666 mln USD). W ciągu ostatnich 27 lat eksport Chin do Argentyny wzrósł w ujęciu rocznym o 13,4%,

Na tej podstawie zauważalna jest niebezpieczna dla Argentyny sytuacja, w której nie dosyć, że kraj ten eksportuje mniej do ChRL niż państwo to do niej, to w dodatku główne eksportowane przez Argentynę dobra to produkty rolne. Jednocześnie Chiny oferują w tej wymianie handlowej zdywersyfikowaną ofertę wysokich technologii.

Pomimo tych negatywnych zjawisk nie należy ich rozpatrywać w kategoriach zagrożenia uzależnienia się Buenos Aires od gospodarki ChRL – Argentyna zyskała dostęp do rozległego rynku chińskiego, podczas gdy Chiny zapewniły sobie stałe dostawy produktów rolnych i mineralnych. Na etapie tak utwierdzonych stosunków handlowych strona chińska zapoczątkowała także projekty infrastrukturalne, w tym budowę sieci kolejowych i drogowych finansowanych głównie z chińskich pożyczek. Projekty te miały kluczowe znaczenie dla poprawy możliwości logistycznych i transportowych Argentyny, niezbędnych dla wydajnego eksportu na dużą skalę (Giusto, 2024a).

Taki stan rzeczy ukształtował się w XXI w. na przestrzeni kilkunastu lat i rządów czterech argentyńskich prezydentów. To w okresie prezydentury Néstora Kirchnera i Cristiny Fernández de Kirchner (2003–2015) Argentyna pogłębiła swoją strategiczną współpracę z Chinami. Epoka ta naznaczona była serią porozumień, które rozszerzyły zakres współpracy, głębiej osadzając Chiny w argentyńskiej gospodarce i infrastrukturze. Inwestycje objęły bardziej wrażliwe sektory, takie jak telekomunikacja i technologie informacyjne, a chiński kapitał zdobył znaczące przyczółki w branży naftowej i wydobywczej. Szczególnie rządy Cristiny Fernández de Kirchner przyniosły dynamiczny rozwój stosunków chińsko-argentyńskich, co wynikało z rosnącego zainteresowania Chin surowcami naturalnymi i rynkami zbytu dla swoich produktów. Strona chińska wprowadziła nawet swój rodzimy podmiot – China National Offshore Oil Corporation – na argentyński rynek wydobywczy i, jak zauważył Juan Lucci w swojej pracy poświęconej inwestycjom chińskim w Argentynie, „Dzięki serii przejęć wartych wiele milionów dolarów China National Offshore Oil Corporation (CNOOC) stała się drugą co do wielkości firmą naftową w Argentynie, ustępując jedynie państwowej spółce YPF [Yacimientos Petrolíferos Fiscales]” (Lucci, 2019: 3).

Chociaż już 2004 r. oba kraje podpisały umowę ramową o współpracy strategicznej, która otworzyła drzwi do licznych inwestycji i projektów infrastrukturalnych (chińskie inwestycje w Argentynie obejmowały budowę kolei, elektrowni oraz modernizację portów, co znacznie poprawiło infrastrukturę transportową i energetyczną kraju) (Lewkowicz, 2024), to za czasów rządów prezydent Kirchner Buenos Aires podjęło liczne udane próby przyciągnięcia chińskiego kapitału. Na przykład podczas swojej podróży do Pekinu w lipcu 2010 r. Cristina Kirchner podpisała kontrakty na projekty kolejowe w Argentynie o łącznej wartości 10 mld USD. Niemal dwa lata później, w czerwcu 2012 r., podczas kolejnej wizyty Kirchner w Chinach, podpisano porozumienie między dwoma rządami, aby stworzyć ramy wiążących porozumień w kwestiach energii, górnictwa, rolnictwa

i transportu. To podczas tej wizyty oba kraje rozpoczęły rozmowy o dużych projektach infrastrukturalnych. Z kolei w lipcu 2014 r., po wizycie Xi Jinpinga w Argentynie, podpisano „Ramową umowę o współpracy gospodarczej i inwestycyjnej między rządem Republiki Argentyńskiej a rządem Chińskiej Republiki Ludowej”, która wyniosła relacje dwustronne na poziom „Kompleksowego Partnerstwa Strategicznego”. Umowa ta została zawarta w czasie argentyńskiego kryzysu związanego z funduszami hedgingowymi² i techniczną niewypłacalnością kraju, co otworzyło drogę do chińskiego finansowania kilku projektów infrastrukturalnych (Lucci, 2019: 3). Chińska obecność w regionie była postrzegana zarówno jako szansa na rozwój gospodarczy, jak i wyzwanie dla tradycyjnych wpływów Stanów Zjednoczonych. Partnerstwo strategiczne obejmowało także współpracę wojskową i obronną, która była mniej nagłośniona, ale istotna z punktu widzenia pogłębienia więzi między aparatami bezpieczeństwa obu państw (Hsiang, 2024). Według raportu U.S.-China Economic and Security Review Commission:

W lutym 2015 r. Chiny i Argentyna ogłosiły spodziewane umowy sprzedaży broni i współpracy obronnej wykraczające poza zakres jakichkolwiek dotychczasowych porozumień między Chinami a państwami Ameryki Łacińskiej. Plany te obejmują zakup lub współprodukcję przez Argentynę 14–20 samolotów myśliwskich czwartej generacji, co najmniej 100 transporterów opancerzonych i pięciu okrętów wojennych; wzmocnioną wymianę wojskową; oraz budowę przez Chiny w Argentynie obiektu do śledzenia kosmosu w połączeniu z udostępnianiem obrazów satelitarnych³. [tłum. własne] (U.S.-China Economic and Security Review Commission, 2015)

Rok 2014 przyniósł nie tylko „kompleksowe partnerstwo”, ale także dwie kolejne wartości miliardy dolarów inwestycji – tamę Kirchner-Cepernic (2,5 mld USD), a także nowoczesną linię kolejową Belgrano–Cargas (2,1 mld USD) (Lucci, 2019: 3). Tak cenne inwestycje nie obeszły się jednak bez kontrowersji. Wokół tamy Kirchner-Cepernic narosło wiele wątpliwości związanych z jej oddziaływaniem na środowisko

² Za Szymańskim (2020): Fundusze hedgingowe, nazywane niekiedy mianem „funduszy-sępów” (ang. *vulture funds*), to rodzaj inwestycyjnych funduszy kapitałowych, które specjalizują się w inwestowaniu w aktywa o wysokim ryzyku, w tym w długi państw znajdujących się w trudnej sytuacji finansowej. Fundusze te często nabywają zadłużenie krajów za ułamek nominalnej wartości, gdy dany kraj ma problemy z obsługą swojego długu i nie może spłacać zobowiązań. Następnie, gdy sytuacja gospodarcza lub warunki prawne kraju się poprawiają, fundusze te dążą do odzyskania pełnej wartości długu, czasami posługując się drogą sądową.

³ In February 2015, China and Argentina announced prospective weapons sales and defense cooperation agreements extending beyond the scope of any made between China and a Latin American nation to date. These plans include Argentina’s purchase or coproduction of 14–20 fourth-generation fighter aircraft, at least 100 armored personnel carriers, and five naval vessels; enhanced military-to-military exchanges; and China’s construction in Argentina of a space tracking facility in conjunction with satellite imagery sharing.

i rdzenną ludność Patagonii, zamieszkującą okolice budowy tej inwestycji⁴. Z kolei wspomniana firma CNOOC posądzana jest przez argentyńską organizację pozarządową Fundación Ambiente y Recursos Naturales (FARN) o liczne naruszenia norm środowiskowych i praw człowieka w związku z prowadzonym przez tę firmę wydobywaniem litu na terytorium Argentyny (Business & Human Rights Resource Centre, 2024). W tym samym roku co dwie wspomniane inwestycje stosunki argentyńsko-chińskie zostały wzmocnione nie tylko na poziomie bilateralnym, ale także poprzez włączenie Chin w format wielostronny do działań grupy CELAC (Wspólnota Państw Ameryki Łacińskiej i Karaibów), która została utworzona w 2010 r., a której jednym z celów była promocja współpracy z partnerami spoza regionu, w tym z Chinami. Utworzenie forum współpracy Chiny–CELAC stanowiło kluczowy krok w pogłębieniu ich współpracy gospodarczej i politycznej, oferując ChRL bezpośrednią platformę dialogu z krajami Ameryki Łacińskiej i Karaibów. Forum to zyskało znaczenie jako punkt wyjścia dla różnych projektów inwestycyjnych i gospodarczych między Chinami a regionem, umacniając chińskie wpływy poprzez rozwój infrastruktury, handel, a także programy finansowania (szczególnie w ramach inicjatywy Pasa i Szlaku) (Fundación Andrés Bello, 2024).

Tak przygotowana droga dostępu do Argentyny dała chińskim podmiotom technologicznym, takim jak Huawei, spory atut i stały się one kluczowymi graczami na argentyńskim rynku telekomunikacyjnym, dostarczając sprzęt i technologie, które zmodernizowały krajową infrastrukturę komunikacyjną. Oprócz współpracy gospodarczej partnerstwo strategiczne między Chinami a Argentyną obejmowało również obszary wojskowe i obronne, lecz w kontekście cyberbezpieczeństwa i wysokich technologii warto wspomnieć o partnerstwie kosmicznym. Obserwatorium Espacio Lejano w argentyńskiej prowincji Neuquén, zarządzane przez China Satellite Launch, Tracking and Control General (CLTC), działa od 2017 r. na mocy dwustronnego porozumienia podpisanego jeszcze w 2012 r. pod administracją Cristiny Kirchner. Jak zauważono na portalu The Latin American Post: „ta stacja, jedyny chiński ośrodek kosmiczny w obu Amerykach, niedawno ponownie znalazła się w centrum uwagi po wizycie generała Laury Richardson z amerykańskiego Southern Command w Argentynie. Stany Zjednoczone wyraziły obawy, że stacja może być wykorzystywana do celów wojskowych, a nie czysto naukowych” (The Latin American Post, 2024). Stacja w Neuquén już wcześniej wzbudzała wątpliwości co do swojej działalności dotychczas nie objętej żadną formą nadzoru ze strony argentyńskiej. Wykorzystuje ona bowiem trzy pasma do

⁴ Ten temat polecam zgłębić bardziej, jako że ukazuje on pewne utarte schematy działania chińskich podmiotów w inwestycjach zagranicznych. Jako wstęp do zagadnienia polecam przywoływaną już parokrotnie w tym artykule pracę Juana Lucciego pt. *Is it Possible to Say No to China? The Case of the Kirchner-Cepernic Dams in Argentine Patagonia*.

odbioru i gromadzenia danych, w tym dwa wykorzystywane do użytku rządowego, a więc transmisji informacji poufnych (Pelcastre, 2022).

Rozwijająca się współpraca chińsko-argentyńska jest także elementem szerszej strategii Chin, mającej na celu zacieśnienie relacji z krajami Ameryki Łacińskiej. Współpraca w ramach wspomnianego CELAC była bowiem jedynie preludium do najbardziej znaczącej z perspektywy Pekinu Inicjatywy Pasa i Szlaku (BRI). Znalazło to odzwierciedlenie w licznych projektach inwestycyjnych i infrastrukturalnych realizowanych w Argentynie za rządów następnego „prochińskiego” prezydenta – Alberto Fernándeza (2019–2023)⁵.

Jego polityka wobec Chin koncentrowała się na kontynuacji polityki Kirchnerów, a więc dalszym rozwoju współpracy gospodarczej oraz zwiększeniu inwestycji infrastrukturalnych, które były tym bardziej istotne dla Argentyny w obliczu jej trudnej sytuacji gospodarczej i zadłużenia. Fernández, dążąc do zmniejszenia zależności od Stanów Zjednoczonych oraz Międzynarodowego Funduszu Walutowego, aktywnie zacieśniał stosunki z Chinami, by zapewnić dla państwa alternatywne źródła wsparcia finansowego i technologicznego. W symbolicznym geście przy okazji 50 rocznicy nawiązania stosunków dyplomatycznych między ChRL a Argentyną w lutym 2022 r., podczas wizyty w Pekinie przy okazji Zimowych Igrzysk Olimpijskich, Fernández oficjalnie włączył Argentynę do BRI, dzięki czemu państwo to zyskało dostęp do funduszy na rozwój infrastruktury i energii. W ramach tej współpracy zapowiedziano inwestycje o wartości ponad 23 mld USD, obejmujące m.in. budowę elektrowni jądrowej Atucha III oraz projekty rozwoju kolei towarowych i hydroenergetyki (Deutsche Welle, 2022). Choć kwota ta wydawać się może imponująca, to Jorge Heine, były ambasador Chile w Chinach i politolog na Uniwersytecie w Bostonie, zwraca uwagę, że jest to w głównej mierze finansowanie dla istniejących już projektów (jak kontrowersyjna tama Kirchner-Cepernic) (Hariharan i in., 2024).

W obliczu tak dużych inwestycji i kwot pożyczek w połączeniu z trudną sytuacją gospodarczą Argentyny⁶ współpraca i wsparcie w aspekcie finansowym ze strony Chin stawało się coraz ważniejsze. Szczególnie godne uwagi były umowy dotyczące wymiany walut (tzw. *swap*), w ramach których Chiny dostarczały argentyńskiemu Skarbowi Państwa amerykańskie dolary, wzmacniając w ten sposób

⁵ Za Giusto (2024b): Poprzednik Fernández – Mauricio Macri (2015–2019) – dał się poznać jako polityk sinosceptyczny, choć niestroniący od kontaktów z Państwem Środka. Za jego kadencji na linii Buenos Aires – Pekin udało się zawrzeć nowe umowy (w tym wyrazić zainteresowanie Argentyny członkostwem w Inicjatywie Pasa i Szlaku), a sama współpraca wcale nie zamarła, lecz w pracy zdecydowałem się skupić na rządach Kirchnerów i Fernández jako tych, które rozwijały współpracę z Chinami w pełni otwarcie, w kontraście do polityki Macriego, który początkowo obrał „kurs na Zachód”, aby „ponownie włączyć Argentynę do świata”.

⁶ Zdaniem niektórych ekonomistów Argentyna od ponad 100 lat znajduje się w stanie permanentnego kryzysu gospodarczego. By dowiedzieć się więcej o specyfice argentyńskiej gospodarki, polecam zapoznać się z: González, 2021.

jego malejące rezerwy walutowe. *Swapy* te miały kluczowe znaczenie w czasach kryzysu gospodarczego, zapewniając Argentynie płynność bardzo potrzebną do ustabilizowania gospodarki bez polegania na tradycyjnych zachodnich instytucjach finansowych, takich jak Międzynarodowy Fundusz Walutowy, od których Argentyna w przeszłości starała się zdystansować. Stawiało to jednak rząd w Buenos Aires coraz bardziej w pozycji klienta Pekinu. W miarę dojrzewania relacji zaczęły pojawiać się pewne nowe zjawiska, odzwierciedlające złożoność tak głębokich powiązań gospodarczych. Stosunki handlowe wydawały się coraz bardziej nie zrównoważone, przy czym Argentyna eksportowała towary podstawowe, importując z Chin produkty przemysłowe o wysokiej wartości, co w naturalny sposób mogło doprowadzić do wzrostów obaw wobec współpracy z Chińczykami. Projekty na dużą skalę, zwłaszcza w górnictwie i rolnictwie, wzbudziły poważne obawy środowiskowe i społeczne. Kwestie takie jak prawa do ziemi, przesiedlenia społeczności lokalnych i degradacja środowiska stały się punktami spornymi, co doprowadziło do protestów i wezwań do bardziej rygorystycznego nadzoru regulacyjnego (Chauvet i in., 2020: 44–46).

Pierwsze dwie dekady XXI w. potwierdziły i pogłębiły złożone wzajemne relacje między Argentyną i Chinami, charakteryzujące się wzajemnymi korzyściami gospodarczymi, ale także pojawiającymi się wyzwaniem i kontrowersjami. Bo, wiem w miarę pogłębiania się stosunków, choć przyniosły one Argentynie znaczne korzyści gospodarcze, to także naraziły ją na nowe zależności i niedogodności, kształtując krajobraz, który później odziedziczył i wykorzystał w kształtowaniu swojej narracji prezydent Javier Milei.

2. Polityka prezydenta Milei wobec Chin i odrzucenie zaproszenia do BRICS

Dojście prezydenta Javiera Milei do władzy zasygnalizowało zmianę w polityce zagranicznej Argentyny, szczególnie w odniesieniu do jej stosunków z Chinami. Milei, którego poglądy wpisują się w radykalny liberalizm gospodarczy i nacisk na suwerenność narodową, wyraził sceptycyzm wobec wpływów Chin w Argentynie, kwestionując warunki i korzyści wynikające z obszernych porozumień, wynegocjowanych wcześniej przez jego poprzedników. W tej części przedstawiono analizę ostatnich zmian pod rządami Milei, koncentrując się na retoryce dyplomatycznej, ponownej ocenie polityki i szerszych implikacjach geopolitycznych.

Aby zrozumieć postępowanie obecnie urzędującego prezydenta Argentyny, przyjąć należy perspektywę stosunków międzynarodowych jako układu binarnego, za wzór biorąc rywalizację zimnowojenną. W swoim artykule dla *The Diplomat* ujął to Patricio Giusto:

Milei rozumie świat w sposób binarny, z ideologiczną perspektywą typową dla zimnej wojny. To świat, który przestał istnieć w 1989 roku, ale który dla Milei jest wciąż bardzo żywy. To dla niego niemal egzystencjalna potrzeba, biorąc pod uwagę jego głębokie przekonania ideologiczne. W tym sensie agresywne dążenie do sojuszu ze Stanami Zjednoczonymi (...) jest całkowicie logiczną sprawą opartą na jego (...) stronnicy wizji⁷. [tłum. własne] (Giusto, 2024a)

Obejmując urząd, Milei wraz ze swoją administracją rozpoczął kompleksowy przegląd istniejących umów z Chinami, w tym dotyczących infrastruktury, technologii i obronności. Głównym problemem były warunki zawarcia tych porozumień, zwłaszcza klauzule wymagające użycia chińskiej siły roboczej i materiałów, co postrzegano jako ograniczające potencjalne korzyści gospodarcze dla Argentyny. Kontrolą objęto ustalenia finansowe, takie jak pożyczki i *swapy* walutowe, które wcześniej pomogły ustabilizować argentyńską gospodarkę. Rząd Milei zakwestionował długoterminowy wpływ tych zależności finansowych na suwerenność gospodarczą Argentyny, argumentując, że mogą one prowadzić do nadmiernej zależności od chińskiego kapitału i technologii (Lewkowicz, 2024).

Znaczącym pierwszym i symbolicznym posunięciem rządu Milei była decyzja o wycofaniu się z kandydatury członkostwa BRICS, która miała dojść do skutku 1 stycznia 2024 r., a Milei decyzję o wycofaniu podjął 29 grudnia. Decyzja ta była nie tylko odrzuceniem szansy na zacieśnienie powiązań gospodarczych z gospodarkami wschodzącymi, ale także wyraźnym sygnałem ostrożnej postawy Milei wobec zwiększania chińskich wpływów w sprawach Argentyny. Na decyzję wpłynęły obawy o zależność gospodarczą oraz chęć prowadzenia zrównoważonej polityki zagranicznej, która nie faworyzuje nadmiernie żadnego kraju lub bloku kosztem autonomii narodowej. Milei podkreślał, że partnerstwa międzynarodowe powinny być budowane na równych zasadach, bez ryzyka dominacji jednej ze stron (Plummer, 2023).

Jednocześnie Milei nie stronił od publicznego wyrażania swojej krytyki wobec Chin. Jego administracja zwróciła uwagę na kwestie związane z wpływami politycznymi ChRL w Ameryce Łacińskiej i ich długoterminowymi planami strategicznymi, a sam prezydent w czasie swojej kampanii wyborczej określił rząd chiński mianem „zabójców” (Times of India, 2023). Zresztą już po objęciu urzędu w pełni, w styczniu 2024 r., dwa dni po spotkaniu nowej szefowej argentyńskiego MSZ z ambasadorem ChRL, Javier Milei udostępnił na platformie X, znanej dawniej jako Twitter, wpis o treści jawnie krytycznej wobec Chin: „Lewica chce żebyście mieli kubańskie pensje, północnokoreańską wolność, chińską

⁷ Milei understands the world in a binary way, with an ideological perspective typical of the Cold War. It's a world that ceased to exist in 1989, but which is still very much alive for Milei. It's an almost existential need for him, given his deep ideological convictions. In that sense, aggressively pursuing alignment with the United States (...) is a totally logical matter based on his (...) biased vision.

sprawiedliwość i wenezuelski dostatek” (Lewkowicz, 2024). Retoryka ta stanowi wyraźny kontrast w stosunku do ogólnie bardziej przyjaznego nastawienia poprzednich administracji. Wypowiedzi te są uważnie monitorowane zarówno przez sojuszników, jak i przeciwników, gdyż są symptomem ewentualnych zmian w podejściu Argentyny do dyplomacji międzynarodowej i jej pozycji w relacjach z innymi państwami.

Zmiany w polityce pod rządami Milei początkowo niewątpliwie ochłodziły „dyplomatyczne ciepło”, które wcześniej charakteryzowało stosunki Argentyna – Chiny, jednakże nie sposób mówić o zerwaniu relacji. Powiązania gospodarcze nadal istnieją ze względu na obopólne korzyści, a sam prezydent Milei nie zdaje się nadal prowadzić antychińskiej narracji (Spinetto, 2023). Stanowisko prezydenta w sprawie Chin raczej dostosowało się do zjawiska szerszego sceptycyzmu w Ameryce Łacińskiej i w świecie ogólnie w odniesieniu do wpływów i zależności gospodarczej od ChRL (Käufel, 2024). Odzwierciedla to rosnącą tendencję w regionie, w ramach której państwa dokonują ponownej oceny swoich relacji z głównymi mocarstwami, starając się balansować pomiędzy korzyściami gospodarczymi a suwerennością narodową.

Pomimo początkowej, zdawać się mogło, wrogości administracja prezydenta Milei *de facto* nie odeszła daleko od poprzedniego kierunku polityki zagranicznej Argentyny, zwłaszcza w zakresie stosunków z Chinami.

Choć idealizm przyświecający libertariańskiemu prezydentowi Argentyny wydawał się dużą przeszkodą w pogłębianiu relacji z Chinami, zarówno on, jak i jego współpracownicy okazali się znacznie bardziej pragmatyczni w swym podejściu niż wskazywał na to początkowy ton.

Infrastrukturalne projekty, jak tama Kirchner-Cepernic czy linia kolejowa Bergano, są obecnie w zastoju nie ze względu na ideologiczną niekompatybilność Buenos Aires z Pekinem, a ze względu na wielkie cięcia budżetowe, które wprowadziła ekipa Milei. Jak podaje agencja Reuters, do marca 2024 r. wstrzymanych zostało 42% wszystkich projektów budowlanych w kraju, a szacunkowo od 50 tys. do nawet 100 tys. budowlańców zostało bez pracy (Elliott, 2024). Działania te są podyktowane chęcią podreperowania argentyńskiego budżetu, a jednocześnie nastawione na to, by zdobyć środki na sfinansowanie niedokończonych projektów z **zewnątrz**. Wskazywać na to może fakt, że w czerwcu 2024 r. Argentynie udało się wynegocjować z Chinami nową transzę walutowego *swapu* o wartości 5 mld USD, co pozwoli na dalszą realizację fiskalnej polityki według planu Milei (Future for Advanced Research and Studies, 2024).

Tym, co czyni podejście prezydenta Argentyny innym od jego poprzedników, jest to, że przy jednoczesnym utrzymaniu dobrych relacji z ChRL dba on równie mocno o pogłębienie związków ze Stanami Zjednoczonymi. Kroki podjęte w tej materii scharakteryzowano w analizie stworzonej przez emiracki think-tank Future for Advanced Research and Studies:

Polityka zagraniczna Milei obejmowała kilka kroków mających na celu ściślejsze dostosowanie się do sojusznika Argentyny, Stanów Zjednoczonych. Obejmowało to wstrzymanie planu przystąpienia do BRICS, zakup samolotów wyprodukowanych w USA dla argentyńskich sił powietrznych zamiast samolotów chińskich lub indyjskich oraz zacieśnianie więzi z sojusznikami Waszyngtonu. Prezydent starał się również odbudować zaufanie amerykańskich inwestorów i wyraził entuzjazm dla potencjalnego powrotu Trumpa na urząd prezydenta USA. Ponadto Milei pracował nad wzmocnieniem współpracy wojskowej ze Stanami Zjednoczonymi, czego dowodem jest inauguracja amerykańskiej bazy morskiej w kwietniu 2024 r. w południowej Argentynie. Nowa baza ma monitorować globalną żeglugę przez Cieśninę Magellana, która łączy Ocean Spokojny i Atlantyczny, utrudniając tym samym ambicje Chin, aby swobodnie żeglować tymi morskimi przejściami bez zgody USA⁸. [tłum. własne] (Future for Advanced Research and Studies, 2024)

W kontekście globalnych napięć, które trwają na linii Chiny – Stany Zjednoczone, polityka Milei może wpłynąć na regionalny układ sił. Waszyngton musi z uwagą obserwować decyzje płynące z Buenos Aires, dostrzegając w nich potencjał do zacieśnienia relacji bilateralnych z Argentyną jako częścią strategii ograniczania chińskich wpływów w regionie. Dla Chin decyzje te są z kolei sygnałem, który może wymagać pewnej rewizji ich strategii inwestycyjnej i dyplomatycznej w Ameryce Łacińskiej w kierunku większego nacisku na partnerski wymiar współpracy Pekinu z regionem.

3. Przyszłość stosunków Argentyna – Chiny pod rządami Milei

Prezydentura Javiera Milei sygnalizuje wejście dyplomacji Argentyny w erę pewnej nieprzewidywalności. Tak jak w pierwszych miesiącach jego rządów stosunki z Chinami wydawały się stać w obliczu znacznej niepewności, już wiosną 2024 r. jasne się stało, że nie ulegną one żadnym drastycznym zmianom. Czy chińska dyplomacja może mieć gwarancję, że argentyński przywódca nie wykona następnego zwrotu w polityce, np. gdyby inwestycje infrastrukturalne dobiegły końca? W tej części omówiono przyszłe perspektywy stosunków Argentyny

⁸ Milei's foreign policy has included several steps to align more closely with Argentina's ally, the United States. This has involved halting the plan to join BRICS, purchasing US-made aircrafts for the Argentine Air Force instead of Chinese or Indian aircrafts, and fostering ties with Washington's allies. The president has also sought to rebuild trust with American investors and expressed enthusiasm for Trump's potential return to the US presidency. Additionally, Milei has worked to strengthen military cooperation with the United States, as demonstrated by the inauguration of an American naval base in April 2024 in southern Argentina. The new base is intended to monitor global navigation through the Strait of Magellan, which connects the Pacific and Atlantic oceans, thereby hindering China's ambitions to freely navigate these maritime passages without US consent.

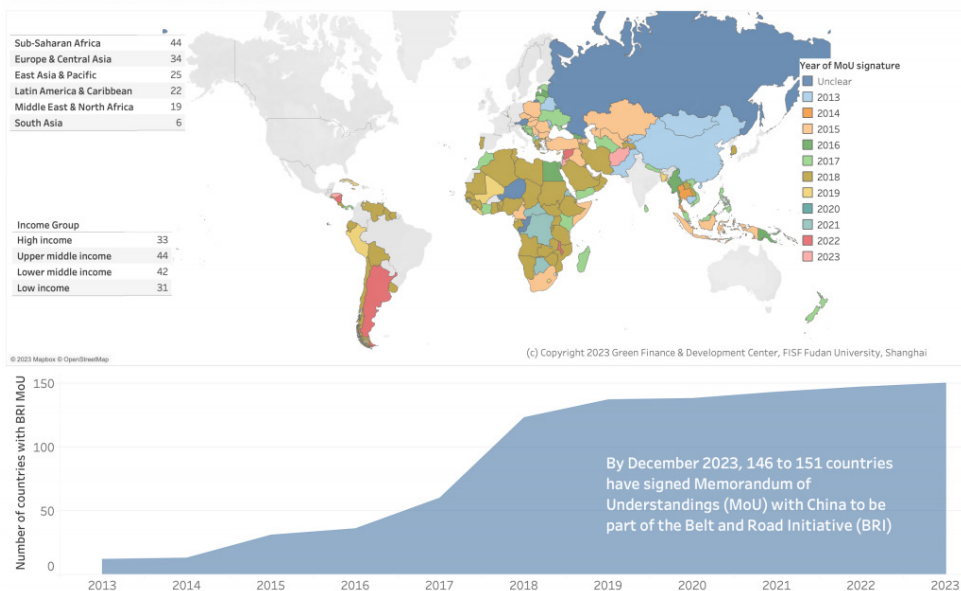
i Chin pod przywództwem Milei, biorąc pod uwagę potrzeby gospodarcze i potencjalne strategie polityczne.

Argentyna pozostaje w dużym stopniu uzależniona od Chin jako kluczowego rynku eksportowego, zwłaszcza w sektorze rolnym. Towary takie jak soja, wołowina i inne produkty rolne są kluczowymi składnikami gospodarki eksportowej Argentyny. Chiny, jako jeden z największych konsumentów tych produktów na świecie, odgrywają kluczową rolę w utrzymaniu argentyńskiego rolnictwa.

Nie ulega wątpliwości, że globalne warunki gospodarcze, takie jak ceny towarów i polityka handlowa poszczególnych państw, nawet niepowiązanych bezpośrednio z Argentyną, odgrywają znaczącą rolę w kształtowaniu dynamiki handlu między Argentyną a Chinami. Bez względu na to domniemywać można, że strategia gospodarcza Argentyny pod rządami Milei będzie prawdopodobnie obejmować wysiłki na rzecz dywersyfikacji partnerstw handlowych w celu ograniczenia nadmiernej zależności od Chin. Jednak zacieśnione więzi handlowe z Chinami będą wymagały utrzymania funkcjonalnych stosunków handlowych, czemu nowy argentyński przywódca zdaje się hołdować (Spinetto, 2023).

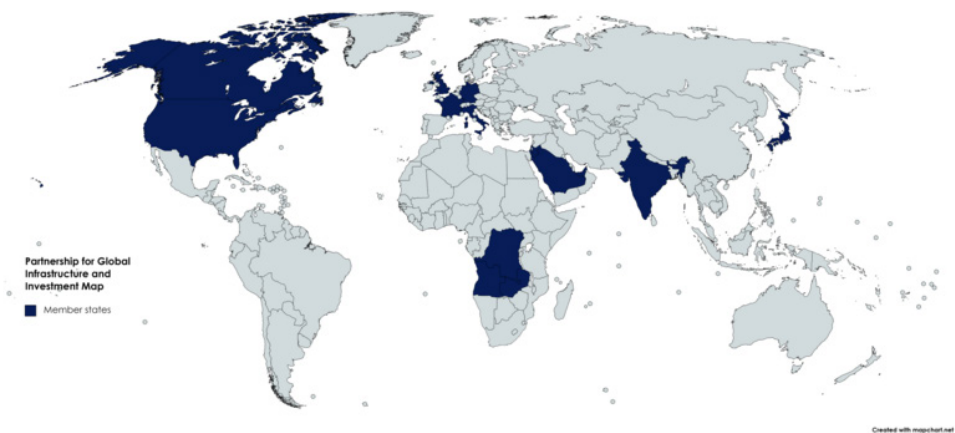
Jednak w warunkach, w jakich obecnie znajduje się Argentyna, dywersyfikacja może być jedynie hasłem w sferze teorii. USA nie są w stanie zastąpić Chin jako chłonny rynek, szczególnie w świetle zwycięstwa Donalda Trumpa w ostatnich wyborach prezydenckich. Prezydent-elekt w swojej kampanii głosił bowiem powrót do protekcyjnistycznej polityki celnej, co oznacza zwrot ku produktom *made in USA*. Ponadto, Waszyngton nie jest w stanie efektywnie rywalizować ze wspomnianym w artykule chińskim projektem BRI (porównaj: zasięg uczestników inicjatywy na ilustracji 4 z ilustracją 5), w ramach którego do państw partycypujących w „Nowym Jedwabnym Szlaku” napływa chiński kapitał na budowę potrzebnej infrastruktury. USA co prawda posiadają taki projekt, lecz znajduje się on cały czas w fazie planów. Amerykańska koncepcja, która miała być odpowiedzią na BRI, to Build Back Better World (B3W). Została ona ogłoszona przez prezydenta Joe Bidena podczas szczytu G7 w czerwcu 2021 r. Celem B3W było stworzenie alternatywy dla Pasa i Szlaku poprzez inwestowanie w rozwój infrastruktury w krajach rozwijających się, szczególnie w dziedzinach takich jak energetyka, technologia, zdrowie i transport. Planowano, by program skupił się na wspieraniu transparentnych, wysokiej jakości projektów, które miały być bardziej zrównoważone i przyjazne dla środowiska niż niektóre z chińskich projektów. Projekt ten następnie wyewoluował w Partnership for Global Infrastructure and Investment (PGII), ogłoszona w 2022 r., która rozwija i poszerza założenia B3W o dalsze inwestycje w zieloną energię, cyfryzację i łączność globalną (patrz: ilustracja 5). Na cele inwestycyjne Biały Dom zabezpieczyć miał do tej pory 30 mld USD (The White House, 2023), lecz w założeniach prezydent Joe Biden zapowiedział łączną wartość środków na 600 mld USD (Keith, 2022). W porównaniu do BRI, PGII nie cieszy się w tym momencie dużą popularnością.

Countries of the Belt and Road Initiative

Ilustracja 4. Państwa uczestniczące w BRI do grudnia 2023 r.

Źródło: greenfdc.com (<https://greenfdc.org/wp-content/uploads/2022/01/Map-of-countries-of-the-Belt-and-Road-Initiative-BRI-Dec-2023-1024x661.png>) (dostęp: 29.11.2024)

Ilustracja 5. Państwa uczestniczące w PGII

Źródło: opracowanie użytkownika Bourenane Chahine (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Partnership_for_Global_Infrastructure_and_Investment_%28PGII%29_Map.png) (dostęp: 29.11.2024)

Interesująca jednak jest pod tym względem pewna symbolika, w tytule zdradzona jako swoisty powrót do Doktryny Monroe'a. W swojej oryginalnej formule była to zasada w polityce międzynarodowej, wedle której państwa obu Ameryk miały pozostać wolne od kontroli państw europejskich („Ameryka dla Amerykanów”). Dziś wydaje się, że w swojej niepisanej „nowej” odsłonie została zaktualizowana o dwa nowe znaczenia.

Pierwsze jako obrona Nowego Świata przed wpływami azjatyckimi czy zwięźlej ujmując – chińskimi. Rzecz jasna, nie sugeruję tutaj amerykańskiej ingerencji w wybory w Argentynie, lecz zwracam uwagę na wyjątkową zbieżność elekcji Javiera Milei z interesem Stanów Zjednoczonych, aktualnie przecież prowadzących rywalizację o światowy porządek. W takiej poważnej sytuacji każdy „front” w tej „nowej Zimnej Wojnie” jest istotny w mniejszym lub większym stopniu, choć półkula zachodnia jako swoisty „matecznik” USA jawi się jako strefa żywotnych – bo najbliższych – wpływów Waszyngtonu. Amerykańscy decydenci zdają się dostrzegać zagrożenie, jakie wynika dla ich interesu ze znacznej obecności chińskiego kapitału w poszczególnych gospodarkach. Na powagę, z jaką kwestia ta jest traktowana, wskazuje chociażby wojna celna Stanów Zjednoczonych z Chinami, zapoczątkowana jeszcze przez administrację Donalda Trumpa, czy kroki podjęte przez Joe Bidena w postaci stworzenia PGII. Amerykańska dyplomacja wydaje się powoli, choć konsekwentnie, podążać wytyczonym kierunkiem – poza inicjatywami „ofensywnymi”, jak rzeczona wojna celna, w lipcu 2022 r. Stany Zjednoczone, Kostaryka, Panama i Dominikana podpisały memorandum o porozumieniu w celu utworzenia Sojuszu na rzecz Rozwoju Demokracji (Alliance for Development in Democracy), którego celem jest rozwijanie łańcuchów dostaw i wzrostu gospodarczego między sygnatariuszami w celu wspierania kooperacji wśród podobnie myślących demokratycznych państw. Pozwala to na wysunięcie wniosku, że nie tyle nastąpił pełen powrót do realizacji Doktryny Monroe'a, co raczej inspiracja ideą za nią stojącej – zmonopolizowania kontroli nad regionem przez jednego, lokalnego gracza. W ten sposób Waszyngton wysłał sygnał, że pomimo zmieniającej się koniunktury w świecie nadal potrafi nagrodzić lojalne mu państwa.

Drugie znaczenie natomiast (dość ironiczne, biorąc pod uwagę pierwotne założenia Doktryny) to minimalizowanie wpływów amerykańskich w Nowym Świecie. ChRL ma jasne ambicje przewodzenia tzw. Globalnemu Południu, do którego wlicza się także Amerykę Łacińską. Stawiając siebie jako antyimperialną, antykolonialną potęgę, prawdziwą alternatywę dla jednobiegunowego amerykańskiego ładu, Pekin ma w swoim interesie oddalenie możliwie dużej grupy państw od postawy prozachodniej, np. poprzez aktywne finansowanie projektów infrastrukturalnych dla każdego chętnego kraju – bez względu na jego nastawienie do kwestii, takich jak przestrzeganie praw człowieka, stan demokracji czy przejrzystość procesu wyborczego. Tak rozumiana „chińska Doktryna Monroe'a” byłaby więc próbą możliwie dużej „wypchnięcia” Stanów Zjednoczonych z Ameryki

Łacińskiej poprzez zastąpienie Waszyngtonu w roli największego partnera handlowego dla państw regionu, a także największego inwestora, sprzyjającego poszczególnym reżimom bez względu na ich ustrój.

Prawdopodobnie w tego typu działaniach zarówno ze strony USA, jak i ChRL szansę dostrzegł obecny prezydent Argentyny, który ze względu na swoje osobiste przekonania w rywalizacji o wygląd nowego światowego ładu, ale jednocześnie pragmatyczne podejście w kwestiach gospodarczych będzie próbował uzyskać jak największe korzyści.

Z kolei biorąc pod uwagę zmiany gospodarcze i polityczne pod rządami Milei, jego wypowiedzi „łagodzące” obraz Chin, oraz przestoje w inwestycjach wynikające z cięć budżetowych, oczekiwać można, że Argentyna podejmie próbę renegocjacji niektórych warunków handlowych z Chinami, aby zapewnić korzystniejsze wyniki argentyńskim producentom i przemysłowi. Negocjacje te mogłyby obejmować lepsze stawki celne, lepszy dostęp do rynku lub bardziej zrównoważone umowy inwestycyjne, które przyniosłyby więcej chińskich inwestycji w obszarach korzystnych dla szerszych celów gospodarczych Argentyny. Administracja Milei będzie musiała starannie zrównoważyć swoją politykę nacjonalistyczną i gospodarczą (Gilbert, Tobias, 2024). Chociaż retoryka może powrócić do formy bardziej antagonistycznej, aby dostosować się do ideologicznego stanowiska Milei, to ostatecznie pragmatyczna dyplomacja będzie niezbędna do zarządzania stosunkami dwustronnymi. Potencjał do sporów dyplomatycznych pozostaje wysoki, biorąc pod uwagę bezkompromisowy charakter Milei i strategiczne interesy Chin w utrzymaniu wpływów w Ameryce Łacińskiej. Sposób zarządzania tymi interakcjami będzie kluczowy dla utrzymania stabilności gospodarczej i potencjalnego kształtowania akceptacji Milei w kraju.

Podsumowanie

Biorąc pod uwagę powyższe uwarunkowania, pokusić się można o zarysowanie dwóch możliwych scenariuszy związków argentyńsko-chińskich, które najprawdopodobniej zdeterminują ich kształt w latach 20. XXI w:

- 1) Scenariusz „pragmatyczny”: Argentynie i Chinom udaje się na nowo skalibrować swoje stosunki, koncentrując się na współzależności gospodarczej, dyskretnie zajmując się różnicami politycznymi. Handel nadal się rozwija, czemu sprzyjają nowe umowy, oparte na bardziej sprawiedliwej wymianie. Chińczycy „przełękają” odrzucenie przez Argentynę zaproszenia do BRICS i korzystając z wypracowanych powiązań handlowych, czekają na zmianę koniunktury politycznej w samej Argentynie.
- 2) Scenariusz „wolty prozachodniej”: eskalacja napięć politycznych, wynikająca z nieprzewidywalności Javiera Milei, prowadzi do jakiegoś

ograniczenia zobowiązań handlowych. Chiny, znajdujące się na kolizyjnym kursie z „Zachodem”, postanawiają skupić się na ugruntowaniu relacji z państwami, z których decydentami łatwiej się porozumieć, a którzy mogą sukcesywnie zastąpić Argentynę w dostarczaniu produktów rolnych. Najbardziej prawdopodobnym beneficjentem takiego układu może być Brazylia będąca już przecież członkiem BRICS, a także posiadająca duży potencjał gospodarczy. Argentyna, znajdująca się w samym środku reform prezydenta Milei, zmuszona jest „postawić wszystko” na związki handlowe z obozem związanym ze Stanami Zjednoczonymi.

Spośród tych dwóch scenariuszy ten pierwszy zdaje się bardziej prawdopodobny jako niosący ze sobą największą szansę na stabilność dla relacji politycznych i gospodarczych, a więc stanu, którego argentyńska gospodarka bardzo potrzebuje, by wyjść z kryzysu i aby Milei mógł z sukcesem przeprowadzić swoje reformy.

W artykule częściowo udowodniono hipotezę badawczą, że długoterminowe implikacje strategiczne dla Argentyny obejmują zrównoważenie korzyści gospodarczych z suwerennością polityczną. Dowodem na prawdziwość przyjętej hipotezy są podjęte przez prezydenta Milei kroki mające na celu zdystansowanie się od wpływów chińskich, poprzez wycofanie argentyńskiej kandydatury do BRICS, jednakże chwilowa zmiana retoryki wobec ChRL z pozytywnej na wyrażnie „chłodniejszą”, by potem znowu wrócić do tonu przyjaznego, stanowi wysłanie wyraźnego sygnału, że Argentyna nie chciała się w nadchodzącej przyszłości wiązać ściśle z Chinami, lecz słaba kondycja argentyńskiej gospodarki doprowadziła do rekalkibracji kursu.

Gabinet Milei prawdopodobnie będzie nadal współpracować z Chinami, ale przy zastosowaniu ostrożniejszego podejścia, które będzie dążyć do maksymalizacji korzyści narodowych przy jednoczesnej minimalizacji zależności politycznej lub gospodarczej. Pod rządami prezydenta Milei stosunki Argentyna – Chiny wchodzić więc w fazę ponownej kalibracji. Chociaż powiązania gospodarcze najprawdopodobniej przetrwają ze względu na obopólne korzyści, krajobraz polityczny będzie wymagał wyjątkowo ostrożnej nawigacji.

Bibliografia

Bazy danych oec.world, <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/arg/partner/chn?depthSelector=HS4Depth&measureBilateralTradeSelector=vizValueOption1&dynamicBilateralTradeSelector=year2022&geomapMeasureSelector=geomapBalanceOption2&dateAvailableSelectorCountry1=exportDateCountry1Available36&dateAvailableSelectorCountry2=exportDateCountry2Available1&dynamicYearGeomapSelector=year2004&compareExports0=comparisonOption5> (dostęp: 26.11.2024).

- Business & Human Rights Resource Centre. 2024. *Argentina: NGO Raises Concerns with CNOOC and Chinese Mining Industry Association over Lithium Mine's Negative Impact on Environment and Indigenous Communities; incl. Co. Non-Response*, <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/argentina-ngo-raises-concerns-with-cnooc-and-chinese-mining-industry-association-over-lithium-mines-negative-impact-on-environment-and-indigenous-communities-incl-co-non-response/> (dostęp: 29.11.2024).
- Chauvet, P., Chen, T., Jaimurzina, A., Xu, R., Ying, J. 2020. China: Current and Potential Role in Infrastructure Investment in Latin America. *International Trade Series*, No. 144, Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC).
- Deutsche Welle. 2022. Argentina and China Seal Silk Road Deal, <https://www.dw.com/en/argentina-and-china-seal-silk-road-deal/a-60679278> (dostęp: 29.11.2024).
- Elliott, L. 2024. Thousands of Argentine Builders Laid off as Milei Slashes State Spending. *Reuters*, <https://www.reuters.com/world/americas/an-argentine-railway-builder-suffers-shadow-milei-cuts-2024-05-22/> (dostęp: 26.11.2024).
- Fundación Andrés Bello. 2024. 10th Anniversary of China-CELAC Forum held in Beijing, <https://fundacionandresbello.org/en/news/latin-america-%F0%9F%8C%8E/10th-anniversary-of-china-celac-forum-held-in-beijing/> (dostęp: 29.11.2024).
- Future for Advanced Research and Studies. 2024. Analyzing the Implications of the Positive Shift in Argentina-China Relations, <https://futureuae.com/en-US/Mainpage/Item/9796/milei-softens-on-china-as-clean-break-threatens-argentina-economy?embedded-checkout=true> (dostęp: 29.11.2024).
- Gilbert, J., Tobias, M. 2024. Giving Up China Is Hard, Even for Argentina's Anarcho-Capitalist. *Bloomberg*, <https://www.bloomberg.com/news/features/2024-04-04/milei-softens-on-china-as-clean-break-threatens-argentina-economy?embedded-checkout=true> (dostęp: 22.11.2024).
- Giusto, P. 2024a. The Argentina-China Relationship at Its Worst Historical Moment. *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2024/04/the-argentina-china-relationship-at-its-worst-historical-moment> (dostęp: 26.11.2024).
- Giusto, P. 2024b. Et tu, Milei? Is Argentina Getting Closer to China Again? *Wilson Center*, <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/et-tu-milei-argentina-getting-closer-china-again> (dostęp: 26.11.2024).
- González, E. 2021. Argentina's Perpetual Crisis. *EL PAÍS*, <https://english.elpais.com/usa/2021-03-05/argentinas-perpetual-crisis.html> (dostęp: 24.11.2024).
- Hariharan, T., Vereen, M.K., Griffith, R., Heine, J., Loser, C.M., Montamat, D. 2024. What Will Argentina Gain From More Chinese Investment? *Latin America Advisor*, <https://www.thedialogue.org/analysis/what-will-argentina-gain-from-more-chinese-investment/> (dostęp: 29.11.2024).
- Hsiang, A.C. 2024. Is Javier Milei the impudent ingrate in China-Argentina relations? *Think China*, <https://www.thinkchina.sg/javier-milei-impudent-ingrate-china-argentina-relations> (dostęp: 23.11.2024).
- Jaworski, K. 2010. Teoretyczne aspekty analizy polityki zagranicznej państwa. *Myśl Ekonomiczna i Polityczna* 3(30).

- Käufer, T. 2024. Latin American anger grows over China's economic clout. *Deutsche Welle*, <https://www.dw.com/en/latin-american-anger-grows-over-chinas-economic-clout/a-69269274> (dostęp: 29.11.2024).
- Keith, T. 2022. Biden announced a \$600 billion global infrastructure program to counter China's clout. *NPR*, <https://www.npr.org/2022/06/26/1107701371/biden-announced-a-600-billion-global-infrastructure-program-to-counter-chinas-cl> (dostęp: 29.11.2024).
- The Latin American Post. 2024. Argentina Strengthens Space Ties Amid Global Scrutiny, <https://latinamericanpost.com/americas/politics/argentina-strengthens-space-ties-amid-global-scrutiny/> (dostęp: 29.11.2024).
- Lewkowicz, J. 2024. Where Next for Argentina-China Relations? *Dialogue Earth*, <https://dialogue.earth/en/business/390353-where-next-for-argentina-china-relations/> (dostęp: 24.11.2024).
- Lucci, J. 2019. *Is it Possible to Say No to China? The Case of the Kirchner-Cepernic Dams in Argentine Patagonia*. Stanford University.
- Pelcastre, J. 2022. China's Ground Stations in South America Raise Concerns. *Diálogo Americas*, <https://dialogo-americas.com/articles/chinas-ground-stations-in-south-america-raise-concerns/> (dostęp: 26.11.2024).
- Plummer, R. 2023. Argentina Pulls Out of Plans to Join Brics Bloc. *BBC News*, <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-67842992> (dostęp: 26.11.2024).
- Spinetto, J.P. 2023. Milei's Softer Tone Shows How Much Argentina Needs China. *Bloomberg*, <https://www.bloomberg.com/news/newsletters/2023-11-25/milei-s-softer-tone-shows-how-much-argentina-needs-china?embedded-checkout=true> (dostęp: 26.11.2024).
- Szymański, K. 2020. Co to jest fundusz hedgingowy? *direct.money.pl*, <https://direct.money.pl/artykuly/porady/co-to-jest-fundusz-hedgingowy> (dostęp: 26.11.2024).
- Times of India. 2023. Argentina Presidential Frontrunner Calls China an 'Assassin', http://timesofindia.indiatimes.com/articleshow/102791039.cms?utm_source=contentofinterest&utm_medium=text&utm_campaign=cppst (dostęp: 29.11.2024).
- U.S.-China Economic and Security Review Commission. 2015. China's Military Agreements with Argentina: A Potential New Phase in China-Latin America Defense Relations. Washington.
- The White House. 2023. FACT SHEET: Partnership for Global Infrastructure and Investment at the G7 Summit, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2023/05/20/fact-sheet-partnership-for-global-infrastructure-and-investment-at-the-g7-summit/> (dostęp: 29.11.2024).

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.11707.25.0.C

Ark. wyd. 9,5; ark. druk. 9,0

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-237 Łódź, ul. Jana Matejki 34A
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. 42 635 55 77